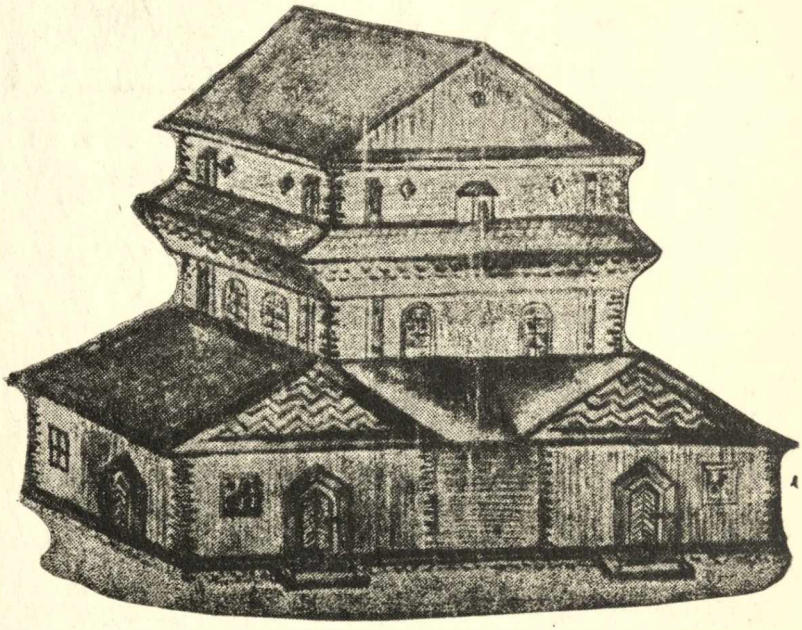
חורבן סוכאוואל יע

(לזכרון פון א יידיש שטעטל צווישן ביאליסטאק
און גראדנע).

די אלטע שול אין סוכאוואליע וועלכע איז פולשטעריק אראפגעברענט
געוואָרן דורך די נאצים אין יאר 1942.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

ל א ז א ר ש מ ח ה — דער מחבר פון
דער באשרייבונג פונם אומקום פון
סוכאוואלער יידישן ישוב.

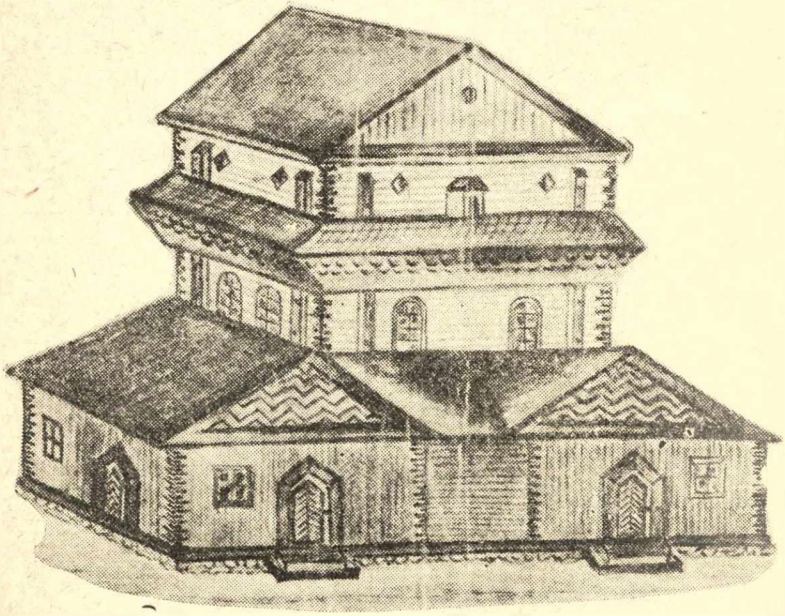
באשרייבונג פון
לאזר שמחה
צוגעגרייט צום דרוק פון
ש. זאבלודאווסקי

ארויסגעגעבן פון א גרופע סוכאווא־
ליער לאנדסלייט אין מעקסיקע.

1947

חורבן סוכאָוואָליע

(זכרון פון אַ ייִדיש שטעטל צווישן ביאַליסטאָק
און גראָדנע).

די אלטע שול אין סוכאָוואָליע וועלכע איז פולשטענדיק אַראָפגעברענט
געוואָרן דורך די נאַצים אין יאָר 1942.

געצייכנט פון לאזאר שמחה.

עטלעבע ווערטער

◘

ווען די ווייטער פֿארשריבענע זייטעלעך וועלן אָנקומען צו אַ לעזער אין די הענט וועט ער באשטימט וויסן וועגן גרויסן אוכמלעך וואָס איז געשען דאָס יידיש פֿאָלק אין די יאָרן 1939-1946.

לאזאר שמחה איז ניט קיין יידישער שרייבער. דער מחבר איז אַ פּשוטער יידישער יונגערמאַן וואָס איז געבאָרן געוואָרן און געלעבט אין סוכאָוואָליע ווי אייגער פון מיליאָנען יידן וואָס האָבן געוווינט אין די יידישע שטעט און שטעטלעך ביזן בלוטיקן חורבן. גראָד איז לאזאר שמחה געבליבן לעבן און ער האָט פֿארצייכנט אלץ וואָס ער האָט געזען, געהערט און אויפֿגעלעבט. ערשט לייענענדיק לאזאר שמחה'ס באשרייבונג זעען מיר ווי גרויס עס איז אונזער אומגליק. וועלן אַ פּשוטער שטעטלשער יונגערמאַן האָט אַזאַ געוואָלדיקן אויפֿנאַמס-קראַפֿט, מיט געבוירענע אינטעליגענץ און חכמה. הונדערטער טויזנטער אזוינע בהורים און מיידלעך האָבן מיר אין דעם גרויסן חורבן פֿארלאָרן. יעדער אייניקער ייד איז געווען אָנגעזאַפּט מיט קולטור און יידיש וויסן; אַ חוץ מאַטעריעלן שאָדן וועלכע מען קען ציפֿערן ניט באצייכענען, איז אונזער קולטורעלער פֿארלוסט ניט אָפּצושאַצן.

מיר, אַ גרופּע סוכאָוואָליער יידן אין מעקסיקע, האָבן געמומען עטלעבע אין פערציק זייטן אין פֿאָרם פון בריוו געשריבן צום פרוינט מוליע דרויכאנסקי, עס צוגעגרייט צום דרוק כדי עס זאָל פֿארבלייבן לדורות אַן אָנדענקונג וועגן חורבן סוכאָוואָליע.

עס וועט זיין אַ קליינער צושטייער צו דער מאַטיראַלאָגיע־געשיכטע פון יידישן פֿאָלק. אַ קליינע מצבה אויפן גרויסן ברודער־קבר פון אונזערע טייערסטע און ליבסטע וואָס מיר האָבן פֿארלאָרן אין אונזער ליב שטעטלע סוכאָוואָליע.

הייליק זייער אָנדענק.

אַ גרופּע סוכאָוואָליער לאָנדסלייט אין מעקסיקע.

סובאוואליע פארן חורבן

אונזער שטעטל האָט זיך געפונען צווישן די גרעסערע שטעט ביאַליסטאָק און גראָדנע. נאָנט ארום סובאוואליע זענען געווען די שטעטלעך סאָקאָלקע, מנישין, יאשינאווקע, קאריטשין, דאָמבראָווע, יאנעווע, נאָניאָנדז, אָסאָווע, נאָווידוואָר און אַנדערע קלייַנע יידישע ישובים.

סובאָ־וואָליע, באשטייט אייגנטלעך פון צווויי וועדטער, ריכטיק פאַר־טייטשט אין יידיש מיינט עס סובאָ — טרוקן, וואָליע — א שטיק ערד. דאָס שטעטל איז געווען ארומגערינגלט מיט וועלדער. יאנעווער וואַלד, וואָס האָט געפירט צום שטעטל יאנעווע.

די באַפעלקערונג פון סובאָוואָליע איז באשטאנען פון א 3 טויזנט נפשות יידן און קריסטן (פּאָליאַקן). יידן האָבן אויסגעמאַכט א מערהייט אין דער שטעטלשער באַפעלקערונג, ביי א 2 טויזנט נפשות. יידן האָבן זיך באַ־שעפטיקט מיט האַנדל און מלאכה. עס זענען געווען א גרויסע צאָל סטא־ליאַרעס, שוסטער, שניידער און רימערס. די יידישע בעלי־מלאכות פלעגן אַרויספאָרן מיט זייערע געצייג אויף א גאנצע וואָך אין די ארומיקע דער־פער, אַרבעטן דאָרט פאַר די פויערים און אויף שבת קומען צוריק אַהיים. יידן סוהרים פלעגן פירן תביאה, אַלערליי פרוכטן און גרינסן קיין ביאַליס־טאָק און גראָדנע מיטן באַן אָדער דורך יידישע פורמאַנעס.

פון גראָדנע איז מען אַנגעקומען דורך „אַראָפער וועלדל"; מען איז דורכגעפאָרן די שול־גאַס און פון דאָרט צום שטעטלשן מארק. פון ביא־ליסטאָק איז מען אַנגעקומען דורכן „לאַנגן דאָרף" און וואָלה.

דער מארק איז געווען דער צענטער פונם שטעטל. עס האָט זיך דאָ גע־פונען דער פויליישער „קאָשציאָל", וואָס איז געווען ארומגערינגלט מיט בוימער, די פאָליציי־קאָמאַנדע, די „פאָזשארנע קאָמאַנדע" (פייערלעשער) — און ארום און ארום איז דער מארק געווען באַזעצט מיט יידישע קרא־מען און קרעמלעך.

ביי די הויפּט־גאַס, וואָס איז געווען אייגנעטיילט אין צווויי טיילן או: וואָס מען האָט גערופן „אראפ" און „ארויף", האָט זיך אויף דער אראפ זייט געצויגן די שול־גאַס.

אויף דער שול־גאַס איז געשטאַנען די אלטע, עטלעכע הונדערט יאָרי קע שול; א הילצערנע גרויסע געבויד געמאַכט אין אַלטן יידישן סטיל פו

אזעלכע געבעט-הייזער אין אונזער געגנט; מיט דער שיינער היל־צערנע שול, מיט איר ארכיטעקטור און אלטקייט, וואס האט דערמאנט אן דורור יידן — האט זיך אונזער שטעטל סוכאוואליע געגרויסט.

אויף דער שול-גאס האבן זיך אויך געפונען: דער מויער-בית-המדרש, דער נייער און אלטער בית-מדרש, צוויי שטיבלעך חברה תהילים, חברה תורה; דארט איז אויך געווען די יידישע ביבליאטעק, פארזען מיט בי־כער אין עטלעכע שפראכן, און איבערהויפט מיט יידישע און העברעאישע ווערק.

דער עלטערער דור יידן האט זיך אויסגעלעבט אין די שולן און בתי־מדרשים; עס זענען געווען וואכבדיקע מחלוקתן און געווען שלום-ושלוה'די־קייט; עס זענען געווען יידן צענויפגעבונדענע מיטן שטעטל און מיט די זארגן פון קהל, יידן ווי דעמבעם, אט טאקע ווי פון דער ערד ארויסגעווא־כענע. הייזער און געשעפטן זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור; מלאכות האט מען געלערנט די קינדער בירושה און פאר חינוך, פארן דערציען די קינדער און לערנען זיי תורה, אדער וועלטלעכע לימודים, האט מען אפּג־געבן דאס בישן פון מויל.

די יוגנט פון סוכאוואליע האט זיך אויסגעלעבט ארום דער ביבליאטעק. מיט איין ווארט — עס איז געווען א לעבעדיק און טייער שטעטל אונזער סוכאוואליע. און עס איז ניט קיין וווּנדער וואס אלע וויילע, ביים דערמא־נען זיך אן דער אלטער היים, אן יענם שטעטלע פון געבוירן, ווו מען איז דערצויגן געווארן און ווו מען האט זיך דערוווסט פון א ווילט — טוט עם א שניט אין האַרץ. הונדערטער און הונדערטער סוכאוואליער לאנדסלייט זענען מיר צעשפרייט איבער דער ווילט — ווילן מיר מיט די פארצייכנונ־גען פון לאזאר שמחה שטעלן א מאנומענט אונזער שטעטל, וואס האט פאר־דינט צו פארנעמען אן ארט אין דעם לוידער אזוי גרויסן פאנטאן פון יידי־שע ישובים אין מזרח-אייראפע.

מיר פארנעמען דא ניט קיין סך ארט מיט דער סוכאוואליע פון פארן חורבן; מיר ווילן אין דער אויסגאבע ברענגען די באשרייבונג פון אן עד־ראיה וועגן דעם חורבן פון אונזער היים-שטעטל. מיר ברענגען דא אריין א צאל בילדער, וואס אונז איז געלונגען צענויפזאמלען ביי לאנדסלייט און זאל עם דינען ווי א זכר פון אמאליקער סוכאוואליע.

די געשיכטע פון סוכאוואליע וועט נאך אמאל דארפן געשריבן ווערן.

די ארויסגעבער.

פאַרוואַלטונג פון ביבליאָטעק א"ן די יאָרן 1922-23.

1-טער פון לינקס: לאזאר שמחה. — רעכטס דער יונגער גראָדזענסקי, וואָס האָט געהאַט אַזאַ שרעקלעכן טויט בייַ די נאַציס.

לאזאר שמחה

דער אונטערגאַנג פון דער יידישער ק״ק סוכאוואליע, (פוילן) ביי גראדנע.

די באשרייבונג איז א ווירקלעכקייט, וועלכע איך האָב מיטגעמאכט מיט מיינע נאָנטסטע און בעסטע, מיט מיינע פרײַנט און אלע אינווויינער פון אונזער אזוי באליבטער שטעטל, סוכאוואליע. אין מיינע בריוו וועל איך זיך באמיען צו באלייכטן דעם לעבן פון שטעטל פארן אײַנפירן דעם געטא, דאָס לעבן אין געטא, אין קאָנצענטראציע-לאגער „קעלבאסין" ביי גראָדנע; די פוילישטענדיקע ליקווידירונג פון געטא, ווי אויך די וועגן וואָס האָבן גע־פירט קיין אויסשוויטץ, און פון דאָרט — צו די קרעמאטאָריומס.

די יאָרן 1941־1943, יאָרן פון פיין און אומקום.

אין די ערשטע טעג ווי די דייטשע מיליטער האָט אריינגעמארשירט אין אונזער שטעטל סוכאוואליע, האָבן זיך די סאָלדאטן פארהאלטן פול־שטענדיק רואיק. זיי האָבן באזוכט די יידישע קראָמען, געקויפט פארשיידע־נע סחורות, ווי שאקאָלאד, זייף, שוי־פאבטא, צוקערקעס און פאר דעם אלץ — געצאָלט מיט קוויטלעך.

זיי האָבן זיך שטארק געוווּנדערט: אזוי פיל יידן? אומעטום בלויז יידן!

אזוי האָבן דאָך טאקע אויסגעזען די שטעטלעך אין פוילן. עס האָט זיך אויסגעדוכט, אז אלע זענען יידן און אלץ געהערט צו יידן.

די רואיקע שטימונג האָט אבער לאַנג נישט אָנגעהאלטן. אין איניקע טעג שפעטער איז קיין סוכאוואליע ארײַנגעקומען א מיליטערישע אָרטס־קאָמאַנדאַנטור, וועלכע האָט אָנגעהויבן צונויפנעמען יידן, אין א קלייניער צאָל, אויף ארבעט. דערנאָך איז ארײַנגעקומען די געסטאפּאָ און ס.ס.-לייט.

זיי פֿלעגן זיך באווייזן אין יעדער שטעטל נאָכדעם ווי עס איז פֿריער באַ־
זעצט געוואָרן דורך מיליטער, און די מערדערישע אַרבעט האָט זיך אָנגע־
הויבן.

דער גורל אויף סוכאָוואָליע איז אויסגעפֿאַלן שבת י"ז תמוז פון 1941.

די געסטאַפּאָ־לייט האָב צוזאַמענגענומען יוגנטלעכע פֿאָליאַקן פון אונ־
זער שטעטל, אין וועמען זיי האָבן פֿאַרויסגעזען טיכטיקע מיטהעלפֿער צום
פֿאַנראָמירן און מאָרדן יידן. יעדן אויגעם פון אָט די פֿאָליאַקן, האָבן די
געסטאַפּאָ־לייט פֿאַרזאָרגט מיט שטעקנס און אייזנס, און זיי איבערגענעבן
די אַרבעט פון צונויפטרייבן דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג צום מאַרק־
פּלאַץ אין צענטער שטאָט אַנקעגן קאָשציאָל. ווען אַלע יידן זענען געווען פֿאַר־
זאַמלט, האָבן די רוצחים באַפֿוילן אָנצוהויבן די מערדערישע אַרבעט. עם
האָט זיך אָנגעהויבן אויף פֿאָלגנדן אופן.

די פֿאָליאַקן זענען אַדורכגעגאַנגען צווישן די יידן, אויסגעקליבן וועג־
מען זיי האָבן געוואָלט און מיט אייזנס און שטעקנס געמאַרדעוועט מיט א
ווילדער רציחה. זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף די יידן און געשלאָגן אזוי
לאַנג ביז די קרבנות זענען געפֿאַלן טויט.

די הרוגים מיט די צוהאָקטע קעפּ, צובראָכענע הענט און פֿיס האָבן זיך
געוואָלגערט אויף די גאַסן ווי נאָך א שרעקלעכער שלאַכט. אזוי איז געלעגן
א טויטער דער סוחר פֿיטלזוק יעקב אַנטקעגן דער הויז פון אהרון הירש
טיקטין. אויף אן אַנדער פֿלאַץ, מאַרין שכנא, פֿוריע זיידל, סטרינקאָווסקי
עזרא, קוסאי שכנא, בוראָוויק לייזער, בערל לייזער לעווין, גראָדזענסקי
ישראל, צוויי דומבראָוער יידן און א יאַנעוועך יוד, א געוויסער מארינבערג.

די פֿאָליאַקן זענען באַפֿאַלן די הייזער, ראַבירט יידיש האָב און גוטס
און ווען זיי האָבן זיך אָנגעזעטיקט מיט יידיש בלוט האָבן זיי צונויפגעטריבן
א גרוסע צאָל יידן (אומגעפֿער הונדערט) אין בנין פון דער יידישער שול און
זיי דאָרט מערדערלעך געשלאָגן. אַלע אן אויסנאַם זענען געווען באַגאַסן
מיט בלוט. באַזונדערס שרעקלעך איז צושלאָגן געוואָרן אונזער חשובער
רב, הרב צבי קאַליר ז"ל.

מען האָט די יידן געהאַלטן דאָרטן א גאַנצן טאָג אין הונגער און
דורשט אין א געפֿערלעכער ענגשאַפֿט. די מענטשן האָבן געבעטן אויף זיך
דעם טויט איידער אזא שרעקלעכע פֿייניקונג.

פֿארנאַכט האָבן די מערדער פֿאָראָרדנט א טייל פון די פֿארהאַלטענע
צונויפזאַמלען די הרוגים פון די גאַסן און די איבעריקע יידן האָט מען
אַרויסגעלאָזט אויף דער פֿריי.

די הרוגים זענען צונויפגעזאַמלט געוואָרן אויף אין פֿלאַץ, נעבן הויז
פון שמחה לעווין, ביים יידישן בית-עולים (חוץ אייניעם, גראָדזענסקי ישראל,

וועלכער איז באגראבן געווארן אויפן מיטן מארק-פלאץ). נאכט ביי לעווינס הויז האבן די דייטשן באפוילן אויסצוגראבן א גרויסע גרוב און דארט באגראבן די הרוגים מיט די בגדים.

די קרבנות זענען אננעווארפן געווארן אויפן אנדערן ווי מען וואלפט אן א בארג שטיינער. וועו די גרוב איז פול געווארן מיט מענטשלעכע קערפערס, האבן זיי עס געהויבן פארשיטן.

דעם קערפער פון ישראל גראדזענסקי האבן זיי באפוילן צו באגראבן אויפן מיטן מארק פלאץ, און אויפן קבר איז אוועקגעשטעלט געווארן א ברעטל מיט דער אויפשריפט — „דערשאסן א ייד פאר געגנשטעלן זיך דער דייטשער מאכט". חוץ דעם האבן די באנדיטן צוזאמענגעטריבן 120 פערזאן אין מויער בית-מדרש און זיי מערדערלעך געשלאגן. זיי האבן פארהרדנט דעם אייגנטימער פון וואסער-מיל ביי אונז אין שטעטל, דעם פוילישן מילנער סטעלמאק, ער זאל פארמאכן די „סטאווידלעם" (פארצווינגען) בכדי עס זאל זיך צונויפזאמלען א סך וואסער אין טייך. וועו די קרבנות זענען שוין אלע געווען צוהרגעט, צובלוטיקט, האט מען זיי געטריבן דורך „אראפער" גאס אין טייך אריין. טרייבנדיק זענען זיי דורך די פוילישע און דייטשע באנדיטן ווידער מערדערלעך געשלאגן געווארן.

אויפן בריק זענען געשטאנען דייטשן און געמאכט פאטאגראפישע אויפנאמעס ווי די פאליאקן שלאגן די יידן טרייבנדיק זיי אין טייך. באוואפנטע דייטשן האבן באוואכט דעם בלוטיקן ספעקטאקל און געווען גרויס צום שיכן אין פאל וועו עמיצער שטעלט א ווידערשטאנד. נאכדעם ווי מען האט די יידן אדורכגעטריבן דורכן טייך, האט מען זיי געיאגט אין דער ריכטונג פון יידישן בית-עולם. די געפינינקטע האבן געמיינט, אז מען פירט זיי אין וועלד אונטערן שטאט, צום דערשיסן. אבער יין, די מערדער האבן צוגעגרייט עטוואס שרעקלעכערס, זיי האבן די יידן פארגונען אזא לייכטז טויט ווי דערשיסן.

די יידן זענען ארייגגעטריבן געווארן אין הויז ־ לייבל פראנקאווסקי, וואס איז געשטאנען ביים וועלד נאכט צום ידישן בית-עולם. פארקלאפט די פענסטער און טירן מיט ברעטער, אדומ־עלייגט טרוקענע צווייגן פון סאסנע-בוימער, אלץ באגאסן מיט בענזין און אונטערגעצונדן. די פוילישע כולינאנעם זענען געשטאנען ארום הויז, באוואפנט מיט אייזנע און העק, געהיט טאמער אנטלויפט עמיצער פון דער ברענענדיקער הויז. אלץ איז איינגעווייקלט געווארן אין פלאמען. די געשרייען און געוואלדן פון די ברענענדיקע יידן אינעווייניק האבן דורכגעלעבערט די הימלען!...

א טייל פון די ברענענדיקע יידן, וועלנדיק זיך ראטעווען פון די פלאמען האבן מיט די שטוב-מעבל זיך געווארפן צו די פענסטער, אויסגעהאקט

די צוגעשלאָגענע ברעטער און אַרויסגעשפּרונגען פון דער ברענענדיקער הויז. זיי זענען האַלב פֿאַרברענטע געלאָפֿן וווּ די אויגן האָבן זיי געטראָגן. אין זייער געלאָף זענען זיי באַגענגט געוואָרן דורך די פּוילישע מערדער, וועלכע האָבן באַוואַכט דאָס הויז, און מיט אַלערליי מאָרד־מכשירים האָבן זיי שרעקלעך געשלאָגן יעדער אַנטלויפנדיקן יידן.

א סך פון די נעראַטעוועטע יידן זענען לאַנגע מאָנאַטן אָפּגעלעגן אין שווערע יסורים. א גרויסער טייל מיט צוהאַקטע קעפּ און פֿאַרברענטע פּנימער. די הענט, פּיס און אַנדערע טיילן פון קערפּער, שרעקלעך באַשעדיקט.

אייניקע זענען פּולשטענדיק פֿאַרברענט געוואָרן. אין די פֿלאַמען זענען אומגעקומען, ציבולי יעקב, א ייד פון 75 יאָר, צימבאַל, א ייד פון 60 יאָר (נוט־שבתל, פֿלעגט מען אים רופֿן).

באַזונדער מערדערלעך איז ווידער געשלאָגן געוואָרן אונזער חשובער רב, הרב צבי קאַליר ז"ל, וועלכער איז געזעסן אויף די קני, לעבן קלויס־טער, מיט אַן עמער אויפן קאָפּ צו שאַנד און צו שפּאָט פון די מיאוסע פּוילישע מערדער.

די באַנדיטן האָבן באַפוילן צונויפקלייבן אַלע ספרי־תורות, הייליקע ספרים פון די בתי־מדרשים, אָנגעוואָרפן עס אויפן רויסן פֿלאַץ לעבן דער־גרויסער בארימטער סוכאָוואָליער אַלטער שול, ריכטיק אַנטקעגן די הויז זער פון יאָסל לישעס און צחק זאזדרי. איין גרויסער בארג פון טויזנטער כּפרים, חומשים, גמרות און ספרי־תורות אין וועלכע ס'איז אָפּגעשילדערט דאָס גאַנצע יידיש ערלעך לעבן, אין וועלכע עס שוועבט דער ערלעכער גייסט פון אונזערע גאונים און לומדים. אַלץ איז אונטערגעצונדן געוואָרן, שעהן לאַנג האָט דער שייטערהויפן געברענט. צו דער דאָזיקער פיינפולער אַרבעט זענען געשטעלט געוואָרן יידן מיט שטעקנס און לאָפּאַטעס, וועלכע האָבן נעבעך נעמוזט מישן די ספרים, איבערקערן דעם בארג, כדי עס זאָל גרינדלעך אַלץ פֿאַרברענט ווערן.

אין דער לופטן האָבן זיך געווקלט וואָלקנס רויך, פֿלאַמען, וועלכע האָבן פֿאַרטראָגן די געדאַנקען פון די סופרים און לומדים, פֿלאַמען ביז צום הימל!

און דער איניציקער גאָט אונזערער האָט זיך רואיק צוגעקוקט צו אַזא פֿאַרניכטונג פון יידן און צו אַלץ וואָס ס'איז יידיש, און געשוויגן.

די גרויסע שול איז געשטאַנען ווי פֿאַרשעמט, אויסגעליידיקט די פיל געפֿאַקטע אַלמערס און שאָפֿעס מיט ספרים, פּוסט און וויסט געמאַכט דעם אַלטן אַרון־קודש, דאָס מעבל און אייניריכטונג — צובראָכן. דער „כּסא של אליהו" מיט די וווּנדערבארע שניצערייען צובראָכן, די מעשענע ליכט־מנורות האָבן זיך געוואַלגערט צובראָכענע.

די געסטאפּאָ און ס.ס.-לײַט, נאָכן אָפּטאָן זייער הײליקער אַרבעט פּאַרן „פירער און פּאָטערלאַנד", זענען פון סובאַוואָלײַ אָפּגעפּאָרן, ווער שיינלעך אין אַן אַנדער יידיש שטעטל אויף אזא „וויזיט". אין שטאָט איז געבליבן בלויז די אָרטס קאָמענדאַנטור, וועלכע האָט יעדן טאָג געזומען מענטשן אויף אַרבעט. דער קבר פון ישׂראל גראָזענסקי מיט דער אויפּ־שריפט — דערשאָסן אַ ייד פּאַרן געגנשטעלן זיך דער דייטשער מאַכט — האָט פּאַרשאָפּט פיל צרות דאָס שטעטל. די דורכפּאָרנדיקע אויטאָס מיט מיליטער אָדער ציווייל דייטשן, פלעגן זיך אָפּשטעלן, אײַערלייענען דעם אויפשריפט — אַ ייד זיך געגנגעשטעלט דער דייטשער מאַכט — עס האָט פּראָווא־צירט יעדן דייטש.

די אָרטס־קאָמענדאַנטור האָט געזומען יעדן טאָג צו דער אַרבעט 300-250 יידן. די אַרבעט איז באַשטאַנען פון האַקן האָלץ, ראַמען די גאַסן, טראָגן וואַסער, רייסן די גראָז פון די ברוקן. אָלס אויפזייער זענען באַ־שטימט געווָארן פּאָליאַקן, וועלכע זענען אַרומגענאַנגען מיט שטעקנס אין די הענט און געשלאָגן יידן וויפל זייער האַרץ האָט געגלוסט.

אויפן הויף פון דער פּוילישער שולע האָבן געאַרבעט צוועלף יידישע יינגלעך ביז 16 יאָר אַלט, וועלכע זענען שרעקלעך געפּיניקט געווָארן פון די דייטשן. אין אַ געווײַסן טאָג, איז אײנער פון די יינגלעך, דער זון פון מלך שקליאַר, 14 יאָר אַלט, בלוטיק צושלאָגן געווָארן; ניט קענענדיק מער אײַבערהאַלטן די ענוים, האָט דער יינגל אויסגעניצט אַ מאָמענט וועו דער דייטשער אויפזעער איז אויף אַ וויל אַריין אין שול-בנין און אַנטלאָפן פון דער אַרבעט. וועו דער דייטש האָט זיך צוריקגעקערט, און נאָכן אײַבער־צײַלן די יינגלעך זיך אײַבערצײַגט אַז אײנער פעלט, האָט ער זאָפּאָרט באַ־פוילן דאָס דער יינגל זאָל צוריקקומען. דער דייטש האָט געטראָשעט מיטן דערשיסן די אײַבעריקע קינדער, אויב דער אַנטלאָפענער וועט זיך ניט אומקערן. וועו די עלטערן פון די קינדער האָבן זיך דערוווסט וועגן דעם פּאַרפאַל און וועגן דייטשס דראָונגען, זענען זיי אַוועקגעלאָפן מיט אַ געוואָלד צו הוה'קע שקליאַר, די מוטער פון אַנטלאָפענעם יצחק, מיט אַן אויפפאָדערונג זי זאָל באַלד אויפזוכן איר זון, וויל עס שטייען אין סכנה 11 יונגע לעבנס.

די מוטער, חוה'קע שקליאַר, האָט געווײַנט און געקלאָגט, געוואָלט ביי די מאַמעס אָפּבעטן די גזירה, אַבער וואָס האָבן נעבעך די עלף מא־מעס געקענט טאָן וועו זיי האָבן דורכן אַרויסגעבן יצחק'ן געוואָלט אָפּרא־טעווען זייערע אייגענע קינדער פון אַ זיכערן טויט. די ערלעבע מאַמע הוה'קע שקליאַר, וועלכע האָט זיך ניט אָפּגענעבן קיין רעכענונג אין שוועריקייטן מאַמענט, איז אַרויסגעלאָפן צו די שכנים, אָפּגעזוכט איר בילד שיינעם קינד,

יצחק, און אליין, מיט איר אייגענער האנט, געבראכט דאס קינד אלם קרבן צום טייוול אין די הענט. וועו די מאמע האט איר טייער קינד צוגעפירט צום דייטש, וועלכער האט באוואכט די יינגלעך, האט דער קאלטער מערדער זיך אפגערופן צו די 11 יידישע קינדער: — אט אזוי מאכט מען מיט א יידן וועו ער אנטלויפט פון דער ארבעט — און קאלטבלוטיק האט דער מער־דער ארויסגעשאסן א קויל אין דער יונגער ברוסט פון יצחק שקליאר ז"ל. דער העלדישער יינגל איז געפאלן מיטן אויסגעשריי: מאמע, איך לעב ניט מער!... דאס האט פאסירט דעם 19־טן מערץ, 1941.

די ערלעכע יידישע מאמע, חוה'קע שקליאר, האט ספאזמאטיש גע־ווויינט, זי האט ניט געוואלט האבן אויף איר געווישן 11 יידישע נשמות, זי האט בעסער אפגענעבן איר יונגן שיינעם זון אלם קרבן דעם תלין אין האנט. די מוטער האט זיך צוריקגעקערט אליין אין דער היים, געקלאגט און געווויינט מאנאטן לאנג אויף דעם טראגישן טויט פון איר ליב קינד. דער טויטער קערפער פון יינגל איז באגראבן געוואָרן אויפן אָרט וווּ דער מערדער האט אים געשאסן, אופן הויף פון דער פוילישער שולע.

מיט דער צייט איז געשאפן געוואָרן א פוילישע פאליציי צונויפגע־שטעלט דורך די מערדער, וואס האבן אנטיילגענומען אין בלוטיקן ספעק־טאקל פון שבת, י'ז תמוז. אין שפיץ פון דער פאליציי איז געשטאנען א געווייסער כולגאן, שוינקע. דער דאזיקער אויסוווּרף איז עם געווען דער הויפט־אנפירער פון שרעקלעכן פאגראם. זיינע טיכטיקסטע מיטארבעטער זענען געווען די ברידער בארוווסקי, מיטשע רידזעווסקי, פראנצישקעוויטש, קוליאקאווסקי, דער זון פון מיעטעק טאלקאווסי, שקודלער, קאספראוויטש, וואשקיעוויטש, הענריק, זעניוק, ברעזאווסקי און נאך פיל אנדערע.

אט די באנדע פאליציי־הינט האבן זיך דערקלערט צו א נייער פאר־וווילונג. עס איז געווען דעם 23־טן יולי, 1941 יאר. זיי האבן צונויפגע־טריבן ביי אן אכציק יונגע יידישע קינדער און איינגעאָרדנט אזא ערוו־פענע „סטאלינס־לויד". די קינדער האבן מארשירט אין רייען מיט א גרויסן בילד פון סטאלינען און דערביי געמוזט זינגען פארשיידענע לידער. ס'איז געווען א געזאנג מיט געווויין, וויל די קינדער זענען מערדערלעך געשלאגן געוואָרן דורך די פאליצייאישע באגליטער. ס'איז ניט געשאנעווען געוואָרן קיין איינער פון די מארשירנדיקע קינדער, אן אונטערשייד א יינגל צי א מיידל, זענען זיי געשלאָגן געוואָרן דעם גאנצן וועג וואס האט געפירט צום טיך. די „סטאווידלעס" זענען נאכאמאל פארמאכט געוואָרן, כדי דער טיך זאל וועלן וואס פולער. דער פלאן צום דערטרינקען די קינדער איז געווען גוט צוגעגרייט. דייטשן מיט פאטאָגראפישע אפפאראטן האבן געזומען בילי־דער פון טראגישן קינדער־מארש און די שוידערלעכע סצענעס.

דייטשן באַשטימען אַ יידישע פּאָרשטייערשאַפט און לייגן אַרויף רויב־קאָנטריבוציעס.

אין יענער צייט האָט שוין אויפן באַפעל פון דער קאָמענדאַנטור עק־זיסטירט א יידן־פּאָרשטייערשאַפט, וועלכע איז געווען פּאַראַנטוואָרטלעך לגבי דער מאַכט פּאַר יעדער פּאַרנאַכלעסיקונג פון אירע פּאַראַרדנונגען. אין מאָמענט וען ס׳האָט געשוועבט די סכנה, אז די 80 קינדער זאָלן ביים סוף פון מארש דערטרונקען ווערן, האָט די דאָזיקע פּאָרשטייערשאַפט צונויפ־געקליבן ביים גאַנצן שטעטל יידן די בעסטן שפּייזן, ווי אייער און פּוטער, און עס אַוועקגעטראָגן צו די דייטשן. דער מיטל האָט געהאָלפן. מען האָט גלייך ארויסגעשיקט די געהעריקע פּאַראַדנונג צו די פּוילישע כולגאַנעס און די 80 קינדער זענען גערעטעוועט געוואָרן פון א מיתה־משונהדיקן טויט. די פּרייד אין שטאָט איז געווען אומגעהויער גרויס, דער מאָמענט ווען די קינדער זענען צוריקגעקומען אין שטאָט איז אומבאַשרייבלעך. די קינדער זענען צוריקגעקומען מיט שרעקלעכע ווונדן אויף זייערע יונגינקע קערפּערלעך, קיין שטיקל לייב אויף קיין קינד, א יינגל צי א מיידל, איז ניט געווען גאַנץ. אָבער מען האָט זיך פּאַרענדיקט דער צווייטער בלוטיקער שבת. עס האָט זיך אָנגעהויבן א נייער קאַפּיטל פון צרות אויף אונז. טאָג־איין טאָג־אויס האָבן די דייטשן געמוטמעט יידן צו שוועכערע אַרבעט, ווי האַלץ זאָגן, וואַסער טראָגן, קאַמען די גאַסן און אַנדערע באַליידיקנדיקע און שוועכע אַרבעט. ביי דער אַרבעט זענען זיי געווען באַוואַכט פון פּוילישע פּאָליציאַנטן און סתם כולגאַנעס, וועלכע האָבן יעדן טאָג מערדערלעך געשלאָגן אָן א פּאַרוואָס.

די צייטווייליקע יידישע פּאָרשטייערשאַפט האָט פּאַרן פּריז פון גאַלדענע חפצים און אַלערלי סחורות, אָנגעקניפּט א קאָנטאַקט מיטן קאָמענדאַנט פון דער אַרטס־קאָמענדאַנטור. מען האָט ביים קאָמענדאַנט געפּועלט ער זאָל דערלויבן אויסגראָבן די טויטע קערפּערס, וועלכע זענען באַגראָבן אויפן מיטן גאַס, ווי אויך מען זאָל באַזייטיקן דעם ניט געוווּנטשענעם אויפ־שריפט, וואָס פּאַרשאַפט אונז אזוי פיל פיין און צער.

מיר האָבן געקריגן די דערלויבעניש אויסצוגראָבן די הרוגים פון גאַס, די קערפּערס פון ישראל גראָדזנסקי און יצחק שקליאר, ווי אויך די הרוגים פון י״ז תמוז און צוזאַמען מיט די ביינער פון די לעבעדיקערהייד־פּאַרברענ־טע עס ברענגען צו קבורה אויפן בית־עולם.

זונטיק דעם 27־טן יולי, 1941, 10 אזייגער בייגאַנ האָבן מיר זיך

צונויפגעקליבן אויסצוגראבן אין דער ערשטער רייַ די הרוגים, וועלכע שאפן א סכנה פאר גאנצן שטעטל. צוויישן די, וואס האבן זיך יענע נאכט גע-שטעלט צו דער הייליקער ארבעט זענען געווען, פוטיאל משה, גליקסאן, לע-ווין שמואל, מארינבערג לייזער, דאבאן שמואל, סימכאוויטש חיים־שמואל, פיעשטשאנסקי נפתלי, ווינער וואלף, גריטץ אלטער, כארלאפ לייבל, און איך. און אט וועלן די גאנצע שטאט איז געווען איינגעהילט אין פינסטער־ניש, זענען מיר אלע געווען צונויפגעזאמלט אין הויז פון גדליהו שווארץ, אויף יאנעווער גאס, ווו עס האט זיך געפונען דער צייטווייליקער יידישער קאמיטעט.

מיר האבן צוגעגרייט א וואגן, (קיין פערד איז ניט געווען), זיך באזארגט מיט א געוויסע צאל לאפאטעס און אזוינע צום מארק־פלאץ, צום ארט פון די קברים. קיין לעבעדיקער מענטש איז אויפן גאס ניט געווען. אלע איינווויינער זענען געווען באהאלטן אין די הייזער. דער באפעל פון דער מאכט איז געווען, אז קיינער טאר נאך 7 אזייגער אין אוונט זיך ניט באווייזן אין די גאסן. דער גזעזץ איז אויך געווען חל אויף דער קריסט-לעכער באפעלקערונג. ווען מיר האבן זיך דערנענטערט צום קבר פון די הרוגים, האבן מיר ביים ווינקל פון קלויסטער דערזען א הויכן באוואפנטן דייטש, וועלכער האט געשריען צו אונז, שטיין בלייבן! גליקסאן און איך זענען צוגעגאנגען צום דייטש און אים געמאלדן דעם צווק פון אונזער קו-מען אהער. ער האט אונז געענטפערט, אז ער וויים וועגן וואס עס האנדלט זיך און אז מיר קענען צוטרעטן צו דער ארבעט.

מיט א טויטער שטילקייט האבן מיר אנגעהויבן אויסגראבן די הרוגים. עס זענען געווען אויך אנווועזנד די שוועסטער און דער ברודער פון ישראל גראדזענסקי, די עלטערן און שוועסטער פון יצחק שקליאר. די נאנטע קרובים האבן שטילערהייד יאמערלעך געווויינט און געקלאגט אויף זייערע יונגע קרבנות. דער מערדערישער וואכמאן האט פאראדנט מען זאל קיין איין ווארט, קיין פיפס ניט הערן, קיין שום געוויין, אין געגנפאל וועט ער-שיסן.

די פאמיליעס פון די הרוגים האבן פון גרויס צער זיך געריסן די האר פון קאפ, שטיל פארביסן די ליפן און געשוויגן... געשלונגען אין זיך דעם וווייטאק און צער אין דער ארומיקער פינצטערניש פון דער נאכט.

דער וואריימער תמוז־ווינטל האט באוועגט די הויכע בוימער ארום קלויסטער, ווי זיי וואלטן באדויערט און מיטגעפילט אונזער גרויסן צער. מיר האבן די קברים שנעל אויפגעגראבן, שנעל ארויסגענומען די הרוגים, איינגעוויקלט זיי אין ליילעכער, און שנעל ארויפגעלייגט זיי אויפן וואגן. מיר האבן צוריק פארשאטן די קברים, גלאט געמאכט ארום די שטיינער

און צוגענומען דעם אויפשריפט. וועו אַלץ איז געווען גלאַט און פּאַרטיק האָט זיך די ענלה גערירט פון אָרט.

אַלע מענער האָבן געשטופּט און געשלעפּט דעם וואָגן באַרג אַראָפּ, פּאַרבייגעגאַנגען דעם מויער בית־מדרש, אין שטיל שווייגן. מיט פּאַרפּרעס־טע ליפּן זענען נאָכגעגאַנגען די משפּחה־באַגלייטער. אַזוי האָבן באַרג אַראָפּ זיך געקיקלט די ערשטע יידישע הרוגים. נעבן דער גרויסער אַלטער שול זענען מיר שטיין געבליבן אויף איין מינוט און באַערט דעם כבוד פון די קדושים לויטן אַלטן מנהג, גלייכצייטיק באַערט די אַלטע שול, וועלכע שטייט שוין הונדערטער יאָרן.

דער שטן פון דער פינסטערער נאַכט איז אונז נאָכגעגאַנגען ווי אַ באַ־גלייטער. מיר דערנענטערן זיך צום טייך, ביים בריק. דער קלאַנג פון די רעדער שלאָגט אַפּ אין דער שטילקייט פון דער נאַכט. דאָס וואַסער אין טייכל רוישט און כוואַליעט זיך, ווי עס וואַלט דערמאָנט, דערציילט די שרעקלעכע סצענעס, וואָס האָבן זיך דאָ אין שטעטל אָפּגעשפּילט מיט עט־לעכע טעג צוריק. עס דאַכט זיך, ווי מען זעט ווי עס טרינקען זיך די יידי־שע יונגלייט, בעטן און שרייען, ראַטעווט! אָט זעט מען דעם בילד, ווי עס שטייען די פּוילישע מערדער מיט אייזנס אין די הענט, ווי זיי מאַרדן אונזערע ברידער און שוועסטער. אָט טרינקט זיך דער דאָמבראַווער בעל־עגלה, אַנדערע יידן רופן צו הילף און אין קול ואין עונה!

אַריבערגעפאָרן דעם בריק און די ענלה באַווענט זיך ווייטער. מיר זע־נען שוין אונטערן שטאָט, דער וויגל באַווענט די בוימער פון בית־עולם אין דערבייאיקן וועלדל. עס דוכט זיך ווי אַלץ לויפט און פרעגט ביי אונז, וואָס קומט דאָ פאָר? וואָספאָרא לויה אין מיטן דער נאַכט? וואָס שטופּן עפּעם מענטשן א וואָגן? די בוימער באַקומען אַן ענטפער, א ספּאָזמאַטיש געווין פון די באַגלייטער פון די הרוגים.

מיט דער גרעסטער מי לאָז מיר ניט די באַגלייטער וויינען. מיר האָבן מורא מען זאָל חלילה ניט דערהערן. מיר דערקיקלען דעם וואָגן נאָכט פון לייבל פראַנצקאָווסקים הויז. דאָרט האָבן זיך צווישן די פלאַמען געראַנגלט מטן טויט אונזערע טייערע און ליבע, אונזערע קינדער, ברידער און שוועס־טער.

די אָפּגעברענטע הויז מיט דעם הויכן קוימען, וועלכער איז שטיין גע־בליבן, זעט אוים ווי א מאָנומענט. ווי א דענקמאָל נאָך די נשרפים. מיר דערמאָנען זיך ווי עס זענען דאָ אין שדים־טאַניז געשפּרונגען פון די פּענס־טער ברענענדיקע לעבעדיקע מענטשן. וועט קען דען באַגריפן דאָס שרעק־לעכע בילד?! וועט וועט עס אמאָל וועלן גלויבן, אז דאָ איז פּאַרגאָסן געוואָרן

אזויפיל יידיש בלוט? ווי לאנג וועט דער אלמעכטיקער גאט זיך קענען צו־קוקן צו אונזער צער און פיין און שווייגן!

דער וועג וועלט טונקעלער, ווי אויסגעלייגט מיט שווארצע שטעפיכער. פון איין זייט — דער וואלד, פון דער צווייטער זייט — דער בית־עולם. מיר דערנענטערן זיך צום טויער פון בית־עולם און עפענען אים שטילערהייד. מיר זענען אויף דער שמאלער בית־עולם־סטעזשקע. פון ביידע זייטן צווישן די בוימער און גראז קוקן ארויס די אלטע מצבות ווי זיי וואלטן געפרעגט מיט פארוואונדערונג, וואס טוען דא יידן ביינאכט ווען אלע טויטע ליגן אזוי רואיק? וואס האט פאסירט? מיר האבן ליידער קיין ענטפער ניט פאר זיי, אונזער געמיינזאמע שפראך איצט איז שטילשווייגן.

מיר שטופן די עגלה ווייטער און פלוצלונג דערהערן מיר א רוישן פון אן אויטא, וועלכער קומט אן פון גראדנער שאסיי. די ווילדע ליכט פון די רעפלעקטארן שטעכן דורך די בוימער אויפן בית־עולם. מיר זעצן זיך ארא נידעריקער אויף דער ערד מען זאל אונז ניט באמערקן. דער אויטא איז פארבי. מיר טרעטן צו צום גראבן דעם ברודער־קבר. מיר בייטן זיך מיט די לאפאטעס, יעדער איינער ווי נעמען אן אנטייל אין דער גרויסער מצוה פון ברענגען צו קבר־ישראל די ערשטע יידישע הרוגים פון אונזער שטעטל. דער קבר איז פארטיק. מיר נעמען פאמעלעך ארא די הרוגים פון וואגן און לייגן זיי אין זייער אייביקער רו ארײן. די פאמיליעס פון די הרוגים קענען זיך ניט שיידן מיט זייערע פריש אפגענעבענע קרבנות. זיי ווייגען און קלאגן ביז עס פאלט דער לעצטער רידל ערד:

אויף מארגן זענען מיר צוגעטראטן אויסצוגראבן די אלע הרוגים וואס ליגן אונטערן הויז פון שמחה לעווין. מיר האבן געמאלדן די קרובים פון די הרוגים, אז זיי קענען קומען אויפן בית־עולם צום באגלייטן זייערע נאנטע. מיר שטעלן זיי איין באדינג — זיך צום פארהאלטן רואיק. עס איז נאנט פון שאסיי, עס פארן דורך פיל מיליטער־אויטאס, מען קען אונז דערהערן, און ס'קען פאראורזאכן פרישע קרבנות.

מיר האבן אויפגעגראבן דעם גרויסן ברודער־קבר, ארויסגענומען די אומגעקומענע, און ארײנגעטראגן אויפן בית־עולם.

ווען אלע הרוגים איז געטאן געווארן זייער רעכט, זענען מיר אוועק צום הויז פון פראנצקאווסקי לייבל, צוזאמענגענומען די ביינער פון די נישרפים און עם אויך געבראכט צום ברודער־קבר אויפן בית־עולם. מיר האבן אויך צוזאמענגעקליבן די שטיקלעך פארמעט, וועלכע זענען פארבליבן נאכן פארברענען די ספרים און עם אלץ באגראבן אין אין גרויסן ברודער־קבר.

די הארצריסנדיקע סצענעס פון די באגלייטער איז אומבאשרייבלעך.

טאָג נאָך טאָג האָט די אָרטס־קאָמענדאַנטור געגומען מענטשן צו דער ארבעט. יעדן טאָג זענען געווען צושלאָגענע יידן. אין פעברואר 1942, זענען צוזאַמענגענומען געוואָרן ישראל מאַרינבערג, אַלטער מאַלי (דער שוחט) שלמה ראַבינאָוויטש, יעקב עזרי פראַנצוז אין פּאַסטערונעק פון דער פּוילישער פּאָליציי און יעדן פון זיי האָט מען געגעבן 25 שמיץ.

אין שמייסן די אויבנדערמאַנטע יידן האָבן זיך באַטיילִיקט די פּאָלגנדע פּוילישע פּאָליציאַנטן, קלימאָוויטש, בושעזאָווסקי דער יינגערער, שיינקע, א פּאָלקאָווער שייגעץ, בענאש און קישליווקס, א זון פון לאַנגן דאָרף.

די שאַפונג פון אַ געטאָ אין סוכאָוואָליע.

אין א געוויסן טאָג האָט די קאָמענדאַנטור דערקלערט, אז יידן טאָרן ניט אַרומגיין פריי. עס דאַרף געשאַפן ווערן א געטאָ. זאַפּאָרט זענען זיי צוגעטראַטן אויסצופירן זייער פּלאַן. זיי האָבן אונז דערקלערט, אז עס איז פּאַר אונז לעבנס־געפערלעך ווען מיר ווילן קיין געטאָ ניט האָבן. זיי האָבן זיך מיטאַמאָל געמומען זאָרגן פאַר אונזער זיכערקייט.

זיי האָבן באַשטעלט הונדערטער פורן. וועלכע האָבן געפירט סלופעם פון וואַלד. מען האָט עס געבראַכט און איבערגעלאָזט לעם די יידישע היזער. זיי האָבן די גרויס פון געטאָ באַשטימט יאַנעווער גאַס. דאָרט האָט זיך באַדארפט אינקוואַרטירן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. מיר האָבן בארעכנט, אז ס'איז אוממעגלעך דאָרט צום לעבן, פּשוט דערפאַר, ווייל ס'איז דאָ וויניק וואַסער. ווער עס געדענקט נאָך דעם ראָד ברונעם אַנטקעגן שיינקע גאַפּערשטיין'ס הויז, ווייס, אז ס'איז געווען די אייניקע הויפּטקוועלע פון וואַסער. עס וואָלט פּשוט אויסגעקומען אויסצוגיין פון דורשט.

נאָך אַן אינטערוועניו ביי דער קאָמענדאַנטור האָבן מיר אויסגעפועלט אריינצונעמען אין דער געטאָ איין זייט גאַס פון משה פוטיאַלס הויז בין א.א.פּאַצו בצלאל שוואַרץ'ס הויז.

מיר האָבן פּשוט פרייער אָפּגעאָטעמט ווען מיר האָבן באַקומען דעם צוזאָג, אז מיר ווילן עס קריגן.

די קאָמענדאַנטור האָט אָנגעשטעלט יידישע אַרבעטער אין א גרויסער צאָל און מען איז צוגעטראָטן אייגוגראָבן די סלופעם. ווען די סלופעם זענען שוין געשטאַנען, האָבן זיי געבראַכט שטעכעדיקע דראָט און דערמיט איז געשאפן געוואָרן אזא מין פראַנט־פּאַרקאַן.

די דייטשן האָבן דערקלערט אז די געטאָ איז פאַר אונז א גליק. מיר ווילן זיצן אונטער די דראָטן, קיין פּאָליאַק וועט צו אונז ניט טאָרן אריינקומען. א דייטש אפילו וועט אויך מוזן האָבן א ספעציעלע דערלויבעניש

אונז צו באזוכן. אן א געסטא זענען מיר שוצלאז. מען קען אונז אלע טאג שלאגן און ראבירן וועד נאר עם ווילן. און אזוי זענען מיר באשיצט...

וועג אלץ איז געווען פארטיק האבן זיי באפוילן, אז אין פארלויף פון צוויי שעה מוז די גאנצע יידישע באפעלקערונג זיך אריבערציען אין דער געטא. מען האט אויך אנגעזאגט, אז וואס מען וועט ניט באווייזן ארויסצופירן אין געטא וועט מען שפעטער שוין ניט קענען. אלץ וועט בלייבן אויף הפקר און אלץ וועט צוגענומען ווערן.

די באפעלקערונג האט אנגעהויבן אויסצופאקן די ביסל ארעמקייט, קיין פורן איבערצופירן די זאכן זענען ניט געווען. וואס מען האט באוויזן אויפ בערצופירן אויף האנט-וועגעלעך אדער שלעפן אויף די פלייצעס, דאס איז געווען גוט. דאס בילד האט אויסגעזען שרעקלעך. צובראכענע יידן נעבעך, שוצלאזע, האבן זיך געשלעפט אין געטא אריין. וועד מיט א טישל, וועד כיט צוויי בענקלעך, וועד מיט א פעקעלע אויפן פלייצע — אלץ גייט אין געטא אריין. דאס רעשט איז אלץ איבערגעלאזן געווארן אויף הפקר אין די אלטע אינגעזעסענע הייזער. די פוילישע פאליציי האט זייער טיכטיק געארבעט מיט די שטעקנס, א סך יידן זענען צושלאגן געווארן ביז בלוט. די בעסערע זאכן פון די יידן, מיט קלעפ צוגענומען.

נאכדעם ווי אלץ איז שוין געווען אין געטא איז אנטשטאנען א נייע צרה: ווו קומט מען אהין אין אזא ענגשאפט? עס קומט דאך אויס צו ווינען 4-5 פאמיליעס אין איין הויז?

עס איז ממש ניט געווען ווו דעם קאפ אוועקצולייגן. היינט ווי קאכט מען? 4-5 באלעבאסטעס אויף איין פליטע מיט איינמאל!

ניט איינמאל האט דער יידן-ראט סארטירט די שכנים, בעסערע מיט בעסערע, ערגערע מיט ערגערע. ס'איז געווען יענע ביסל צרות, אבער מיט דער צייט האבן זיך די ווייבער באראויקט און זענען בעסער געווארן. מען איז אדורכגעקומען. מען האט פרידלעך צוזאמען געלייטן. זיך געפייניקט אין ענגשאפט. אלע איבעריקע מעבל, ווי שאפעס, גרויסע בופעטן, זענען ארויסגעווארפן געווארן אויף די הויפן און אין די שטאלן. אויף יעדער פערזאן איז אויסגעקומען א מעטער מיט א האלב פלאץ.

פון די צרות איז מען נאך ניט ארויסגעקראכן איז אונטערגעשפרונגען א פרישע צרה. אין א געווייסן זונטיק באגינען, 3 פארטאג, האבן פלוצלונג אלייארמירט די פייער-סירענעס. די באפעלקערונג איז אין טויט-שרעק אראפגעשפרונגען פון די בעטן. א שרפה אין שטאט, אויף קארפאוויטשער גאס!

עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז די פאליאקן פון קארפאוויטשער גאס האבן אונטערגעצונדן משה פארבשטיינס הויז און פארשפרייט א קלאנג,

אז יידן האָבן עם אַלס נקמה אונטערגעצונדן. דערפאר ווייל מען האָט די יידן פּאַרשפּאַרט אין א געטא, ווילן זיי ניט איבערלאָזן די הייזער פּאַר די דייטשן. די יידן ווילן ניט דערלאָזן דייטשן זאָלן ווונען אין יידישע הייזער.

דער שרעקלעכער בלבול האָט ארויסגערופן א מוראדיקן פּאַניק און אויפרעגונג צווישן די יידן. מיר האָבן געמיינט, אז איצט וועט מען אונז אַלעמען אויסמאָרדן. אין דער צייט פון דעם פּאַרפּאַל איז געווען בירגער-מייסטער א גרויסער אַנטיסעמיט, א פּאָליאק מיטן נאָמען מיקעלסקי, פון בארוף, א שנייידער. די פּוילישע פּאָליציי האָט זאָפּאַרט ארעסטירט דעם ה' איטשע בערל פּאַרבשטיין און אים מערדערלעך געשלאָגן. אויך איז געוואָרן געוואָרן כלומרשט אויף א פּאַרהער זיין שוועסטער מירקע, וועלכע איז אויך מערדערלעך צושלאָגן געוואָרן פון פּוילישן פּאָליציי-קאָמענדאַנט, א כולגאן פון דאָרף פּאלקאווע. אים האָבן מיטגענאָמען צווישן אַנדערע די פּאָליציי-לייט קלימאוויטש, ק. שלוק און נאָך. אין שטאָט איז געווען ערב א פּאָגראָם-שטימונג.

די פּוילישע פּאָליציי האָט געטריבן די יידן צום לעשן דעם פּייער, פיל יידן זענען דערביי צושלאָגן געוואָרן.

דער יידישער קאָמיטעט האָט באשלאָסן מען זאָל גיין אינטערוועניר ביים בירגערמייסטער מיקעלסקי. צופעליק איז דער בירגערמייסטער געווען מיינער א גוטער באקאַנטער. איך בין צו אים אוועק. מיר האָבן זיך אַדורכ-געדעט. כ'האָב אים דערקלערט די ניט ריכטיקייט פון בלבול, אז די פּאַרב-רעטיינס האָבן אונטערגעצונדן זייער הויז, ווייל, האָב איך צוגעגעבן, עס וויעט זיך דאָך די קריג וועט עס איז ענדיקן און קיין ייד ווייל ניט פּאַרברע-נען זיין אייגענע שטוב. יעדער ייד וועט דאָך נאָך אמאָל זיין באַלעבאָס איבער זיין אייגן הויז.

מיינע ארגומענטן, בייגעלייגט מיט א 25 דאָלאָר באנקנאָט האָבן דעם בירגערמייסטער איבערצייגט. ער איז שוין מיט מיר מסכים געווען. דער באַנדיטישער קאָמענדאַנט און דער מכלומרשער פּראָקוראָר, א פּאָליאק מיטן נאָמען מאטייסקיל, האָבן נאָכן קריגן אין יד אריין (דער ערשטער 20 דאָ-לאָר און דער לעצטער 5 דאָלאָר) דעם אינצידענט דערלידיקט און יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. די פּאַרבשטיינס האָט מען באַפרייט.

די קאָמענדאַנטור איז פון סוכאָוואָליע ארויסגעפּאָרן. עס איז אַראָפּ-געקומען א סטאָביליע מאכט. די ערשטע האָבן זיך באוויזן די זשאַנדאַרמע-ריע, דערנאָך דער אמטס-קאָמיסאר פּאָרן שטאָט סוכאָוואָליע און לאַנדס-באַצירק.

דער קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע, מיטן נאָמען מייסטער ווייס, האָט ביי זיין ערשטן וויזיט מיט אן אָנשטעל פון א גרויסן דושענטלמען

פּאַרלאַנגט א בלאַם, צי א גוטן פּעלץ פּאַר אים. ער האָט געמטראַשעט אז אין פּאַל מען וועט אים ניט צושטעלן וועט ער ווייזן וואָס ער קען. פּאַר־שטייט זיך אז דער בלאַם איז באַלד געשאפן געוואָרן.

אין א טאָג ארום, נאָכדעם ווי ס'איז אָננעקומען דער אמטס־קאָמיסאר האָנס אורבאַן, האָט ער גערופן צו זיך פּאַרשטייער פון דער פּוילישער באַ־פעלקערונג און צווישן זיי אויסגעקליבן דעם פּאַסיקן ביורא־פּערסאָנאַל. דערנאָך האָט ער געמאַלדן דער יידישער באַפעלקערונג, אז ביז 3 אזייגער בייטאָג זאָל געשאפן ווערן א יודנראט פון 12 פערזאָן. די נעמען פון יע־נערן באַוונדער אין יידנראט זאָלן אים גלייך געמאַלדן ווערן. דער יידן־ראט איז באשטאנען פון די פאלגנדע פערזאָנען: לאזאר שמחה, גליקסאן ישעיהו, פּיעשטשאנסקי נפתלי, מארינבערג ליזער, ווינער וואלף, סוראס־קי תנחום בערל, קראמער מאיר, פוטיאל משה, פּאַלאַק אלטער, יערוזא־לימסקי דוד, מארינבערג ישראל און טרעשטשאנסקי מענדל.

דער אמטס־קאָמיסאר האָט אויך פּאַראַרדנט, אז אויף מאָרגן צוויי בייטאָג זאָל זיך צו אים מעלדן דער פּרעזעס מיט זיין פּאַרטרעטער.

צו דער באשטימטער שעה האָב איך אַלס פּרעזעס אָון ה' גליקסאן אַלס פּאַרטרעטער זיך געמאַלדן ביים אמטס־קאָמיסאר. די אויפנאמע האָט אויף אונז געמאכט א שרעקלעכן רושם. בעת אונזער באַגעגעניש האָט דער אמטס־סעקרעטאר ארויסגענומען זיין רעוואָלווער פון קעשענע, עס אוועק־געלייגט אויפן טיש און אונז פּאַרגעלייענט א צעטל פון זאָכן וואָס מען מוז אים באַלד צושטעלן, אין פּאַרלויף פון 2 שעה צייט. ער האָט פּאַראַרדנט אים צושטעלן מעבל, וועש, געשירר, בעטגעוואנט און אַלץ וואָס נוטיק אוים־צושטאטן זיין וואָנונג און זיין ביורא. נאָכן איבערלייענען דעם צעטל האָט ער דעם רעוואָלווער צוריק אריינגעלייגט אין קעשענע און אויסגעשריען: ארויס! מיר האָבן מיט אים קיין איין וואָרט ניט אויסגערעדט און אויף שנעל פּאַרלאָזן דעם צימער. מיר זענען אוועק מיט א שווער געמיט, מיר האָבן זיך איבערצייגט, אז מיר האָבן פּאַר זיך א חיה און ניט קיין מענטש.

אין הויף פון גדליהו שוואַרץ האָבן שוין מיט אומגעדולד געוואַרט אויף אונז די איבעריקע מיטגלידער פון יידן־ראט. נאָכן איבערגעבן זיי דעם שוידערלעכן באריכט זענען אַלע געבליבן זיצן ווי פאַרגליווערט. צו־ליבן קורצן טערמין וואָס ס'איז אונז געגעבן געוואָרן אויסצופילן דעם בא־פעל, האָב מיר באַלד זיך גענומען צו דער אַרבעט פון אויפצוזוכן די דער־מאָנטע זאכן. עס האָט זיך אָננעהויבן א געלאף איבערן שטאָט. יעדערער האָט געהאָלפן מיט וואָס ער האָט געקענט. מען האָט צוזאַמענגעטראָגן מעבל, וועש, בעטגעוואנט און אנדערע חפצים. אין צוויי שעה איז געוואַמלט גע־וואָרן אַלץ וואָס דער אמטס־סעקרעטאר האָט אויסגערעכנט אין זיין צעטל.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן א סדרה אויסשטאטונג פאר דער זשאנ־דארמעריע, פארן פאסט־באאמטן, לאנדווירט און ליוטענאנט. אלץ האָט מען געדארפט ריין אויספוצן כדי נושא־חן זיין, כדי אין געוויסע פאלן קענען עפעס אויספועלן ביי זיי. דערצו נאָך האָט געדראָט טויט־שטראָף פאר צענדליקער יידן וועלן א באפעל איז ניט ווי נעהעריק געוואָרן אויס־געפילט.

דער קאָמיסאר האָט אָנגעהויבן צו מאכן אָרדנונג אין שטאָט. ער האָט אַדורכגעמאַרשירט אלע גאסן, נאכגעזען ווי אזוי אלץ זעט אויס. ער האָט געענוי באטראכט די געטאָ וואָס די אָרטס־קאָמענדאנטור האָט אונז צוגע־טיילט. ער האט אויך פאראָרדנט אראָפצוהאָרפן פיל יידישע הייזער, וועל־כע עס זענען אים ניט געפעלן געוואָרן.

יעדן טאָג פלעגן געגומען ווערן 300 יידן צו דער ארבעט. אינדערפרי פלעגן זיי זיך אויסשטעלן אין געטאָ אין רייען, ווי מיליטער, מיט רידעלס און העק אין די הענט. אונטער דער אויפזיכט פון פאָליאקן, מיטן אנטיסע־מיט קארני ווזעף בראש, פלעגט די מחנה אָפמאַרשירן צו דער ארבעט. צווישן די אויפזעער, וועלכע זענען געווען באוואָפנט מיט שטעקנס, זענען געווען אזוינע באנדיטן ווי אָסטראָווסקי, וואלאכאוויטש און אנדערע. נאָך דער ארבעט האָבן זיך די יידן ווידער געמוזט מעלדן, אויסגעשטעלטע אין רייען אויפן מארק־פלאץ. נאָכן איבערציילן, צי עמיצער פעלט ניט, זענען די ארבעטער, אונטער א שטרייענגער וואַך, צוריקגעבראכט געוואָרן אין געטאָ. ביים טויער האָט פּוילישע פאָליציי שטארק באזוכט די צוריק־געקומענע, סיי מענער און סיי פרויען, צי עמיצער האָט חלילה ניט באַ־האלטן אין די קעשענעס ברויט אדער אנדערע עסנוואַרג.

מען האָט אין שטאָט אומגעוואָרפן צענדליקער יידישע הייזער. די פלעצער וווּ עס זענען געשטאנען די אלטע שול און די בתי־מדרשים ארום איר, זענען אויסגעגליכן געוואָרן מיט דער ערד. דער מויער בית־מדרש איז געבליבן שטיין. עס זענען בלויז אראָפגעבראכן געוואָרן די אריינגאנגם־טערפ צו דער וויבער־שול. מען האָט אויך אַרויסגעוואָרפן די אוויונס און דעם אָרון־קודש. פון דער שול האָט מען געמאכט א מאגאזין פאר תבואה.

נאָכדעם איז מען צוגעטראָטן צו רעאַליזירן דעם פלאן פון א נייעם געטאָ מיט פיטשעווקעס. דעם פארקאן פון געטאָ אויף יאנעווער גאָס האָט מען אראָפגעוואָרפן און פארן נייעם געטאָ איז באשטימט געוואָרן די קלויסטער־גאס. ס'איז געווען דער ערנסטער קוואַרטאל אין שטאָט. די גאסן ניט ברוקירט, שלעכטע אלטע הייזלעך, זאמדיק און בלאָטיק. עטלע־כע בעסערע הייזער זענען נאָר געווען ביים אָנפאנג גאָס ביז סנארסקי דעם פאָטשטערס הויז, וויטער — אלץ חורבות.

מיר האָבן ווידער געגומען פֿאַרהאַנדלען מיטן אמטס-קאָמיסאַר בכדי ארויסבאקומען ביי אים כאָטש נאָך א ביסל היזער פֿאַר יעדער פֿרויז.

אין יענער צייט איז איינגעשטאַנען אין סוכאָוואָליע א סאַפּיאָרן אָפּטיילונג, וועלכע האָט געבויט די פֿאַרבינדונג בריקן אין קארפֿאוויטש. קאָמענדאַנט פון דער אָפּטיילונג איז געווען הויפּטמאַן פּאָלק. מיר האָבן זיך צוגעפֿליק מיט אים באַקאַנט. ער איז גראד געווען א דערטרעגלעכער מענטש. יוען קיינער איז דערבי ניט געווען, פֿלעגט ער אונז שטענדיק זאָגן, אז די וואר־מאַכט איז ניט אַלעס ווי דער היטלער, עס זענען אויך דאָ בעסערע מענטשן. מיר האָבן דיסקוטירט קאנטשאפט אויסגעניצט. מיט זיין מיטהילף האָבן מיר אויסגעפֿועלט ביים קאָמיסאַר, דאָס דעם געטאָ זאָל אויך צוקומען א האַלבע שול-גאַס, ד. ה. פון מרדכי משה אהרונס מויער, ביז בייַלע דער פּאטשושערקעס — פון איין זייט, פון דער צווייטער זייט — ביז מאיר קראמערס הויז (יקותיאל דעם סמאליארס זון) פון דריטן זייט — ביז זיידקע כאשינסקי. אָט דאָס האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט די געטאָ. פֿאַרן באַקומען מער ווווינונגס־פֿלאַץ זענען די אָנפֿירער פון דער מאַכט גוט באַצאָלט געוואָרן, אַלעמען האָט מען געדאַרפט שמירן, דעם דויפּטמאַן, דעם קאָמיסאַר לאַנדווירט און די זשאַנדאַרמעריע.

דער קאָמיסאַר האָט זיך ארויסגעווויזן פֿאַר א וואַרטס־מאַן; וואָס ער האָט צוגעזאָגט האָט ער מקיים געווען. ער איז טאַקע געווען א גרויסער שכור, אָבער שטענדיק געהאַלטן קאָפּ. ער האָט אונז בסוד דערציילט, אז אָט די קלייניע געטאָ וועט זיין ניט נאָר פֿאַר אונז סוכאָוואָליער יידן, ס'וועלן נאָך געבראַכט ווערן יידן פון דאָמברָאָווע, וויל די שטעטל איז פולשטענדיק פֿאַרברענט. די מענטשן וואַלגערן זיך דאָרט אין בנין פון דער באָד און אין קלוב. א געטאָ איז דאָרט אוממעגלעך צום מאכן. עס וועלן אויך קיין סוכאָוואָליע געבראַכט ווערן יידן פון נאוויהוואר ביי גראָדנע, אזוי פֿאַר־לאַנגט דער לאַנדראַט פון סאַקאָלקע, וועלכער איז זייער א שלעכטער מענטש. ער האָט אונז אויך געזאָגט, אז מיר וועלן מוזן וואָס שנעלער צוטרעטן צו דער ארבעט. אָנהויבן בויען דעם גֶעטאָ־פֿאַרקאַן וועלן מיר ענדע פֿעברואַר 1942 און פֿאַרענדיקן דעם 15-טן מערץ. אזוי, אין פֿאַרלויף פון 2 וואָכן מוז אַלץ ווערן פֿאַרטיק, כדי נאָך אין מערץ־מאָנאַט זאָלן מיר זיין פֿאַר־שפּאַרט. נאָך די געשפּרעכן מיט אים האָבן מיר ארויסגעזען אז דער נייער געטאָ וועט זיין א געפֿערלעכער. דער קאָמענדאַנט האָט מיר פֿערזענלעך געזאָגט, דאָס עס מוז געמאַכט ווערן א פֿאַרקאַן איבער 2 מעטער די הויך, געדיכט באַשלאָגן מיט ברעטער אָן שפּאַרונעס. ס'וועלן זיין צוויי אַרייננאַנגס־טויערן, איינער — פּויל שול-גאַס און דער צווייטער — פון קלויסטער־גאַס, אַלס הויפּט־טויער, מיט א דערביאיק שמאַלע טירעלע. איבערן פֿאַרקאַן

וועלן פֿארצויגן ווערן שוורות מיט שטעכעדיקע דראָט, אַזוי אַז קיין לעבעדיקער נפֿש זאָל ניט קענען אַריין און ניט אַרויס. דער שולדיגער וועט שטענדיק זיין געשלאָסן. ביי די אַריינגאַנגס-טויערן וועלן שטיין אויף פּאָסטנס פּוילישע פּאָליציי. אַרום פֿאַרקאַן אין אַלע פּיר עקן וועלן אויסגעבויט ווערן קלייניע וואַך-בודקעס אין וועלכע ס'וועלן זיין פּוילישע פּאָליציי, כדי נעמען אויפצופֿאַסן אַז קיינער פון די יידן זאָל ניט קענען אַריינברענגען קיין שפּייז אין נעטאָ. די פּאָליציי וועט אויך אָפּהיטן, אַז מען זאָל קיין זאַך ניט קענען אַרויסטראָגן צום פֿאַרקויפן. מיט אײַן וואָרט, דער לאַנדראָט פון סאָסנאָלקע וויל מען זאָל אויכשטאַרבן אין געטאָ פון הונגער.

די ווערטער פון קאָמענדאַנטן האָבן זיך מיר שוין אייניגעקריצט אין זכרון.

סוף פּעברואַר איז כּמעט צוגעטראָגן צו בויען די נעטאָ, טראָץ דעם וואָס די ערד איז נעווען געפֿרוירן און האַרט ווי שטיין. מען האָט נעאַרבעט ביי די ערגסטע ווינטערדיקע באַדינגונגען. יידישע אַרבעטער האָבן מיט העק און קירקעס געהאַקט דעם געפֿרוירענעם ערד, געמאַכט לעכער און אַריינגעגראָבן סלופּעס. ביי דער אַרבעט זענען אַ סך יידן מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן. דעם אויפזיכט איבער דער אַרבעט האָט געהאַט די ישאַנדאַרמעריע, בראש מיטן קאָמענדאַנט מייסטער וויים. דעם 15-טן מערץ 1942 זענען אַלע סלופּעס געווען איינגעגראָבן; דער פֿאַרקאַן געדיבט פֿאַרלאָפּט מיט ברעטער; די גרויסע טויערן פֿאַרטיק; די שטעכעדיקע דראָט פֿאַרצויגן איבערן פֿאַרקאַן. אויף די צוויי גרויסע טויערן איז געווען שילדן 2x1 מעטער, וויים געפֿאַרבט מיטן אויפֿשריפֿט: — „אַכטונג! זויכן שפּאַר בעציטק, אַינטריטס שטרענגסטס פערבאָטן!" — אונטערגעשריבן — דער לאַנדראָט.

עס איז געקומען דער באַפֿעל אַרויסצוקלייבן זיך אין נעטאָ. מען האָט אויף דעם נעגעבן אַזוי טאָג צייט. אינצווישנצויט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן ציצונעמען ביי די יידן די קי און פערד. יידן טאָרן קיין מילך ניט טרינקען און יידישע בעלי-ענלות — קיי פערד ניט ניצן. וועג עס איז נוטיק עפּעס צו ברענגען אַדער אַרויספירן אין נעטאָ זאָלן זיך אינשפּאַנען יידן אין אַ וואָגן און אַריינשלעפּן. די צוגענומענע בהמות זענען צוטיילט געוואָרן צווישן דער פּוילישער באַפֿעלקערונג.

די קעלט איז געווען גרויס. דער אומעט אין די צובראַכענע יידישע הערצער נאָך גרעסער. אַ סך יידן האָבן זייער האָב און גוטס צוטיילט ביי באַקאַנטע פּויערן אויסצוהאַלטן אויף שפּעטער. פֿיל יידן האָבן פֿאַרשיידענע חפּצים באַגראָבן אין דער ערד. מען האָט נאָך אַלץ געהאָפֿט, אַז עס וועט אַמאָל קומען אַ צייט וועו מען וועט עס נאָך ווידער באַנוצן.

נאָכן אַרײַנציען זיך אין געטאָ זענען אַנטשטאַנען פֿרישע זאָרגן. חוץ דעם וואָס ס'איז ניטאָ געגנט אָרט ווו אַהינצוטאָן זיך, איז ניטאָ פּונוואָ־נען צום לעבן. ווי אַזוי וועט מען עס קענען אויסקומען? סוחרים זענען גע־בליבן אָן זייערע געשעפטן, האַנטווערקער אָן ווערשטאַטן, די קוזניעס פון די שמידן זענען געבליבן אויסערן געטאָ, ביי די שניידערס האָט מען בײַם אַרײַנגאַנג אין געטאָ צוגענומען אַלע ניי־מאַשינען. דאָס יידיש לעבן איז מיט איינמאָל געווואָרן צובראָכן מאַטעריעל און מאָראַליש. קיין פֿויער האָט אין געטאָ ניט געטאָרט אַרײַנקומען. די לאָגע אין געטאָ איז פון טאָג צו טאָג געווואָרן קריטישער. אַזוי האָט געוואָלט דער לאַנדראָט פון סאָקאָלקע זאָל אויסזען דאָס יידיש לעבן.

דער לאַנדראָט פֿערזענלעך איז אָנווועזנד געווען ווען די יידן זענען אַריין אין געטאָ. ער אַליין האָט אָנגעפירט מיט דער באיוווקע פון דער פּוי־לישער פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע. אַלע האָבן געשלאָגן די יידן מיט חיה־שער ווילדקייט און רציחה. דערביי זענען דורך די מערדער געמאַכט געווארן פּאָטאָגראָפישע אויפנאַמעס.

דער פינסטערער לעבן אין געטאָ.

מיר זענען געשטאַנען פאַר א שווערן פּראָבלעם, ווי אַזוי צו שאַפן פאַר די געטאָ־יידן א געוויסע עקזיסטענץ־מעגלעכקייט. מיט די גרעסטע אָנ־שטרענגונגען האָבן מיר געזוכט א לייזונג צו דער שווערער פראַגע. קודם־כל האָבן מיר אָפּגעשאַפט אַלע שטייערן פון די געטאָ־איינווויינער. די קאָלא־סאַלע אויסגאָבן, וועלכע דער קאָמיטעט האָט געהאַט, האָט מען זיך באַמיט צו דעקן פון די הכנסות וואָס די אונטערנעמונגען פון יידן־ראַט האָבן אריינ־געבראַכט, ווי מיר וועלן עס זען ווייטער. מיט גרויס מי איז געשאַפן גע־ווארן א בעקעריי, וועלכע האָט באַזאָרגט דעם גאַנצן געטאָ מיט ברויט. דער־נאָך איז אויסגעבויט געווארן א פּרימיטיוו פאַבריקל פאַר כלים־אויסאַרבע־טונג פון ליים. מאַטעריאַל דערצו האָבן מיר געהאַט אין געטאָ. די אויסגע־ארבעטע כלים האָבן אונז געבראַכט גרויסע רוחים. מיר האָבן געשאפן א דע־טיסטישן קאַבינעט אין געטאָ ווי אויך, מיט דער דערלויבעניש פון דער קא־מענדאַנטור, א ענלעכן קאַבינעט אויסערן געטאָ פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

מיר האָבן אויך געקראָגן א דערלויבעניש צו גרינדן שמידע וועדקשטעטע אין געטאָ. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַלע שמידן, צונויפגענומען זייערע גע־צייג אויף איין פּלאַץ און פון א גרויסן שטאָל געמאַכט א ווערקשטאַט וווּ אַלע שמידן האָבן געארבעט בשותפות. דאָס אייגנם האָבן מיר געטאָ מיט

די שניידערס, רימערס, סטאָליערס, היטל־מאַכערס און אַנדערע פאַכן. וועז די וואַרשטאַטן האָבן אַנגעהויבן צו פֿראָדוצירן, האָט זיך אַנגעהויבן פילן אַ מאַנגל אין אָפּנעמער. די נעטאָ אַליין האָט פֿארברויכט זייער וויניק פון די אויסגעאַרבעטע זאַכן. מיר האָבן געמוזט זוכן אָפּנעמער אויסער דער נעטאָ. מיר האָבן זיך באַמיט ביי דער מאַכט און ס'האָט לאַנג ניט געדוי־ערט ביז מיר האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען אויפנאַם־שטעלעם. יידישע פאַכלייט זענען 3 מאָל וועכנטלעך, אין באַשטימטע טעג, ארויסגע־גאַנגען אויסערן נעטאָ און אַנגענומען ארבעט ביי די פויערן. מיט ספּעציעלע דערלויבענישן פלעגט מען די באַשטעלונגען אויספירן, ארויסטראַגן עם אוי־סערן נעטאָ און פֿארקויפֿן צווישן דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג. די פֿרייזן פאַר דער ארבעט זענען דיקטירט געוואָרן הונך דער דיטשער מאַכט. די נעטאָ האָט אַ ביסל פרייער אָפּגאַטעמט. דער לעבן האָט זיך געמוזט אַביסל נאָרמאַליזירן. דורך דער פֿארמיטלונג פון דער „ארבעטס אויפנאַמשטעלע" האָבן מיר געהאַט אַ קאָנטאַקט מיטן פויער פון דאָרף, מיט דער אויסער־לעכער וועלט. ס'איז צוגעקומען אַ קוואַל פון הכנסה, און אין פאַרלויף פון עטלעכע וואָכן האָט זיך איינגעשטעלט, מער אָדער וויניקער, אַ נאָרמאַלערע ארבעט.

די צוזאַמענגעקליבענע געלטער האָבן מיר אויסגעצאָלט די ארבעטער איין מאָל וועכנטלעך, יעדן זונטיק. אַ געוויסן פּראָצענט פון פאַרדינסט האָבן מיר אראָפּגענומען פאַר די אויסגאַבן פון נעטאָ.

די סטאָליארעס פלעגן ארויספֿאָרן אין דאָרף אויף ארבעט און דערביי געהאַט רעכט אריינצופירן אין נעטאָ אַביסל קאַרטאָפל. ס'איז נאָר געווען שלעכט, וואָס יעדער סטאָליער האָט נעמוזט קומען ביינאַכט צוריק אין גע־טאָ. בלייבן נעכטיקן אין דאָרף איז געווען פֿארווערט. דער גיין הין און צו־ריק אין דאָרף צופוס האָט זייער אויסגעמאַטערט. טענלעך האָט די פּוילי־שע פאָליציי דורכגעפירט אַ קאָנטראָל צווישן די ארבעטער צי זיי האָבן די געהעריקע באַשיניקונגען.

מיטאַמאָל איז אונטערגעקומען אַ פרישע צרה אויף די קעפ פון די נעטאָ־איינוווינער, אפשר איינע פון די געפערלעכסטע. צוליב די ענגע וווינונגען, שלעכטע דערנערונג, און פעלן פון היגיענע איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע אין נעטאָ. מיר זענען געווען ווי אין אַ קלעם. פון איין זייט האָבן מיר מורא געהאַט מעלדן דער מאַכט וועגן נייעם אומגליק און פון דער צווייטער זייט האָט געדראָט טויט־שטראָף פאַר אויסבאַהאַלטן עפּידעמישע קראַנקהייטן. וועז די דייטשע מאַכט דערוויסט זיך, אַז אין נעטאָ הערשט טיפוס, וואָלט זי פאַרדנט צו שליסן די טויערן פון נעטאָ און דאָס וואָלט

געהייסן פֿאר אונז זעלבסטמאָרד, הונגער-טויט. מיר האָבן באשלאָסן ניט צו מעלדן וועגן דער עפּידעמיע, זאָל געשען וואָס עס מוז געשען.

דער קאמף קעגן דעם טיפום איז געווען זייער א שווערער. די עפּידעמיע האָט אונז געקאָסט א סך יונגע קרבנות. ביז אהער האָבן מיר געהאָט אויך דאָקטאָר, ה' לעוו פון ביאַליסטאָק. כדאי צו דערמאָנען א פּרט וועגן זעלבן דאָקטאָר וואָס איז געווען אַן איידם פון ביאַליסטאָקער טוך-פאַבריקאַנט פישל קופּלינסקי, אז אין א געווייסן טאָג האָט אים דער אמטס-קאָמיסאַר פאַראַרדנט, אז ער זאָל פאַרסמען צען אומנארמאַלע יידן וואָס האָבן זיך געפונען אין געטא, דראָענדיק אים צו דערשיסן ווען ער וועט דעם באפּעל ניט אויספירן. ד"ר לעוו האָט זיך קאָשטנאָריש אַנטוואָגט אויסצופירן דעם באפּעל. דער יידנראט האָט אינטערוועניירט מיט א גרויסע סומע געלט און אויף אזא אופן גערעטעוועט דעם לעבן פון ד"ר לעוו ווי אויך די לעבנס פון די צען אומנארמאַלע יידן.

מיט אַלע אָנשטרענגונגען האָבן מיר אַראָפּגעברעכט אין געטא נאָך 2 דאָקטוירים: ד"ר כאצי פון ביאַליסטאָק און ד"ר עפּשטיין פון גראָדנע. מיר האָבן געשאָפן א ספּעציעלע קראַנקנהויז, פאַרזען מיטן געהעריקן פּערסאָנאַל. אויך איז געגרינדעט געווארן אַן אפּטייק אָנגעפירט דורך פרל. שאַפּירא, א פּריווילעדזשע פון נאַוואַרדוואָר. דורכן אויסארבעטן די מעדיקאַמענטן אין געטא גופא האָבן מיר אויסגעמיטן אז דער פּוילישער אפּטייקער אויפערן געטא זאָל זיך דערווייסן וועגן דער שרעקלעכער קראַנקהייט וואָס וויל-דעטוועט ביי אונז.

א דאנק דעם פעסטן ווילן און אויסערגעווינלעכער אָנשטרענגונג איז אונז געלונגען דער טיפוס-עפּידעמיע אפּצושטעלן. מיר האָבן אויך אויסגעבויט א באָד אין שפּייכלער פון הערשל סאקאלסקי און איינגעפירט צוואנג-באָד.

קוים געקומען צו זיך פון שווערן קאמף מיט דער עפּידעמיע, איז אונז שטרענגעקומען א פרישער אומגליק. אין א העלן טאָג האָט מען אין געטא אריינגעשיקט יידן פון דער שכנותדיקער אפּגעברענטער שטעטל דאָמבראָווע. מיר האָבן זיי אויף שנעל געמוזט אינקוואַרטירן און דערנערן. איך האָב גאָר קיין ווערטער ניט צו באשרייבן וואָס עס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די דאָמבראָווער נשרפים. נאקטע און הונגעריקע, שמוציקע, אין גרעסטן טייל קראנקע, צובראבענע יידן זענען עם געווען די געוועזענע תושבים פון דאָמבראָווע.

זייער אָנקומען האָט אונז פארשאפט זייער פיל זארגן. מיר האָבן זיך אָבער ניט פאַרלאָרן. מיר האָבן ווידער, ווי אין יעדן שווערן מאָמענט, געטאָן אַלץ מיט דער גרעסטער מסירת-נפש צו לינדערן די שווערע נויט פון

די פּריש אָנגעקומענע. עס זענען געשאַפֿן געוואָרן פֿאַר זיי ווויכונגען, וועש און בגדים. יעדער סוכאָוואָליער ייד האָט אָפּגענעבן וואָס ער האָט געהאַט און געהאָלפֿן מיט וואָס ער האָט געקענט. דער גרעסטער טייל יידן האָט געגאָסן פון דער הילף פון יידן-ראַט. מיר האָבן געשאַפֿן א ספּעציעלע אומד זיסטע קיך פֿאַר 500 פּערזאָן טעגלעך. די פינאַנסיעלע שוועריקייט איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. מיר האָבן געמוזט זוכן פּרישע קוואָלן פון הכנסות, כּכדי צו קענען דעקן די קאָלאָסאַלע אויסגאַבן. קיין שום שטיצע האָבן מיר פון ערגעץ ניט באַקומען. די גרויסע יידישע געטאָס האָבן אונז גאָרניט געקענט העלפֿן, וויל זיי האָבן אַליין ניט גהאַט. שטיצע פון אויסלאַנד האָבן מיר אויך ניט געקריגן. איז געבליבן מיר זאָלן אין געהיים שאַפֿן אן אויל-פֿאַבריקל. אין דער אויספירונג פון אונזער פּלאַן, האָט אונז געהאָלפֿן דער אַמטס-קאָמיסאַר קעגן א געווישן אָפּצאָל פֿאַר אים פֿערזענלעך. די פֿאַבריקל איז אַוועקגעלאָזן געוואָרן אין גאַנג. עס איז פֿאַר א צוגענגלעכן פּרייז צוגעטיילט געוואָרן 10 דעקא אויל אויף א פּערזאָן א וואָך. עס האָט אונז איבערגעלאָזן היפּש רוחים. די ביסלע פעטט האָט א סך מענטשן גערא-טעוועט ממש פון טויט. מען האָט אויפגעהערט קאָכן מיט „נישט". דער אַמטס-קאָמיסאַר האָט אונז אויך דערלויבט אָפּצוקויפן אין דער מלוכהשער מעלקערייַ די מאָגערע מילך, וואָס מען פלעגט טויזנטער לייטער אַרויסגיסן פֿאַר די חזרים אין דרויסן. אין פעסער האָבן מיר די מילך אַריינגעפּירט אין געטאָ און פֿאַרקויפט צו 9 פעניג א לייטער. דער געטאָ-קאָמיסאַר האָט באַקומען 2 פעניג פון יעדער לייטער. יידן אין געטאָ האָבן קיין ברירה ניט געהאַט, מען האָט געמוזט נוצן וואָס ס'האָט זיך געמאַכט כדי צו דערהאַלטן די נשמה.

אין די הייסע טעג פלעגט זיך די מאָגערע מילך אויפקאָכן. האָבן מיר עס אויסגענוצט צו מאַכן מאָגערע קעז דערפון. מיר האָבן אויך געעפּנט א מילך-קראָם אונטער דער אויפזיכט פון א פאכמאן, אַלטער יוסקעם זון. זיין אויפגאַבע איז אויך געווען יעדער טאָג אַריינפירן די פעסער מילך אין געטאָ. ביים דורכפֿאָרן דעם טויער פלעגן די פּוילישע וואַך-לייט דורכמישן די מילך מיט א לאַנגן שטעקן אין די פעסער כדי צו אויסגעפינען אפשר האָבן דאָרט יידן עפּעס באַהאַלטן, אפשר א שטיקעלע פוטער אָדער א ברעקל פלייש.

אין שפּיץ פון פּוילישער פֿאָליצייַ איז געשטאַנען א יונגער שנעק פון 18 יאָר, וואַשקעוויטש הענריק. ער איז אונז דערגאַנגען די יאָרן. יעדער טאָג וועט די אַרבעטער זענען צוריקגעקומען אין געטאָ, פלעגט ער זוכט ביי די מענער און פרויען אין די בגדים טאָמער האָט עמיצער עפּעס באַהאַלטן עכן פֿאַר די קלייַנע הונגעריקע קינדערלעך פון געטאָ. ווייַ איז געווען צו

דעם יעניקן ביי וועמען מען האָט אין די קעשענעם עפּעם געפונען. ניט איין ייד האָט באַקומען 25 שמיץ אין צימער פון דער שכנותדיקער פּוילישער שולע, פּאַר דעם איינציקן פּאַרברעכן פון באַהאַלטן א שטיקל ברויט אין קעשענע. דער יונגער פּוילישער מערדער האָט אונז א לאַנגע צייט ניט גע-לאָזט לעבן, ביז מיר האָבן פּאַרן פּרייז פון געלט און חפצים געפּועלט ביים אמטס-קאָמיסאַר דעם באַנדיט צו באַזייטיקן פון זיין פּאָסטן אלס קאָמענ-דאַנט פון דער פּוילישער פּאָליציי. עס איז באַשטימט געווארן א צווייטער קאָמענדאַנט, ניט קיין סך א בעסערן פון ערשטן. (שקודלער דעם שוסטערס א זון). דער נייער רשע איז אָפּגעווען עטלעכע וואָכן און איז צוריקגעצויגן געווארן. אויף זיין אָרט איז אָננעקומען א געוויסער בראַווסקי, אן אויס-געשפּראָכענער אנטיסעמיט, א געוועזענער מיטגליד פון דער פּוילישער אנ-טיסעמיטישער אָרגאַניזאַציע „נארא". מיר האָבן זיך קענן די אלערליי מער-דער גערעכנט ווי די וועלף. זיי האָבן אונז אָננעטאָן געברענטע צרות.

אין א געוויסן טאָג, איז אין געטא אראָפּגעקומען א ספּעציעל געשול-טער געטא-קאָמיסאַר, געשיקט און באַשטימט דורכן לאַנדראט פון סאַקאַל-קע. ער האָט געהאַט די אויפגאַבע צו אָנפירן מיט דער געטא ווי אויך — מיט דער פּוילישער פּאָליציי, וואָס האָט געהאַלטן וואַך אַרום געטא. אלע צוזאַמען האָבן אונטערליגט דעם אמטס-קאָמיסאַר. דער ניי געקומענער מושל, א נאַרישער יעקע א פּיאַניצע, האָט איינגעאָרדנט זיין ווויננונג מיט יידישע מענטשן, בעטגעוואַנט, כלים און איבעריקע ווירטשאַפט אין לאַקאַל פון דער פּוילישער שולע אויפן צווייטן שטאָק. ער האָט ספּעציעל זיך דאָרט אַרייננעקליבן, כדי דורכן פענסטער קענען שטענדיק האַלטן אויג אויפן געטא. ער האָט אָננעהויבן צו רעגירן. גאַנץ אָפּט פלעגט ער זיך אָנשיכורן, אַריינקומען אין געטא, נאַכקוקן די רייַנקייט, שלאָגן די פאַרבייגייענדיקע יידן, און סתם זיך טשעפּען אויף גלייכע וועגט.

דער קאָמיסאַר אליין פלעגט שטיין ביים אוועקגיין און אָנקומען פון די געטא-ארבעטער, פּערזענלעך יעדערן קאָנטראָלירן. עס זענען געווען בינסטערע און ביטערע וואָכן פון ליידן. ביז מיר האָבן אויפסניי אָננע-וועגדעט דעם אלטן מיטל — זיך אויסקויפן מיט געלט און חפצים. מיר האָבן זיך מיט אים באַקאַנט, אים געגעבן מתנות פאַר אים מיט זיין ווייב, און די ארץ פון רשע איז אביסל ווייכער געוואָרן. דער לעבן האָט זיך עט-וואָס פאַרלייכטערט. מען האָט געגומען אַריינטראָגן צו בילעך קאַרטאָפּל אין געטא, אַנדערע שפּייז בגנבה. די יידן האָבן ווידער עטוואָס לייכטער אָפּגענאָטעמט. מען האָט זיך צוגעווויגט צו די ביטערע לעבנס-באַדינגונגען, צו די גרויל און מאַרד-טאַטן איבער אונז.

מיטאַמאָל דערוויסן מיר זיך פון א נייע פאַראָרדנונג. די דייטשע

„שטראסן בוי-אונטערנעמונגען" האבן פארלאנגט פון די לאנדראטן יידיש ארבעטער צו בויען וועגן און שאסייען. צו וואס זאלן דאס יידן זיצן פארשפארט אין די געטאס און גארניט טאן? מען דארף זען זיי צו פיניקן מיט אלע מיטלען, הויפטזעכלעך מיט הונגער און שווערע ארבעט. די 20 דעקא ברויט א טאג וואס די יידן באקומען זאלן זיי עס פארדינען מיט בלוט און שוויים!

מיר האבן דערהאלטן די ערשטע אויפפאדערונג צוצושטעלן 100 ארבעטער צום שטראסן־בוי אויפן וועג יאנעווע-סאקאלקע. דעם יודן־ראט איז געווארן פינסטער און ביטער פון דער נייער אויפגאבע. מיר האבן דערקלערט דאס מיר זענען ניט אומשטאנד צוצושטעלן די געפאדערטע צאל ארבעטער. זאלן זיי אליין נעמען וועמען זיי ווילן. מיר האבן פאר קיין פאל ניט געוואלט טראגן די אחריות פאר די עלטערן פון די ארבעטער. וי אזוי וועלן מיר בכלל קענען אויסמעסטן וער זאל יא גיין און ווער ניט? וועלכע מוטער וועט עס מסכים זיין איר קינד זאל גיין צו עבודת פרך, דערצו נאך אונטער דער אויפזיכט פון די פוילישע כוליגאנעס, וועלכע זענען פיל ערגער פון די דייטשע אויפזעער.

מיר האבן די פארארדנונג פון דער מאכט ניט דורכגעפירט. נאך דער אנטזאגונג איז אין געטא אראפגעקומען אן אפטיילונג זשאנדארמעריע מיטן אמטס-קאמיסאר בראש. מען האט אלע יידן ארויסגעטריבן פון געטא און צוזאמענגעקליבן אלעמען אויפן גרויסן געטא־פלאץ, אנטקעגן שול. צענדליקער יידן זענען אוף א מערדערלעכן אופגן בלוטיק צושלאגן געווארן, בלוט האט געראנען ווי וואסער, ביז זיי האבן אפגעקליבן 100 פערזאן, מער נער און פרויען, לויט זייער איינזען.

דער פרוו פון ניט וועלן געבן קיין ארבעטער פרייוויליק האט זיך ארויסגעוויזן פאר שעדלעך. צווישן די אפגעקליבענע 100 פערזאן איז אויסגעפאלן צו 2 קינדער פון אין פאמיליע און זאגאר עלטערן מיט קינדער צוזאמען. מען איז געקומען צום יידן־ראט מיט טענות און אלע יידן האבן אין אין קול פארלאנגט, אז דער יידן־ראט זאל באשטימען די ארבעטער. אוף אזא אופן וועט עס צוגיין מיט מער יושר און מען וועט פארמיידן אומזיסטע בלוט־פארגיסונגען. עס זאל אויסגעארבעט ווערן א רשימה פון יידן און וועמען דער יידן־ראט וועט רופן זאל זיך צום באשטימטן טערמין מעלדן. ס'איז אויך געגרינדעט געווארן א ספעציעלער הילפס-קאמיטעט, וועלכער האט זיך פארנומען מיטן שאפן שפייז און בגדים פאר די ארבעטער, וועלכע האבן זיך אין דעם אממערסטן ענטויטיקט.

מען האט קוים באווייזן זיך צו בארואיקן פון דער גזירה וועגן די 100

אַרבעטער איז אָנגעקומען אַ פרישער באַפּעל. נאָך 100 אַרבעטער אויף אַ צווייטער בוי-שטעלע נאַווידוואר-דאָמבראָווע.

עס איז ניט צום באַשרייבן די הארצרייסנדיקע סצענעס, ווען האָבן זיך אָפּגעשפּילט בעת די מאַמעס האָבן זיך געדאַרפט שיידן מיט זייערע קינדער ביים אַוועקגיין צו דער שאָפּי-אַרבעט. מאַמעס האָבן געמוזט זייערע בעסטע און טייערסטע, זייערע קינדער, איבערגעבן אין די הענט פון די פּוליישע רוצחים. דער יידן-רעט איז געווען באַלאַגערט פון עלטערן, וועלכע האָבן געבעטן רחמים צו באַפרייען זייערע קינדער. ליידער האָבן 100 אַרבעטער געמוזט זיך מעלדן צום באַשטימטן טערמין אויף דער אַרבעטס-שטעלע.

ס'איז געקומען נאָך א באַפּעל פון צושטעלן 100 אַרבעטער אין דער טרויעריק-בארימטער אַרבעטס-שטעלע, אין שטראָף-לאַגער פון דער דיטשער פירמע „קירכהאָף". די פירמע האָט געבויט וועגן הינטער ביאַליסטאָק. עס איז געווען א שטראָף-לאַגער פאַר פאַרברעכער, אפילו דייטשן. דאָרט האָבן -אונזערע טייערע קינדער געמוזט הארבעווען אין הונגער און שמוץ ביים בויען שאָסייען. שוץ האָבן געהאַלטן דייטשע סאָלדאַטן באַוואָפענט מיט געווער און אַנדערע טויט-מכשירים. מיר האָבן אַלץ געטאָן בכדי צו לינדערן די ליידן פון אונזערע קינדער. מיר האָבן געשיקט קליידונג, עסנווארג און געלט. ס'איז אונז אויך געלונגען פון מאָל צו מאָל אויסצובייטן אָפּגעשוואַכטע אַרבעטער אויף פרישע, נאָכן אָפּאַרבעטן א מאַנאַט צייט. דער אויסטויש פון אַרבעטער איז אונז אויך ניט אָנגעקומען אזוי אייַנפאַך אין לייכט. מען האָט געמוזט אָנליגן א סך מי און באַצאָלן א סך געלט כדי אונטערצוקויפן בגנבה די אויפזעער, זיי זאָלן אויף דעם איינגיין.

אויך די אַרבעטס-שטעלע אין אַווגוסטאָוו פון דער פירמע „שוועפער און בוכלא" האָט פאַרלאַנגט 100 אַרבעטער צו דער אַרבעט אין וואַלד. ביים לעבוויז זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון דער גטא די בעסטע און טייערסטע וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, זיי געפּיניקט אין הונגער און נויט, באַגלייט מיט קלעפ ביז בלוט. דאָס איינציקע וואָס מיר האָבן פאַר זיי געקענט טאָן איז שיקן הילף; שפּייז, קליידונג און געלט, אונטערצוקויפן די אויפזעער מען זאָל די פאַרמוטשעטע צום טויט כאָטש ניט שלאָגן.

א סך מאָל פלעגן מיר אויך אויסקויפן א געוויסע צאָל אַרבעטער פון די אַרבעטס-שטעלן, אָבער אויסקויפן אלעמען איז געווען אוממעגלעך.

פלוצלונג האָבן מיר געקראָגן א מיטטיילונג, אז אין דער לויפנדיקער וואָך וועט מען אונז אַרויסישקן אלס איינווינער אלע יידן פון דעם נאָנטן שטעטל נאַווידוואר. מיר האָבן זאפארט אין געהיים, אַוועקגעשיקט א פוס-

גייער שליח קיין נאווידוואר כדי אנצוזאגן די דאָרטיקע יידן די טויערזיקע בשורה, זיי זאָלן זיך צוגרייטן צו דער גזירה וואָס עס דערוואָרט זיי. די יידן אין נאווידוואר זענען נאָך ניט געווען זיכער צי די בשורה פון אונזער שליח איז א ריכטיקע. טיפל האָבן געצווייפלט, אנדערע האָבן שטיפער־הייט געגלויבן איינפאָקן זייערע חפצים און אויף זיי קוקנדיק האָט דאָס גאנצע שטעטל יידן בגנבה זיך געגלויבן פאָקן און זיין גרייט אין פאל וועג די פּאָרדנונג וועט קומען.

דער יידן־ראָט פון נאווידוואר האָט אויפגעקלערט די איינווינער פון שטעטל, אז אויב סוכאוואליע שרייבט וועגן א גירוש, מסתמא איז עס ריכטיק, וויל די סוכאוואליער יידן וויסן וואָס זיי זאָגן.

אין באשטימטן טערמין, ווי מיר האָבן עס פאָרויסגעזען, האָבן די נאווידוואַרער יידן געקראָגן א באפעל צו זיין גרייט אפּצופאָרן אין סוכאוואליער געטא.

די פּאָניק אין נאווידוואר איז געווען אומבאשרייבלעך. אין פאַרלויף פון 2 שעה האָבן די יידן געדארפט פארלאָזן זייערע היימען. וואָס זיי האָבן באווײַזן איינצופּאקן א דאנק אונזער געהיימער מיטטיילונג, האָבן זיי נעמען מיט זיך. דאָס רעשט יידיש האָב און גוטס איז געבליבן אויף הפקר צום רויב פון די דייטשן און פּאָליאקן.

אין דער באשטימטער שעה, וועו די נאווידוואַרער יידן האָבן געדארפט אָנקומען קיין סוכאוואליע, איז אראפּגעקומען פון סאקאלקע דער מערדערישער לאנד־ראט (סטאראסטע). אים האָט באגלייט א סוויטע פון פּאָליציי און אויך פרויען, דייטשקעס. דאָס איז מען געקומען צום טעאטער־שפּיל, באגעגענען דעם אריינמארש פון די נאווידוואַרער יידן קיין סוכאוואליע. און אט דערנענטערן זיך די פורן מיט די נאווידוואַרער יידן. אויפן באפעל פון לאנדראט האָבן אלע דייטשן וועלכע זענען געווען ביים געטא־טויער געשלאָגן אן אויסנאם אלטע און יונגע, פרויען און קינדער ביז בלוט. זיי האָבן ארויסגעריסן די פּעקלעך פון די הענט און עס צווואָרפן איבערן גאס.

די דייטשע פרויען זענען געשטאנען און געלאכט איבערן בלוטיקן שפּאס. זיי האָבן געמאכט פאטאגראפישע אויפנאמעס פון די גרויל־סצענעס און בארבעריין איבער אומשולדיקע קינדער און פרויען. זיי האָבן געגענטן בילדער פון זייער זיג איבער שוצלאָזע יידן.

מיטן אָנקומען פון די נאווידוואַרער יידן, איז די ענגשאפט אין געטא געווארן אומבאשרייבלעך. פאר אין פערזאָן איז אויסגעפאלן 80 צענטימעטער ווויננונגס־פלאץ. דער באשפייזונגס־פראבלעם איז געווארן שארפער, און די אויסנאבע פון געטא איז פילפאכיק גרעסער געווארן. דאָך האָבן מיר אונזער קאמף פאר עקזיסטענץ ניט אויפגענעבן. מען האָט איינגעפירט

פרישע מעטאדן פון באשפייזונג. מיר האבן אויסגעפועלט ביים אמטס־קא־
מיסאר א דערלויבעניש אינצוקויפן גרעסערע קוואנטומס קארטאפל אויפן
מארק, ווי אויך פארשיידענע גרינסן. די יידן פון געטא האבן געמענט איינ־
קויפן איין מאל א וואך, דאנערשטיק, ווען עס פאלט אוים דער מארק־טאג
און דאס אויך, נאר פון 2 ביז 4 בייטאג, ערשט דעמאלט ווען די קריכט־
לעבע באפעלקערונג האט שוין אלץ געהאט אויסגעקויפט.

עס זענען פארבי איניקע וואכן. די נאווידוואדער יידן זענען געווארן
מיטווויינער פון אונזער געטא און מיטטרעגער פון אונזערע געמיינזאמע צרות.

ארבעטער זענען יעדן טאג ארוים אויסערן געטא ארבעטן יידישע
הייזער, ברוקירן די גאסן, גראבן גריבער און אנדערע שווערע ארבעט. מיטן
ווסק פון דער באפעלקערונג איז אויך געשטיגן די שטערבלעכקייט אין
געטא. ארויספירן די מתים פון געטא אויפן אלטן בית־עולם איז געווען
פארבאטן. ס'איז קיין אנדער ברירה ניט געווען ווי שאפן א געטא בית־
עולם. אויפן גארטן פון שניידער זוודקע צירקעם האבן מיר מקבר געווען
די מתים. די קברים זענען געווען אינגעארדנט מיט זייער א קליינעם אפ־
שטאנד איינער פון צווייטן צוליבן דוחק אין פלאץ.

דער גרויסער יידישער בית־עולם מיט אזויפיל טויזנטער מצבות, אונ־
טער וועלכע ס'האבן געהרוט אונזערע אבות אבותינו, דער בית־עולם מיט
טויזנטער קברים פון רבנים, לומדים און פרומע יידן, איז פולשטענדיק
צושטערט געווארן. מיטן חרוב מאכן דעם בית־עולם פון אונזער שטעטל
האט דער מערדער געשענדעט דעם הייליקן אנדענק פון אונזערע מדריכים,
פון די יידן וואס האבן זייערע נאנצע יארן פארבראכט אין די ישיבות און
בתי־מדרשים, די יידן וועלכע האבן פול געמאכט אונזערע בתי־מדרשים אין
די ימים־נוראימדיקע טעג, אויסגעווייניגט און אויסגעבעטן אין זייערע תפילות
צום רבונו של עולם א שענערע וועלט און א בעסער לעבן פארן כלל ישראל.
פון די אלע יידן האט דער נאצי־רוצח אפילו קיין זכר ניט געלאזט. די
קברים זענען אויסגעגלייכט געווארן מיט דער ערד און פארשקערט. די
מצבות צובראכן און פארנוצט אויף שאסייען. זיי האבן צענומען דעם שטיי־
נערנעם פארקאן מען זאל אפילו ניט ווייסן, אז דא איז אמאל געווען א
גרויסער יידישער בית־עולם.

אין געטא האבן אנגעהויבן ארבייטומען מיט וויזיטן פארשיידענע
נאציש קאמיסיעס. נאצישע גדולים פלענן קומען באטראכטן דאס לעבן
אין געטא, ווי אזוי יידן האבן זיך ביי אזוינע אויסערגעווינלעך שווערע
באדינגונגען אינגעארדנט. דער אמטס־קאמיסאר פלענט אונז, מיט א טאג
צוויי פריער אנזאגן, אז עס קומט אן א גדול. אלץ האט געמוזט זיין אין
פולער ארדנונג. אין גענפאל, האט דער קאמיסאר געסטראשעט, וועט ער

אליין וויזן וויי אזוי צו מאכן אַרדנונג. וועלן די קאַמיסיעס מיט די נאציש גדולם פלענן אראפקומען האבן זיי באזוכט דעם יודן-ראט שפיטאל, די בעקעריי, שניידעריי, שמיידעריי, דעם דענטיסטישן קאבינעט, דעם באד-אנשטאלט, די פאבריק פון ליימענע כלים, בית-עולם, אפטייק, די מילך-שטעלע, די קיך פאר ארעמע, און אלע איבעריקע געטא-אינריכטונגען. זיי האבן אויך מיט אייפערזאמקייט באטראכט די אפגעהיטע געהיימע ארום די הייזער. נאך אזוינע וויזיטן פלענט דער קאמיסאר אראפקומען אין געטא און אויסדריקן זיין צופרידנקייט וואס די וויזיטאטארן זענען אויך צופרידן פון זייער באזוך. זיי האבן אויסגעדריקט זייער פארוווונדערונג, אז יידן זאלן אזויפיל קענען שאפן ביי אזוינע שוועריקייטן לעבנס-באדינגונגען. א מום-טער-געטא האט עס ביי זיי געהייסן. פון מאל צו מאל פלענט דער קאמיסאר אראפקומען אין געטא א שיבורער, צוערשט אפשטאטן א וויזיט ביי דער יידישער פאליציי, שלאגן דארט ביז בלוט די יידישע יונגעלייט און פון דארט מאכן זיין וויטערדיקן בלוטיקן מארש; דעם רעוואלווער אין האנט האט ער שטענדיג געהאט גרייט צום שפרינגן מיט פייער-קויל אן אויפ-רער. די גאנצע פלענט מאמענטאל ווערן ווי אויסגעשטארבן. קיין איין מענטש האט זיך נישט באוויזן אויפן גאס ווייטער קאמיסאר-מערדער האט אנגעטראפן אויפן וועג איז באנאסן געווארן מיט בלוט. באזונדערס פלענט ער קנאלן מיטן רעוואלווער וועלן ער פלענט פארבייגיין מיין הויז. דעמאלסט פלעג איך זיך באוויזן פארן טיר. כ'האב געהאט צום קאמיסאר א מאדנעם מזל, ער האט מיר זייער געשעצט. כ'וויים ניט פארוואס. מען-טער ס'האט אים אימפאניירט מיין דרייסטקייט. א סך מאל פלענט מיר גע-לינגען אפצוקערן זיין פייער-שפריצנדיקן רעוואלווער און אויסמיידן א געפאר פאר יידן. דער רוצח האט אויך ניט געשאנעוועט דער פוילישער פאליציי. ביים פארלאזן די געטא ארום 2 בויאכט, פלענט ער אויך מכבד זיין די פוילישע פאליציאנטן מיט פעטש. אזוינע פארווילונגען האט זיך דער קאמיסאר איינגעארדנט גאנץ אפט.

א שרעקעבע געשעעניש, ביי וועלכער ס'איז דערמארדעט געווארן דער יונגערמאן פאליאק יצחק האט אויפגעמיישלט דער גאנצע געשען איז עס אויך פאלגנדן אופן: די גאנצע האט געקראגן א דערלויבעניש אריינצו-פירן האלץ פאר דער בעקעריי. איינמאל ווען די פורן מיט די האלץ האבן זיך דערנענטערט צום גאנצע-פארקאן האט פאליאק יצחק ארויסגעקוקט דורכן גאנצע-צוים בכדי צו זען ווי די פורן קומען אן. דאס האט באמערקט דער פוילישער וואך-פאליציאנט זיגמונט זיענויק (אנטאני דעם בריוו-טרע-גערס א זון) און האט אריינגעשאסן דורכן צוים, טרעפנדיק מיט דער קויל אין הארצן פון יונגן יידן יצחק פאליאק. דער קרבן האט מיט זיין טויט

פּאַריטומט 4 יונגע קינדער. די אויפרעגונג און טרויער אין געטא איז געוואָרן נאָך גרעסער ווייל די קוילן איז געקומען פון א פּאָליאַק, א סוכאַ־ליער שטענדיקער איינוווינער, וועמען די יידן האָבן גוט געקענט. דעם מת האָבן מיר באַלד אויפגעהויבן און אַריינגעשראָגן אין מתים־שטיבל ביים יידישן שפּיטאָל.

דער יודן־ראָט האָט באשלאָסן אויף זיין חשבון צו מאַכן א העמאַנטש־ראַציע־לויה נאָכן דערשאָסענעם. די לויה איז באשטימט געוואָרן אויף מאָרגן נאָכן אומגליק. אַלע אונטערנעמונגען אין געטא זענען דעם טאָג געשלאָסן. אויף די גאַסן האָבן זיך פאַרזאַמלט יונג און אַלט. קיין איין מענטש איז ניט געבליבן אין דער היים. דעם הרוג האָט מען טראָגן ביזן געטא בית־עולם. די פאַמיליע פון דערשאָסענעם האָבן זייער פּאָטער באַגלייט צו זיין אייביקער רו מיט א ספּאַזמאַטיש געוויין. ביים קבר האָט אונזער חשובער רב הרב צבי קאַליר ז"ל מספּיד געווען דעם הרוג. דער הספּד איז באַגלייט געוואָרן מיט א היסטעריש געוויין פון אַלע אַנוועזנדע. חוץ דעם מת האָט מען באַקלאָגט דעם יידישן עלנד און שוצ־לאָזיקייט. נאָכן חשובן רב האָט אויך מספּיד געווען ה' פּוטיאַל משה אין נאָמען פון יידן־ראָט. דער דאָמבראָוועד חזן האָט געמאַכט אַן אל מלא רחמים און געזאָגט עטלעכע קאַפּיטלען תהלים.

מיר האָבן וועגן דער אינאַרדנונג פון דער לויה געהאָט געמאַלדן פריער דעם אמטס־קאָמיסאַר, וועלכער האָט אונז ניט געמאַכט קיין שטערונגען.

אויסערן געטא איז געווען פאַרזאַמלט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע בראש מיטן אַרטיקן אמטס־קאָמיסאַר האָנס הורבאַז דער געטא־קאָמיסאַר מיט אַלע דייטשע באַאמטע און א סך פּאָליאַקן. זיי האָבן זיך אַלע צוגע־קוקט צו דער גראַנדיעזער לויה נאָכן דערשאָסענעם יידן. ווען אלץ האָט זיך פאַרענדיקט האָט זיך דער עולם, מיט צובראָכענע הערצער און שוואַרע געמיטער, פונאַנדערגענאַנגען זיך צו זיך אין ענגע היימען.

אויף צו מאָרגנס האָט דער קאָמיסאַר זיך אויסגעדריקט פאַרן יידן־ראָט, אַז דער ייד איז באַגלייט געוואָרן מיט אזוי פיל ערע און כבוד וואָס ניט יעדער מענטש איז דערצו זוכה. הלואי וואָלט ער אַליין, האָט דער קאָ־מיסאַר צוגעגעבן, געקענט שטאַרבן און באַגראָבן ווערן ווי דער ייד יצחק פּאָליאַק. די ווערטער פון קאָמיסאַר זענען געווען פאַר אונז א שטיקל טרייסט.

דער מערדעריישער פּוילישער פּאָליציאַנט איז אויף מאָרגנס רואיק געקומען צו דער אַרבעט ווי קיין זאַך וואָלט ניט פאַסירט. פאַר שיסן יידן קומט ניט קיין שטראָף. פאַרקערט, וואָס מער יידן מען שיסט, אַלץ מער כבוד פאַרן פּאָליציאַנט.

אין קאָנצענטראַציע־לאַגער קאַלבאסין ביי גראָדנע.

עס איז געווען אָסיען־צייט. עס זענען פֿאַרבּיי עטלעכע וואָכן. דער יידן־רעט האָט דאַן געבויט אַ גרויסן קעלער, אויפֿן גאָרטן־פּלאַץ פֿון מאיר קרעמער, צום אָנקלייבן קאַרטאָפֿל פֿאַרן קומענדיקן ווינטער. וועלן דער קעלער איז פֿאַרטיק געווארן און מיר האָבן שוין אָנגעהויבן צונויפֿקלייבן קאַרטאָפֿל אין אים, האָבן זיך פּלוצלונג באַוויזן זשאַנדאַרמעריע און געשטאַפּט לייט ביים געטאָ־טויער. ס'איז געווען אין אַ פֿרימאָרגן פֿון 2-3 נאָוועמבער, 1942 יאָר. די באַנדיטן זענען אָנגעקומען בּראש מיט אַ געסטאַפּאָ־אָפּיציר פֿון ביאַליסטאָק. דער אָפּיציר מיט עטלעכע געסטאַפּאָ־לייט זענען אריין אין געטאָ, באַפֿוילן זאָפּארט אין 5 מינוט צו ברענגען 3 גרויסע שלעפּער און אויליק פֿאַרשלאָסן אַלע אַרייננאַנגען אין געטאָ. זיי האָבן באַפֿוילן אַז אַלע מיטגלידער פֿון יידן־רעט זאָלן אין פֿאַרלויף פֿון 3 מינוט זיך פֿאַרזאַמלען אין געבּיידע פֿון יידן־רעט. קיינער פֿון אונז האָט ניט געוווסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך. מען האָט געמאַכט באַרשיידענע קאָמענטאַרן. אייניקע האָבן געזאָגט, אַז היינט וועט מען אַלע יידן אויסשעכטן. טייל האָבן געזאָגט אַז מען איז געקומען זוכן געווער אין געטאָ. אַנדערע ווידער האָבן געזאָגט, מען איז געקומען זוכן ניט קיין געמאָלדענע יידן. קיינער האָט אָבער ניט געוווסט אויף ריכטיק.

דער יידן־רעט האָט זיך צונויפֿגעקליבן אין דער פֿינקטלעכער צייט און אויסגעהערט די מעלדונג פֿון געסטאַפּאָ. פֿון היינט אָן נעמט איבער די געסטאַפּאָ די מאַכט אין געטאָ פֿון כּוואָליע. זיי וועלן איצט אינפֿירן אָרדנונג. אין פֿאַרלויף פֿון אייניקע טעג וועלן אַלע גאַסן אין געטאָ זיין ברוקירט און זויבער ווי קיין מאָל ניט בּיז אַהער. די מעלדונג איז פֿאַר אונז געווען זייער אומפֿאַרשטענדלעך אזן געמאַכט אַ זייער שוערן רושם. אוונטס־צייט כּון זעלבן טאָג איז געקומען צו אונז דער געטאָ־קאָמיסאַר מיטן געסטאַפּאָ־אָפּיציר און אויפֿגעפֿאַדערט אָפּצוגעבן זיי דעם פֿאַרמעגן פֿון יידן־רעט. אַוועקגעבן אַלץ וואָס מיר האָבן אין באַזיץ.

ביי דער געלעגנהייט האָב איך דעם אָפּיציר פֿאַרגעלייגט צו קויפֿן 2 גאָלדענע טאָשן־זייגערס. ער האָט די מתנה צוגענומען. פֿאַר דעם פֿרייז איז אונז געלונגען זיך צו דערווייסן וועגן וואָס עס האַנדלט זיך דאָ. דער געסטאַפּאָ־אָפּיציר האָט אונז דערקלערט, אַז אַלע יידן פֿון געטאָ וועלן אַריבּערגעטראַנספּאָרטירט ווערן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אונטער נאָדנע „קאַלבאסין". פֿון דאָרט וועלן די יידן צוטיילט ווערן אויף פֿאַרשיידענע אַרבעטס־לאַגערן. מיר דאָבן פֿון אים אויך באַקומען די דערלויבעניש צו מעלדן אָפּיציעל דער באַפֿעלקערונג וועגן צוקונפֿטיקן גירוש.

די געטא איז אַרומגערינגלט געוואָרן מיט א שטאַרקע וואַך. די זשאַנ־דאַרמעריע מיט שיערע מאַשין־געווער, די גאַנצע פּוילישע פּאָליציי, צי־וויל־באַאמטע און אמטס־קאָמיסאַר האָבן געהיט, אז קיינער זאָל זיך פון גע־טא ניט אַרויסבאַקומען. ס'איז טאַקע אוממעגלעך געווען זיך אַרויסצוקרינגן פון געטא. זוי האָט מען אונז באַוואַכט 2 מעג נאָכאַנאַנד.

די ידיעה וועגן גירוש האָט זיך בלייַ־שנעל פאַרשפּרייט איבערן געטא. די באַפעלקערונג האט געדאַנקט גאָט, וואָס צו קיין שחיטה וועט עס ניט דערגיין, ווי עס האָט פּאַסירט אין אַנדערע געטאָס.

מען האָט זיך ענגומען גרייטן אין וועג אַריין, עס איז דערלויבט גע־וואָרן מיטיעמען מיט זיך נאָר א קליין פּעקעלע עסז אויף 2 טעג. דער טער־מין פון אָפּפאָרן איז געווען באַשטימט אויפן 5־טן נאָוועמבער, 1942.

ביזן דעמאָלטן טערמין האָט מען צוזאַמענגעטריבן אין סוכאָוואָליער געטא די יידן פון דער שכנותדיקער שטעטלעך קאריטשין. זיי זענען געווען צעהרגעט און צעבלוטיקט דורך די כולינאַישע זשאַנדאַרן, וועלכע האָבן זיי געטריבן 14 קילאָמעטער צופוס. קיין געפּעק האָבן זיי ניט געהאָט מיט זיך. אלץ האָט מען ביי די יידן צוגענומען אויפן וועג. עס זענען געקומען צעשלאָגענע אלטע און יונגע מענער און פרויען. מיר האָבן אלעמען באלד איינגעקוואַרטירט אין אונזערע עצוג ענגע וואָנונגען. מען האָט זיך געטיילט מיטן ביסן און מיטן גלעזל.

אין באַשטימטן טערמין, א זייגער 5 פאַרטאָג זענען אין געטא אַנ־געקומען אויטאָס פול מיט זשאַנדאַרמעריע. די רעפּלעקטאָרן האָבן דורכ־געשניטן די פינסטערע שכאלע געפלעך פון געטא. פון די ענגע וואָנונ־גען האָבן זיך געצווינגן שורות יידן, פרויען כיט ברעקלעך קינדער אויף די העגט, יידן, שוואַבע, אויסגעמאַטערטע, מיט צעווייטאַקטע הערצער און צעבראָכענע נעמיטער. יעדער איינער מיט א קליין פּעקעלע אין האַנט האָט געאיילט צום זאמל־פּלאַץ אין געטא אַנטקעגן דער גרויסער שול.

די זשאַנדאַרן זענען אַרומגעלאָפן מיט געלאָדן געווער אין די הענט, וויי אויף א מלחמה זיי האָבן געטריבן די יידן, שרעאָנדיק מיט די ביקסן־קאָלבן. די קליינע עופהלעך האָבן ביטער וועוויינט פון קעלט און שרעק. אין געטא האָבן זיך דעמאָלסט געפונען יידן פון אַלערלייי שטעטלעך, פון סוכאָוואָליע, דאָמבראָווע, נאָווודוואָר, קאריטשין. אַגעווייסע צאָל פון אווגום־מאוו און סתם פּליטים פון פאַרשידענע שטעטלעך.

אויסערן געטא זענען געשטאַנען פורן, וועלכע דער אמטס־קאָמיסאַר האָט ספּעציעל ציגינריט. וועו אלע יידן זענען שוין געווען פאַרזאַמלט אויפן געטא־פּלאַץ האָט די געסטאַפּאָ באַפוילן די פורן אריינצופאָרן אין געטא.

מען האָט אָנגעהויבן אָנלאָדן די יידן אויף די וועגענער. דאָס פאַרלאָדן

האָט געדויערט ביז 7 אזייגער פרי. דאָן איז געקומען דער באָפעל אָפצופאָרן.

אויסערן געטאָ זענען געשמאַנען פּוילישע באַנדיטן, פּאָליציאַנטן באַוואָפנט מיט ביקסן און שטעקנס, און מערדערלעך געשלאָגן די ארומפאָרנדיקע יידן. די פּוילישע פּאָליציי האָט זיך ניט באַנוגנט מיט יידיש בלום, עס איז זיי ווייניק געווען דאָס יידיש האָב און גוטס בעת די פּאָגראָמען אין ביים אריינציען זיך אין געטאָ. זיי זענען ניט זאָט געווען. אייביק זעט פּאַרבלייבן ווי א שאַנד-פלעק אויפן פּוילישן פּאָלק זייער בעסטיאַלישעט.

די 850 פורן זענען צעטיילט געוואָרן אויף אזוי־גערופענע קאָלאָנעס. יעדער קאָלאָנע איז באשטאַנען פון 50 פורן באַוואַכט דורך זשאַנדאַרן. אויפן וועג האָבן פּאַטרולירט אויטאָס מיט באַוואָפנטע געסטאַפּאָ־לייט. די פורן האָבן געמוזט פאָרן אויפן מיטן שאָסיי, די וואָך זאָל קענען גוט אכטונג געבן אז קיינער זאָל ניט אנטלויפן.

אזוי האָבן זיך געצויגן קאָלאָנעס נאָך קאָלאָנעס, קילאָמעטער נאָך קילאָמעטער. דער וועג פון סוכאָוואָליע קיין גראָדנע איז 55 קילאָמעטער, קעלבאַסין געפינט זיך 4 קילאָמעטער פּאַר גראָדנע, אדורכגעמאַכט 51 קילאָמעטער אָן איבערריים, ביז מיר האָבן פּאַרנאַכט דערגרייכט קאָלבאַסין.

אין לאָגער קאָלבאַסין זענען מיר אָננעקומען 10 אין אוונט. די גאַסן זענען געווען באַלויכטן מיט עלעקטרישע קאָמפּן. די פורן זענען אריינגעפּאָרן דורכן באַוואַכטן טויער פון לאָגער. דאָרט זענען געשטאַנען זשאַנדאַרן און געטריבן די פורן אָלן שנעלער זיך באַוועגן. נאָכן ארויסווארפן יערן יידן פון וואָגן זענען די פורן אָפּגעפאָרן דורך א צווייטן טויער. אויף די גאַסן פון לאָגער זענען שוין געלעגן אונטערן פרייען הימל פיל מענער, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן זיך צוגעדעקט אויף די פריש געבראַכטע יידן. מיר האָבן איבערגענעכטיקט צוגלייך מיט אלע יידן, וועלכע זענען שוין דא געווען עטלעכע טעג.

צומאָרגנס איז אונז צוגעטיילט געוואָרן קוואַרטירן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון בלאָק נום. 6. דער בלאָק איז באשטאַנען פון 10 „זיעמליאַנקעם", יעדער „זיעמליאַנקע" שטעלט מיט זיך פאָר א לאַנגן פינסטערן קעלער אויסגעבויט אין דער ערד און דער דאַך־אויבערפלאַך באשאָטן מיט ערד. עם האָט 2 טירן מיט 2 פענסטער. אינעווייניק גרויסע שמוציקע פּאָליצעמנארעם צום שלאָפן. פון דאָך אינעווייניק טריפט קראָפּלעם וואַסער.

פון געטאָ סוכאָוואָליע איז געווען 2880 פּערזאָן. א חוץ די „זיעמליאַנקעם" פון בלאָק נום. 6 איז אוגז אויך צוגעטיילט געוואָרן א טייל „זיעמליאַנקעם" פון בלאָק נום. 3. יעדער זיעמליאַנקע איז געווען באַווינט פון 250 פּערזאָן.

איך האָב געגומען באַטראַכטן און ארומקיקן וואָס אזוינס האָבן די דיי-

טשע פיוניקער פאר אונז צוגעגרייט אין דעם מערדערישן קאנצענטראציע-לאגער.

דער לאגער-פלאץ איז אומגעפער 1x1 קילאמעטער די גרויס. עס גע-פינט זיך אויף פלאץ 6 בלאקן מיט „זיעמליאנקעס". איין בלאק פון צווייטן איז אפגעטיילט מיט הויכע שטעבעדיקע דראט-פארצוימונגען און גרויסער פאדער-פלעצער. איין גרויסער קלאזעט פאר מענער און פרויען צוזאמען. איין ברונעם אן וואסער. 3 אזעלכע בלאקן זענען אויסגעבויט אין איין רייע און 3 אין דער צווייטער רייע. צווישן פירט א לאנגער ברייטער וועג, אוים-געצוימט מיט שטעבעדיקע דראט. שמאלע וועגן פירן פון אין בלאק צום צווייטן. אויף דער ברייטער גאס געפינט זיך די געבוידע פון דער לאגער-פירערשאפט, וווּ אויך 3 גרויסע קיכן, וועלכע זענען פארזען מיט א גרוי-סער צאל קעסלען פון פארשידענע גרויסן. צווישן יעדער קיך געפינט זיך איין ברונעם, איין קלאזעט און פיל מאנאזין-געבוידעם.

פרום לאגער ציען זיך 2 דראט-פארצוימונגען, איין צאם פון צווייטן אומגעפער 3 מעטער אפשטאנד און 2 מעטער 50 די הויך. צווישן די דראט-פארצוימונגען ליגט אנגעלייגט שטעבעדיקע דראט. איבערן צוים זע-גען אנגעבונדן פארשידענע עלעקטרישע אין טעלעפאנישע דראטן. אלע פארצוימונגען בילדן א פירקאנט, ביי יעדער עק פון די צוימונגען איז אוים-געבויט א הויכער טורעם, דארט געפינען זיך גרויסע עלעקטרישע לאמפן, ספעציעלע שיין-ווארפער, א וואך-פאסטן מיט אלארם-גלאקן און שווערער מאשין-ביקס.

ביינאכט ווערט דער לאגער באלויכטן מיט שטארקע שיין-ווארפער בכדי צו קענען באאבאכטן וואס עס טוט זיך אין לאגער. ניט ווייט פון לאגער, אומגעפער ביי א 50 מעטער, שפרייט זיך אויס א יונגער פאסנע-וועלדל. דארט געפינט זיך די געבוידע פון רויפט-אויפזעער פון לאגער, דער געסטאפא-פירער און מאסן-מערדער, רינצלער. ניט ווייט פון צוים געפינען זיך די געבוידעם פון די וואך-פאסטנס, וועלכע היטן דעם לאגער, וווּ אויך זייערע מאגאזינען. דאס איז דער אלגעמיינער אויסזען פון לאגער.

איצט וועלן מיר שילדערן דעם אינעווייניקסטן „לעבן" פון לאגער. ווי אזוי די באנדיטן האבן מיט אונז קאמאנדיזווירט.

נאכדעם ווי מען האט אונז איינגעקוואדרירט איז אונז צוגעטיילט גע-ווארן א קיך צום קאכן. די שפייז צום קאכן איז געווען קאשע און קאר-טאפל. עס פלעגט ליגן אונטערן פרייען הימל. ווינטער פלעגט די קארטאפל זיין געפרוירן, הארט ווי שטיינער צונויפגעמישט מיט שניי און בלאטע. די קאשע איז געווען פון ערגסטן סארט. האלץ איז אונז צוגעטיילט געווארן עטלעכע שטיקלעך פאר יעדער קיך. ווען די האלץ איז ניט געווען גענוג אויף

אויפצוקאכן דעם עסן, האט מען געמוזט עסן רויען, ניט דערקאכטע. דער עסן איז געווען פול מיט זאמד און מיסט. שייך די קארטאפל האט מען ניט געטארט. לאנג לעבן האט מען אזוי ניט געקענט. זענען טאקע אין פאר-לויף פון עטלעכע וואכן אויסגעשטארבן פיל מענטשן פון הונגער און שמוץ.

די דריי ברונימער, וועלכע האבן געדארפט באזארגן מיט וואסער, האט ניט געקלעקט פאר אזא גרויסער צאל יידן וואס האבן זיך געפונען אין לא-גער. עס זענען גאנץ אפט קאליע געווארן די „פליומפן" פון די ברונימער און דעמאלסט איז ניט געווען קיין וואסער ניט צום קאכן און ניט צום וואשן זיך. איז שוין געווען וואסער, פלעגט קיין האלץ ניט זיין צום קאכן. אזוי האט מען אונז געפיניקט. ברויט איז צוגעטיילט געווארן צו 15 דעקא א טאג פער קאפ. דער הונגער האט געוואקסן פון שעה צו שעה. מענטשן זענען ארומגעגאנגען ווי ווילדע חיות, מיט אויסגעגלאצטע אויגן, זוכנדיק א שטיקעלע ברויט. פיל אלטע יידן זענען געגאנגען זוכן אין די מיסט-קאסטנס צעפוילטע בלעטער פון קרויט און אנדערע אפפאלן פון עסנווארג. אלץ האט זיך גערעכנגלט מיטן טויט. יעדערער האט געוואלט מיט כוח איבער-לעבן דעם ווילדן מערדער היטלער און נקמה נעמען.

רינצלער און וויזא — די נאצישע מאסן-מערדער אין גראדנער געגנט.

דער לאגער-קאמענדאנט רינצלער פלעגט ארומגיין ווי א ווילדע חיה מיט א גרויסן גומעענע שטעקן, אפהאלטן באזונדערס פרויען, און אזוי לאנג שלאגן איבערן קאפ און פנים, אז פון פארלאפענעם בלוט פלעגט מען דעם געשלאגענעם ניט דערקענען. די ברוטאליטעט פלעגט זיך איבער-חזרן טאג-טעגלעך. איינמאל האט א יונגערמאן פארלאזן דעם לאגער אן דעם ווייסן פוין יאפה. אויפן וועג קיין סאקאלקע איז דער יונגערמאן פאר-האלטן געווארן און מען האט אים צוריקגעבראכט אין לאגער. רינצלער האט דעם יידן פארבונדן מיט א שטריק די הענט און די פיס פון הינטן, דער-נאך צום האלדז, אין אזוי געלאזט ליגן דעם יונגנמאן אין איבערמענטש-לעכע יסורים אונטער א טיש 24 שעה. דער ייד האט זיך ועווארגן פון וויטאק. אויף מארגנס האט אים דער מערדער אפגעבונדן. דער יונגערמאן דאט זיך ניט געקענט אויפשטעלן, ווייל די כלוט איז אין אים אנטשטאנען געווארן. דער מערדער רינצלער האט געזומען 4 יידן, פארארדנט זיי אויס-צוגראבן א גרוב, אריינגעלייגט דארט דעם יונגנמאן און אין אים אריינגע-שאסן א קויל. מיט א צויניש שמייכעלע אויף זיין מערדערישן פנים האט דער הונט געהייסן די גרוב פארשיטן.

א געוויסע פרל. פריידאוויטש פון גראדנע איז איינמאל צוגענאנגען צום מרדער רינצלער מיט א ביטע. האט ער איר א כאפ געטאן פארן קארג, אויסגעדרייט איר מיטן פלייצע צו זיך, און אלס ענטפער אריינגע-שאסן איר א קויל איז האלדז. אזוי האט דער שפיה רינצלער געמארדעוועט מיט דער גרעבטער קאלטבלוטיקייט.

א יידישער יונגערמאן זאבלודאווסקי, פון ביאליסטאק, האט זיך א לאנגע צייט אויפגאהאלטן אויף אריש פאפירן ביי א קריסטן איז א דארף ניט ווייט פון גראדנע; זיין באלעבאסטע האט זיך פארגלוסט צו מעלדן ווען דעם צו דער זשאנדארמעריע. מען האט דעם ביאליסטאקער יונגערמאן נישבראכט אין לאגער. איניקע טעג איז ער געשטאנען פאר א פארהער. יעדן מאל איז דער יונגערמאן דורך רינצלערן אליין געשלאגן געוואר, מיט שטעקנס. א טאג פארן טראנספארט האט אים רינצלער שוין געהייסן גיין און ווי נאר ער איז אריבער די שוועל פון זיין ביורא האט אים דער מער-דער אריינגעשאסן א קויל אין קאפ.

א יינגל פון 18 יאר האט איינמאל פארשפעטיקט אויף איין מינוט יין צו שטעלן ציום קאטראל אויפן פלאץ. רינצלער האט עם באמערקט, האט ער דעם יינגל צוגערופן, אוועקגעשטעלט אים אויפן מיטן פלאץ און אין דיר אנוועזנהייט פון אלע יידן וואס זענען געווען פארזאמלט, דעם יינגל אריינגעשאסן א קויל אין קארג. דער יונגערמאן איז געפאלן אונטער זיך ווי א שטיק ליים. דער מערדער האט רואיק אריסגעצויגן א סיגארעטל פון טאש, פארריכערט מיט אן אויסדרוק פון בטול און שפאס אויף זיין היהשן פנים.

אזוי האט דער מערדער פארענדיקט מיט יונגע לעבנס פון טויזנטער יידן.

צווי מאל טעגלעך פלעגט דער באנדיט רינצלער פארארדענען „זביור-קעס" (זיך צונויפזאמלען), 8 אזייגער אינדערפרי און 2 בייטאג. צו אזעל-כע „זביורקעס" פלעגן זיך דארפן שטעלן אלע יידן אן אויסנאם, מענער און פרויען. די זביורקעס פלעגן פארקומען אויפן פלאץ פון בלאק. נאכן אי-בערציילן און זיך איבערצייגן צי עס שטימט די צאל לויט די אנגעגעבענע צעטלעך, פלעגט ער פארארדענען א שעה צייט לויפן. בעתן לויפן אויפן פלאץ האט מען געמוזט זינגען יידישע לידער. טאמער האט מען ניט גוט געזונגען פלעגט ער מערדערלעך שלאגן. וען דער קרבן פלעגט פאלן באוווסט-לאז פלעגט ער גשפיגען א צווייטן. ער איז איינמאל ניט זאט געווארן מיט יידיש בלוט. ספעציעל סאדיסטיש האט ער געשלאגן און געפיניקט יידישע פרויען. ער פלעגט מיט טייט-דראאונגען צווינגען יידישע מיידלעך זיי זאלן מיט די בלויזע הענט ראמען דעם פלאץ פון לאגער און א טייל מיסט אריי-

לייגן ביי זיך אין בוזעק אן, זאָס רעשט טראָגן אין מיסט-קאסטן. אזוי האָט דער מערדער צובראכן דעם יידישז מוט און ווידערשטאנדס-קראפט. דורך הונגער אוז חרפה, דורך שלאָגן און מאָרדן האָט דער שעף רינצלינ פון אונז א תל געמאכט.

ער האָט ארויסגעגבן ספעציעלע לויה-פאראָרדנונגען. א יידישן מת האָט מען ניט געטאָרט אויסטאָן די בגדים. 4 פערזאָן פלעגן דעם מת טראָגן, אנגעבונדן אויף 2 האַנטוכער, מיט געזאַנג פון יידישע לידער, ביז צום קבר.

אין דערבייאיקן וועלדל, אין גרויסע ספעציעלע צוגענרייטע גרייבער, פלעגט מען ליין אין טויטן אויפן צווייטן אנגעווארפן ווי שטיינער, באדעקט די גרייבער מיט א ביסל ערד נאכדעם ווי זיי זענען פול געווארן מיט מתים.

דער מערדער פון קאלבאסין האָט זיך באריטט, אז אין זעלבן וועלדל ליגן באגראבן 18 טויזנט רוסן, ער אליין האָט זיי שטיל געמאכט אוז ער האָפט, אז ער וועט אונז אויך שטיל מאכן!...

אזא מין סארט היטלער-חיה איז עס געווען דער געסטאפּא-שעף רינצלער וואָס האָט אויף זיין געווישן אזויפיל טויזנטער אומשולדיקע פארפייניקטע נשמות.

אין לאגער האָבן זיך צו יענער צייט געפונען יידן פון 22 שטעט אוז שטעטלעך. זייער צאָל איז געווען 28 טויזנט נפשות. מיטן אנקומען פון פרישע טראנספארטן יידן זענען די באדינגונגען געווארן א סך ערגער. גאנץ אפט האָט פולשטענדיק אויסגעפעלט ברויט. יידישע פארשטייער פון לאגער האָבן זיך געווענדעט קיין גראדנע צום יידן-ראט נאָך הילף. פון דארט האָבן מיר יעדער וואָך באקומען געלן באצאלונג ברויט און האלץ.

דאָס ברויט פלעגט ארייגעפירט ווערן אין לאגער-מאגאזין און נאכדעם פארטיילט ווערן.

ביים נאכקאנטראָלירן די וועגענער מיט די ברויט פלעגן די זשאנדארמען אראָפּגעמען צענדליקער לעבלעך פון טראנספּארט און אזוי ארום פארקלענערן די ברויט-פּארציעס ביז א מינימום. די מערדער האָבן ארויסגערייסן ביים הונגעריקן דעם לעצטן ביסן פון מויל.

דער הונגער אין לאגער איז געווען אומגעהויער. די מערדער אבער האָבן געפונען א באקוועמע לייזונג פאָרן דערנערונגס-פראבלעם. מען האָט געגומען אפשיקן טראנספּארטן יידן קיין אויסשוויטץ. זיי האָבן מיט פאלשע דאקומענטן, מיט בריוו אונטערגעשריבענע פון דארטיקע יידן, באווייזן אז מען ארבעט דארטן און, אז די יידן זענען ממש גליקלעכע.

די ערשטע טראנספּארטן זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין אויסשוויץ אין דעצעמבער, 1942.

אין מיטן נאכט פלעגן אראָפקומען גרויסע אָפּטיילונגען זשאנדארמעריע און געסטאפּא-לייט און באפעלן, אז די אידער א צווייטע שטאָט דארף היינט אָפּפּארן. די יידן פון דער באטרעפדער שטאָט האבן זיך מאמענטאל צונויפגעקליבן אויפן הויפּט-וועג פון לאגער. אין אייליניש און צולוב דער פינסטערניש פון דער נאכט פלעגן ביי די אָפּפּארנדיקע פארלוירן גיין די נויטיקע בגדים. אין געדראנג און ענגשאפט איז אוממעגלעך געווען צו נעפינען די פארלוירענע שיך און קליידער. איך האָב אליין געזען מענער און פרויען אין די זעכציקער יאָרן זענען געטריבן געוואָרן באָרוועסע אויפן שניי. דערביי זענען די זקנים מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן. זענען זיי נעבעך געגאנגען די יידן באָרוועסע און נאקעטע, טרערן האבן זיך געגאסן פון זייערע אלטע אויגן און אין הארצן האבן זיי געבעטן אויף זיך דעם טויט. גלייכער שטארבן אידער אזא געפיניקט לעבן. גאָט אין הימל ווי קענסטו עס אלץ צוקוקן?

א שרעקלעך בילד האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט די מחנה וואָנדערנדיקע יידן, טולעניק זיך אייגער צום צווייטן אין דער פינסטערער, פראָסטיקער נאכט. די הוילע, נאקעטע קעפּלעך פון די יונגע קינדערלעך, א סך נאָך עופהלעך, האָבן אַרויסגעשיינט פון די פארקלעמטע ארעמס פון די צוברא-כענע מאמעס. אומשולדיקע, יונגינקע נשמהלעך, קינדערשע קעפּלעך ווי בלימעלעך, האָבן זיך געשאָקלט פון צוויישן דער באַוועגלעכער מאסע. א גירוש, אזא ווילדער גירוש.

די מערדערישע שוץ-פּאָליציי-לייט האָבן געשלאָגן און געמאָרדעוועט ביים קלענסטן גערודער וואָס פלעגט זיך דערהערן פון דער מחנה יידן. די אלע וואָס האָבן ניט באַוויזן אָנהאלטן דעם מארש זענען באלד אויף אן אָרט דערשאָסן געוואָרן. נאָך יעדער אָפּמארשירנדיקן טראנספּארט פלעגן אויפן לאגער-וועג בלייבן א סך טויטע, הויפּטזעכלעך אלטע לייט. אזוי זענען יידן, יונג און אלט, מענער, פרויען און קינדער, נאקעט און באַרוועס, דערפרוירענע און פארהונגערטע, געטריבן געוואָרן צופוס צום באן-הויף. דאָרט האָט מען די יידן אָנגעפּאקט צו 80 אין א וואגאָן אויפן וועג צו אויסוויץ. די טירן פון די וואגאָנעס זענען פארהאקט געווען. פיל מענטשן זענען אינעווייניק דערשטיקט געוואָרן אָדער אומגעקומען פון הונגער און קעלט. אזוי זענען געשיקט געוואָרן צום קרעמאטאָריום אונזערע טייערע און ליבע יידן, אומשולדיקע פרויען און קינדער.

נאָט דערבארעמדיקער, ווי האָסטו עס געקענט צוקוקן אזויפיל ליידן און פיין פון א פאלק.

נאָכן אָפּפירן א טראַנספּאָרט יידן פּלענן די מערדערישע באַגלייטער זיך צוריקקערן אויף זייערע פּאָסטנס ווי קיין זאַך וואָלט נאָרניט געשען. ווידער פּלענן זיי זיך נעמען צו זייער אַרבעט פון פּייניקן און מאָרדן. אייניקע האָט זיך פאַרגלוסט דעם מערדער רינצלער אייגנשפּאַנען צוויי יידישע פּרויען אין שטריק מיט לייצעם און זיי אַרומגעיאָגט אַיבערן גאַנצן לאַגער. דערבי זענען זיי געשלאָגן געוואָרן מיט בייטשן ביז זיי זענען אַנידערגעפאַלן. פּאַר יעדער קלייניקייט האָט מען געקריגן 25 שמיץ ביז בלוט. אַזוי זענען פאַרבי פינסטערע וואָכן.

אין א שיינעם זוניקן ווינטער-טאָג האָבן זיך אין א מאַרש באַווײַזן אין לאַגער א גרופּע גראָדנער יידן, בראש מיט אַדוואָקאַט גאָזאַנסקי. ער האָט אויפן קאָפּ געטראָגן א טאָפּ און ביי די זייטן האָבן אים באַגלייט יידישע מיידלעך, וועלכע האָבן געמוזט זינגען יידישע לידער. נאָך די פּוסגייער האָט זיך געצויגן א שורה פורן באַלאָדן מיט זקנים און קינדער. אַלע זענען געווען צוקאָליטשעט און צעבלוטיקט ווי נאָך א שלאַכט. באַגלייט האָבן זיי די מערדערישע געסטאַפּאָ-לייט, צווישן זיי סטורעגלאוו, א ווייסגוואַרדייער פון צאַריזין רוסלאַנד, רינצלער, שאָט, הערילעם און דער באַרימטער מאָסן-מערדער וויזא. דערצו נאָך א גרויסע צאָל זשאַנדאַרמען. באַלד ביים איינקומען אין לאַגער האָט וויזא דערשאָסן א יונגנמאָן, נאָר אַזוי ווי די קויל האָט מער ניט ווי אים פאַרוווּנדעט, האָט דער מערדער פאַראָדנט רינצלרען ער זאָל דעם קרבן דערשיסן.

די גראָדנער יידן זענען אויף שנעל איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין לאַגער און צוזאַמען מיט די איבעריקע געטיילט דעם ביטערן גורל. צו יענער צייט זענען אין לאַגער געווען יידן פון די פאָלגנדע שטעט: סקידל, יעזיאָרא, אָכטרין, סאָקאָלקע, קוזניצע, אדעלסק, דאָמבראָווע, נאָווידוואָר, סוכאָווא-ליע, יאַנעווע, סאָפּאָצקין, לונא, פּאַרעטש, דרוזגעניק, קאַריטשין, קרינקי, גראָדנע, האָלינקא, קאָמיאָנקא, סידרא, ראָטניצא און אַמדור.

דער אָפּשיקן די טרויעריקע טראַנספּאָרטן קיין אוישוויטץ פּלענט זיך איבערחזרן מיט אַן איבערריים פון עטלעכע טעג. אַזוי זענען אָפּגעפאָרן שטאָט נאָך שטאָט ביז דער לאַגער איז געוואָרן כמעט פּוסט און ווייסט. א געוויסן אָוונט, איז געקומען צעלויפן דער מערדער רינצלער א שכורער, אַרויסגעשלעפּט דעם ערלעכן כלל-טויער אדוואָקאַט גאָזאַנסקי פון גראָדנע, אויפגעזוכט דעם אדוואָקאַט פרידבערג פון סאָקאָלקע, צו זאַמען מיט זיין פרוי און צוויי טעכטער (איינע פון 18 יאָר און די צווייטע, וועלכע איז אַרט פאַרן קריג געקומען אויף א באַזוך פון ארץ-ישראל), ער האָט אַלע-כמען צוגעפירט צום אַרויסגאַנגס-טויער, אויסגעשטעלט אין איין רייע, גע-

נומען פון וואך-פאסטן דעם ביקס און דער גרופע יידן איינער נאכן אנדערן דערשאסן.

צוליב דער נאנטקייט פון ביקס-קויל זענען די קעפ פון די הרוגים פול-שטענדיק צוריסן געווארן. עס איז פשוט אוממעגלעך צו דערקענען א מענטשן. פון דעם שרעקלעכן מארד איז דער לאגער ממש אויפגעציטערט געווארן. אזוי פיל פרישע קרבנות אין איין אוונט. עס איז נאך נעוען וויניק פארן חיהשן מערדער, האט ער נאך צו די הרוגים געבראכט דריי שיינע מיידלעך (איינע פון זיי איז געווען א פריזירערן פון יאנעווע) און כיט זיין אייגענעם רעוואלווער אויפן זעלבן ארט אלע דריי מיידלעך דערשאסן.

דער טראגישער אוונט איז אויף אייביק געבליבן אין מיין זכרון ווי אין-נער פון די שרעקלעכסטע לאגער-נעכט.

אויף די גרויסע פלעצער פאר די „זעמליאנקעס" האבן זיך געווא-נרט כלים, בגדים און שיך וואס די אפפארנדיקע יידן האבן נאך זיך אי-בערגעלאזן, ווי די יידן וואלטן געשפירט, אז עס איז קיין זאך שוין ניט נויטיק, אלץ איז געווען איבעריקע, מען האט געדארפט מארשירן 2 קילא-מעטער צופום ביזן באן-הויף.

עס האט איני שטארק באאומרואיקט דער פאקט, וואס פארן אפגיין פון יעדער טראנספארט, פלעגט די געסטאפא צונעמען ביי יעדערן די לעפ-לען. ווי אייך זייף. זיי האבן אויך באפוילן מען זאל אפגעבן די געלט, צי-רונג און גאלד ויאס יעדער איינער האט נאך געהאט. די אלע סימנים האבן בולט געווייזן אז די טראנספארטן פארן צום טויט.

מען האט זיך עם אבער ניט געקענט פארשטעלן. דער געדאנק האט אפילו אין דער פאנטאזיע זיך ניט געקענט עם אויסמאלן. ווי איז עס מעג-לעך מען זאל אזוי פיל מענטשן אויסמארדן און פארברענען? אומבריינגען אזויפיל מאמעס און קינדער? — און דאך איז עס א ווירקלעכקייט!

ביי אונז אין לאגער האט זיך דער גראדנער קאמענדאנט, הערילעם, אויסגעדריקט: — פאר מיינע אויגן קען מען אדורכלאזן צען טויזנט מענטשן דורך מיל וואלצן און כ'וועל אפילו מיט קיין אויג ניט א פינטל טאן. — געוואלד געשריגן, ווו זענען עם דערצויגן געווארן אזעלכע מערדער? וועל-כער מענטשלעכער קאפ האט עם איינגעפלאנצט אזא באנדיטיזם אין דער יוגנט פון א פאלק. עס איז א פאקט, אז אין דער מערדערישער, דייטש-ריין, אריש בלוט ליגן באגראבן און באהאלטן די באציילן פון באנדיטיזם און מערדערי.

אין לאגער זענען פארבליבן די קליינע צאל פון 3500 יידן, צווישן וועלכע עם האבן זיך געפונען די יידן פון סוכאוואליע און דאס רעשט פון

פֿאַרשיידענע שטעטלעך, אָפּגעריסענע פון זייערע פֿאַמיליעס. אָלע איבעריקע יידן זענען שוין געווען אין אויסוויץ.

די פֿאַרניכטונג און לײַדן אין גראָדנער געטאָ.

מיטאַמאָל האָט זיך אין לאַגער באַוויזן א קאָמיסיע מיטן שטורם־פירער שבוהט בראש און פֿאַראָרדנט די איבערגעבלִיבענע יידן צו מאַכן אָרדנונג אין לאַגער. מען האָט צונויפֿגעזאַמלט אָלע כלִים, קישנס, קאָלדרעם און מלבושים וואָס האָבן זיך אַרומגעוואָלגערט אויף די פּלעצער נאָכן אָפּמַארשירן פון די יידן און אָלץ איז צונויפֿגעזאַמלט געוואָרן אויף גרויסע „גראַמאַדעס", דערנאָך האָבן די יידן זיך אויסגעשטעלט אין לאַנגע רייען צו 6 אין א שורה און אַזוי אַדורכגעמַארשירט פֿאַרן הויפּט־קאָמענדאַנט. ער האָט איבערגעצייַלט וויפֿל יידן זענען נאָך פֿאַרבלִיבן און פֿאַראָרדנט אונז אָלעמען איבערצופֿירן קיין גראָדנע אין געטאָ. קיין גרויסער טרייסט איז פֿאַר אונז די נייע פֿאַראָרדנונג ניט געווען, נאָר פונדעסטוועגן האָט מען געהאָפֿט אפשר וועט מיטן בייטן דעם אָרט, געשען עפּעס א נס, אפשר וועט געלִינגען אַרויסצוריסן זיך פון די נעגל פון טויט.

אָרום 22־טן דעצעמבער 1942־טן יאָר, האָבן מיר אָפּגעמַארשירט קיין גראָדנע. אָנקומענדיק אָהין אין געטאָ האָבן מיר שוין געטראָפֿן דאָרט זייער וויניק יידן. דער געטאָ איז שוין געווען פֿאַרקלענערט. דער יידן־ראָט האָט ניט געהאַט קיין לַיידיקע וואָנונגען. מיט גרויס מי איז קוים געלונגען אונז איינצוקווַארטירן אין קאָלטע אומבאַהייצטע הייזער. די קעלט איז געווען אומדערטרעגלעך. די אויסגעמאַטערטע יידן זענען געשוואָלן געוואָרן פון הונגער. קיין געלט צו קויפֿן עסן האָט קיינער ניט געהאַט, ווייל די געסטאַפּאָ האָט אָלץ צוגענעומען פֿאַרן אָפּמַארשירן פון לאַגער.

עס האָבן גענומען אויסשטאַרבן פֿיל מענטשן. עס זענען געווען פֿאָלן ווען עס זענען אויסגעשטאַרבן גאַנצע פֿאַמיליעס אין געצייַלטע טעג. די באַוווסטע פֿאַמיליע פון יודל קרוצעל איז געשטאַרבן אין איין וואָך, ס'איז געווען א פֿאַטער, א מוטער און א טאָכטער. פון דער פֿאַמיליע סטודענסקי וואָלף זענען 3 פערזאָן געשטאַרבן אין איין טאָג. עס זענען אַזוי אויסגעשטאַרבן פון הונגער גאַנצע משפּחות. עטלעכע וואָכן זענען מיר געווען אויף גאָטס בארָאָט איננאַנצן האָפֿנונגסלאָז.

אין א געווִיסן פֿאַרנאַכט, אָרום 7 אייַגער, האָבן זיך פּלוצלונג אָנגעצונדן די עלעקטרישע לאָמפּן אויף די געטאָ־גאַסן. דאָס איז געווען ווי א סיגנאַל, אז באַלד וועט פֿאַרקומען אַן אקציע אָפּצוקלייבן מענטשן צו א פּרישן טראַנספּאָרט קיין אויסשוויץ אָדער טרעמבלינקע. אויף די גאַסן

איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע מהומה, אַ לויפערייַ פון מענער און פרויען. מענטשן האָבן געזוכט אַן אָרט ווו זיך אויסצוואַרמלען. איך מיט מיין ברודער סענדער האָבן זיך צופעליק געפונען אויף פּערעצע גאַס (אַ נאַ-מען נאָך י. ל. פּרץ). מיין ברודער האָט מיר געבעטן איך זאָל אים פאַר-שליסן אין אַ לויידיקן געווילב, אפשר וועט אים געלינגען זיך אויסצובא-האַלטן. אין מאָמענט וועו מיר האָבן זיך דערנענטערט צו זאַמקאָווע-גאַס, דאָרט ווו מיין ברודער האָט געווויינט, האָט מען דערהערט אַ הילכיקע שיסערייַ. מאָמענטאַל זענען געבליבן ליגן מאַסן פאַרוווונדעטע יידן אויף די גאַסן. איך האָב זיך אַנידערגעלייגט אויף דער ערד און שלעפּנדיק זיך אויפן בויך בין איך דערקראָכן צו אַ יידיש הויז. דאָרט בין איך אָפּגע-זעסן אַ גאַנצע נאַכט. אינדערפרי, וועו די שיסערייַ האָט זיך איינגעשטילט אוו ס'איז רואיקער געווארן, האָב איך זיך צוריקגעקערט אהיים אויף ווי-לענסקי-גאַס נומער 11, ביי פרוי שפּינדלער האָב איך געהאַט אַ קליין צי-מערל פאַר מיר אוו מיין פאַמיליע.

דאָרט האָב איך שוין פון מיין פאַמיליע קיינעם ניט געטראָפן. די מער-דער האָבן מיר דאָס טייערסטע שוין אַוועקגענומען. ווו מיין ברודער סענ-דער איז אהינגעקומען האָב איך אויך ניט געווסט. די אָקציע איז געווען פאַרענדיקט. די גאַסן זענען פול געווען מיט מתים. איך וועל אייביק גע-דינקען דאָס בילד ווי אויף דער שמאָלער געסל לעבן שול איז געלעגן אַ מוטער איינגעוויקלט אין אַ קאָלדרע און געהאַלטן צוגעטוליעט צום הארצן אירע צווויי קינדערלעך. אַלע 3 זענען געווען טויט, אַ דינער שיכט שניי האָט צוגעדעקט די טויטע קערפּערס, פונקט ווי גאָט אַליין וואָלט זיי איבערגע-דעקט מיט אַ וויסן לייַלעך כדי די עפּנטלעכקייט זאָל ניט זען די מערדע-רישקייט פון זיין מיאוסער וועלט. די גאַסן זענען פול געווען מיט אַזוינע ענלעכע סצענעס. די מתים האָבן זיך אַזוי געוואַלגערט אויף די גאַסן עט-לעכע טעג, ביז דער יידן-ראָט האָט צוזאַמענגעקליבן מענטשן און זיי גע-הייסן צונויפזאַמלען אַלע מתים אויף איין אָרט אין דער שמאָלער געסלע. דאָרט זענען די מתים געלעגן עטלעכע טעג. קיינער האָט זיך ניט געאויילט זיי צו באַגראָבן. וואַרשיינלעך האָט מען אַלע קרובים פון די מתים אַוועקגע-שלעפּט מיט די טראַנספּאָרטן.

אין פאַרלויף פון עטלעכע טעג האָט דער שניי אַלץ צוגעדעקט. מע-האָט נאָר געזען אָפּשטייענדיקע בערגלעך אין דער פאָרם פון מענטשלעכע גופים וואָס האָבן אַרויסגעטראָטשעט פון דער וויים-באַדעקטער ערד.

וועו די זון האָט אָפּגעוואַרעמט דעם לייכטן שניי, האָבן זיך פון די בערגלעך באַווייזן די גרוי-וויייסע פּנימער פון די מתים, וועלכע קראָען האָבן געפּיקט און געריסן מיט זייערע שארפּע שנאָבלען. ערשט דעמאָלסט האָבן

זיך יידן צוזאמענגעקליבן און באַרדיקט הי אַלע מתים אויפן גרויסן ליוו־דיקן פּלאַץ.

איך האָב געזען נאָך א בילד. — אין א הויז, ביי זיך אויפן בעט, איז געלעגן א טויטע די באַוו. אַלטע יידישע דאָקטאָרשע געשוני. אויף א שטול, לעבן איר בעט, איז געלעגן אן אינשפּריצער מיט אייניקע אויסגעלייקטע „אמפּולקעס" פון גיפט. קענטיק די אַלטע דאָקטאָרשע האָט ניט געוואָלט ארויפגיין קיין לעבעדיקע אין די היטלער מערדערס הענט, און איז בעסער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. נעבן איר בעט, איז געזעסן א שוואַרץ־ווייסע קע־צעלע און אויף קיין אין מינוט ניט געוואָלט אָפּטרעטן פון איר טויטער באַלעבאָסטע. נאָך אַלע קרובים און פריינט פון דער דאָקטערשע, וועלכע זענען אַוועקגענומען געוואָרן פון די מערדער, איז דאָס קליין קעצעלע גע־בליבן ווי דער אינציקער פריינט צום באַוואַכן דעם מת.

פון דער ערשטער אָקציע איז געלונגען מיין ברודער מיט זיין פאַמיליע זיך אויסצודרייען. זיי זענען געווען פאַרבאַהאַלטן אין א גרויסער שול צו־זאַמען מיט אומגעפער נאָך 600 יידן. וועז די זשאַנדאַרמען זענען אריין אין שול און אַרויסגעטריבן פון דאָרט די יידן, האָבן זיי מיין ברודער ניט באַ־מערקט, ווייל ער איז געווען איינגעדעקט מיט שמאַטעס און מלבושים. מיין ברודער מיט דער פאַמיליע זענען ביז צו די לעצטע פאַרבליבן אין גראָד־נער געטאָ. נאָכדעם ווי כ'האָב פאַרלאָרן מיין משפּחה, האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון גראָדנע. דער געטאָ איז שטאַרק פאַרקלענערט געוואָרן. עס זענען שוין אין אים פאַרבליבן זייער ווייניק יידן. אַרויסגיין אויסערן געטאָ איז געווען פאַרבונדן מיט גרויס געפאַר. יעדער ייד וואָס מען האָט געטראָפן אויסערן געטאָ איז געבראַכט געוואָרן אויפן געטאָ־פּלאַץ און דאָרט פלעגט מען דעם אַנטלאָפענעם דערשיסן. א סך יידן האָבן אנשטאָט צו רא־טעווען דעם לעבן געפונען דעם טויט. דעריבער האָט מען דעם פּלאַן פון אַנטלויפן געדאַרפט מאַכן זייער פאַרזיכטיק און אויסגערעכנט.

מיר האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן זאַלבעצוויט. דער חבר משה־טיקטין און איך.

אַלס פאַסיקן פּלאַץ פונוואַנען אָנצוהויבן אַנטלויפן האָב איך אויסגע־קליבן דעם הויף פון יידן־ראַט. דאָרט האָט זיך געפונען א שטאָל פאַר די פערד, וואָס די געסטאַפּאָ־לייט האָבן באַנוצט. אין דער אונטערשטער וואַנט פון שטאָל האָט זיך געפונען א פענסטערל. איך בין פאַרנאַכט אריינגעקראָכן אין שטאָל, מיט גרויס פאַרזיכטיקייט אויסגעבראָכן דאָס פענסטערל, און אַדורכגעשפּאַרט זיך דורך דער עפענונג. מיר זענען אַרויסגעקומען אויפן גרויסן גאָרטן פון מיליטעריש־קלויסטער אויף זאַמקאַווע גאַס. מיר זענען אריבער דעם ניעמאַן־בריק, פאַרבי דעם דייטשישן וואַך־פּאָסטן וואָס איז

דאָרט געשטאַנען און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון אונזער געבורט־שטעטל — סוכאָוואָליע.

מיר האָבן דעם גאַנגן וועג פון 55 קילאָמעטער דורכגעמאַכט אין איין נאַכט. ס'איז געווען זייער פראָסטיק און קאַלט, אָן־ווערימע בגדים. אין גע־מאָ זענען פאַרבליבן געזונג מלבושים, אָבער קיינער האָט נאָר וועגן זאַכן ניט געקלערט ווייל מען האָט געהאַלטן אַלץ פאַר איבעריק. מיר באַזונדערס האָבן ספּעציעל זיך ניט אָנגעטאָן אין שווערע בגדים, אויסרעכענדיק אַז אָנגעטאָן לייכט וועט זיין באַקוועמער צום גיין אָדער לויפן ווען מען וועט דאַרפן.

אין דערפער אָן אין גריבער אַרום סוכאָוואָליע.

אויפן וועג קיין סוכאָוואָליע האָבן מיר דורך דער נאַכט געטראָפן א סך פאַרבייַוופּנדיקע אויטאָס; מיר האָבן געהאַט ביי זיך א ווייסן לייַלעך, פּלענן מיר זיך איבערדעקן מיט אים און זיך לייגן אויפן ווייסן שניי, אַזוי אַז קיינער האָט אונז ניט געקענט באַמערקן.

אין סוכאָוואָליע זענען מיר אָנגעקומען אומגעפער 5 אַזייגער פאַרטאָג. מיר זענען דורכגעקראָכן דעם וועלדל ביים שטאָט, אַדורך דעם טייכל, און זיך שטייַערהייט אַריינבאַקומען ביי מיינעם א באַקאַנטן גוי גרישקעוויטש. דער קריסט האָט ביי מיר פאַר דער קריג פאַרדינט א סך געלט און סתם האָב איך אים א סך טובות געטאָן. ס'איז נאָך געווען פינסטער ווען איך האָב אָנגעקלאָפּט ביים פּויער אין שיר. פון אינעווייניק האָט געענטפערט זייַן מוטער, וועלכע האָט מיר אויך גוט געקענט. דערהערנדיק וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, איז זי מיט שרעק אָפּגעלאָפן צוריק און גערופן איר זון. גרישקעוויטש האָט געעפּנט די טיר און איך בין אַריין אין שטוב. איך האָב ביים קריסט זיך נאָכגעפרעגט וועגן נייס אין שטאָט און אַרום, און געבעטן אים אפשר איז מענלעך כ'זאָל ביי אים איבערנעכטיקן. דערהערנדיק מיין ביטע האָט זיך דער גוי א באָפּ געטאָן ביים קאָפּ מיט אַן אויסגעשריי: וואָס רעדסטו! מען האָט דאָך דאָ היינט געזוכט יידן! דו מוזט באַלד פון דאַנען אַוועקגיין, אויב עמיצער פון די שכנים וועט אונז באַמערקן זענען מיר אַלע אומגליקלעכע, פאַרלאָרענע, מען וועט אונז אַלעמען אומברענגען.

דערהערנדיק אזעלכע ווערטער פון פּויער זענען מיר באַלד אַרויס פון שטוב און דורכן טייכל אַוועק צוריק אין וואַלד אַריין.

מיר זענען געווען זייער מיד פון כסדרדיקן גיין און אַן עסן. פונדעסטוווענען, האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין טיפער אין וואַלד. דאָרט האָבן מיר אָנגעריסן סאָסנע־צווייגן, געמאַכט דערפון א געלעגער און הונגעריקע

און מידע זיך געלייגט שלאפן. מיר האבן אפגעשלאפן א גאנצן פראסטיקן טאג. ס'איז געווען אין פעברואר 1943. מיר האבן זיך אויפגעכאפט פאר־נאכט, און גענומען טראכטן ווי אזוי צו קריגן עפעס צו עסן; מיר האבן שוין פשוט קיין קרעפטן ניט געהאט צו גיין ווייטער. ווי ניט ווי האבן מיר זיך דערשלעפט צו עטלעכע כאטקעס פון קאלאניסטן, געבעטן ברויט, און קיינער האט אונז ניט געוואלט געבן, אפילו ניט פאר געלט.

מיר האבן קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי זיך אומקערן צוריק אויף אלשאנקע גאס. דארט האבן מיר ביי א באקאנטן פויער, מאטיסקיעל, גע־קריגן ביי א האלבן קילא ברויט. מיר האבן דעם קריסט העפלעך באדאנקט. ער האט אונז אויך אנגעזאגט מיר זאלן באלד אוועקגיין פון זיין הויז, ווייל ער האט מורא די שכנים זאלן אונז זען. מיר האבן זיך ביי אים גע־בעטן ער זאל אונז דערלויבן כאטש אייך נאכט ביי אים איבערנעכטיקן, אבער ס'האט גארניט געהאלפן. מיר האבן אבער אן זיין ווילן זיך פארגנבעט דורכן דאך אין א שטאל, וואס האט געהערט צו אים און אויפן בוידעם שטי־לערהייד איבערגענעכטיקט. צומארגנס האבן מיר אויפגעגעסן דעם האלבן קילא ברויט און געיוארט ביז ס'וועט ווערן טונקל. ארום 8 אזייגער אין אוונט בין איך ארויסגעקראכן פון דער באהעלטעניש, אוועק צום זעלבן פייער און געבעטן אים ברויט. ווען ער האט מיר דערזען האט ער אינ־גאנצן אויפגעציטערט. ער האט באלד פארשטאנען אז מיר האבן ביי אים געגנעכטיקט אן זיין ווילן. ער האט אונז קיין ברויט ניט געגעבן און דערצו זאל פארטריבן פון שטאל מיט דער דראונג, אז אויב מיר וועלן באלד ניט אוועקגיין וועט ער מעלדן דער זשאנדארמעריע.

מיר האבן ניט געהאט קיין שום אויסוועג. אין קאפ זענען דורכגעפלויגן אלערלייי געדאנקען, וואס וועלן מיר איצטער טאן? ווו קומט מען אהין? אזעלכע אלט-באקאנטע פויערים וועמען כ'האב אזוי פיל געהאלפן און גוטס געטאן, ווילן איצט אפילו ניט לאזן איבערנעכטיקן, און קיין שטיקל ברויט פארקויפן צו שטילן דעם הונגער.

מיר זענען אוועק פון פויער מיט א שווערן געמיט און צובראכענע הערצער. דאך האבן מיר באשלאסן צו פרובירן ווייטער דעם מזל און צוגיין צו א באקאנטן פויער אין לאנגן דארף (א גאס ביי אונז אין שטעטל); מיר זעען אוועק אונטער די הייזער פון דער דערמאנטער גאס, נאך דעמזעלבן אוונט. אויפן וועג האט אונז געטראפן א באקאנטער פויער פון לאנגן דארף. ס'איז געווען גאווארעצקים א זון. ער האט מיר דערקענט און זיך זייער דערפרייט, א, פאניע לאזאר, וואס מאכסטו? וווהין גייסטו?. איך האב אים די ערשטע זאך געבעטן ברויט, ווייל כ'בין הונגעריק, און אזוי ווי כ'האב צו אים קיין צוטרוי ניט געהאט, האב איך אויף זיין פראגע ווהין

גייסטו, אנגעווייזן א פּאַרקערטע ריכטונג. ווי א זאַך מאַכט זיך זאָל ער זיין אין א טעות. קיין ברויט האָבן מיר ביי אים אויך ניט געקראָגן. מיר האָבן זיך אויף שנעל געזעגנט און אַוועק צו אן אמת אָרנטלעכן קריסט, צום געוועזענעם בירגערמייסטער קארבאווסקי. ער האָט אונז געגעבן ברויט צו זאַט און הייסע קאַווע צו פאַרטרינקען; מיר האָבן זיך ממש מחיה געמאַכט. איבערנעכטיקן אָבער האָט ער בשום אופן ניט געלאָזט. דאַגעגן האָט ער אונז אנגעווייזן א פּלאַץ ווו מיר קענען רואיק שלאָפן. ס'איז געווען ניט ווייט פון אים, ביים וועלדל. דאָרט איז געשטאַנען אן אלט אויסגעקרימטער שטאַל אין וועלכן עס איז געלעגן שטרוי. האָבן מיר זיך דאָרט פאַרשטעקט און איבערגענעכטיקט. אויף מאָרגן פאַרנאַכט האָט אונז דער גוי גענראַכט וואַרעמען עסן און ברויט. ביי דער געלעגנהייט האָט ער אונז דערציילט, אז דער זון פון גאַווערנאר, האָט געמאַלדן דער זשאַנדאַרמעריע, אז ער האָט אליין געזען לאזארן און טיקטינען. עס איז פאַראַרדנט געוואָרן אן אבלאַווע. מען האָט דורכגענישטערט דעם גאַנצן לאַנגן דאָרף און פאַרשטייט זיך, אונז ניט געפאַקט; וועמען האָט עס געקענט איינפאַלן, אז אין אפּגעלאָזענעם שטאַל איז געפינען זיך די צוויי געזוכטע יידן? אזוי אָרום זענען מיר ווי דורך א נס נצול געוואָרן פון א זיכערן טויט. מער אָבער בלייבן אויף דעם פּלאַץ האָט מען שוין ניט געקענט. דער פּויער האָט אונז צומאָרגנס געבראַכט נאַכאַמאָל עסן און געבעטן ביי אונז רחמים מיר זאָלן נאָך דעמזעלבן אָוונט אַוועקגיין. גראָד איז די נאַכט געווען זייער א גינסטיקע צו גיין, א דאנק דעם נעפּל און 11 אזייגער האָבן מיר זיך ווידער געלאָזט אין וועג. דער קאָפּ איז פול געווען מיט שוועָרע רעיונות, עס איז דאָך אוממעגלעך זיך אויסצוואַלטן. מיר וועלן נאָך מאַכן דעם לעצטן פּרווו, האָבן מיר אפּגערעדט. אין דאָרף יאַטשוויעז (7 קילאָמעטער פון סוכאָוואָליע) געפינט זיך נאָך א באַקאַנטער פּויער. לאָמיר נאָך גיין אַהין, אפשר וועלן מיר געפינען אן אָרט נאָך א נאַכט איבערצונעכטיקן. מיר האָבן מאַרשירט איבער די ביילעם און זענען אָנגעקומען אין דאָרף. דאָס ערשטע מאָל אויף מיין לעבן בין איך אין דעמדאָזיקן דאָרף. דאָס הויז פון פּויער האָב איך ניט געקענט. ס'איז געווען האַלבע נאַכט. פּלוצלונג טרעפן מיר א גרופּע פון ציווילע פּויערים; כ'איז געווען די „וואַרטע" פון דאָרף. איך האָב צו זיי גענומען רעדן אין א טיפן דייטש. די פּויערים האָבן זיך דערשראָקן, זיי האָבן געמיינט מיר זענען דייטשע געהיים-אגענטן. זיי האָבן געבעטן מיין חבר ער זאָל זיי. אין זיין צובראַכענעם פּויליש פאַרטייטשן וואָס איך ווייל. זיי האָבן אונז אָנגעווייזן ווו עס ווווינט דער סאָלטיס פון דאָרף, וואָס איז גראָד געווען מיינער א באַקאַנטער. די שקצים האָבן געדאַנקט גאָט וואָס זיי האָבן זיך פון אונז אפּגעטשעפּעט אין זענען אַוועק אין א צוויי־טער ריכטונג.

מיר זענען אָנגעקומען צום הויז פון סאָלטיס, אָנגעקלאָפט אין טיר. דער קריסט האָט אונז אריינגעלאָזט אין חויז, געגעבן צום עסן, נאָר ניט געוואָלט קאָזן איבערנעכטיקן. ער האָט מידא צו האָלטן ביי זיך יידן.

ביי אים האָב איך זיך דערוווסט ווו עס ווווינט דער קאָלאָניסט טורעל, וועמען מיר האָבן אייגנטלעך אין דעם דאָרף געזוכט. דער סאָלטיס האָט אונז מיטגעגעבן א יונגן בויער, וועלכער האָט אונז דורך א פעלד אָפּגעפירט צום קאָלאָניסט, וועלכער ווווינט ביים טייך בזאזובקא, אויפן נידערנען פון כאקאָלקער און ביאליסטאָקער באציריק. אלין איז געשען אין איין נאכט.

אין הויז פון קאָלאָניסט, וועלכע איז געווען אָפּגערוקט פון אנדערע שכנים, זענען מיר אריין דורך א הינטער-טיר. קיין נאכט-לאגער האָט ער אונז ניט געוואָלט געבן. כ'האָב מיטן קריסט שהען לאנג איינגעטענהט און זיך געבעטן ביי אים. דערמאָנט וועגן די טובות וואָס כ'האָב אים געטאָן, די גמלות חסדים וואָס כ'פלעג אים געבן, די גוטע פריינט וואָס מיר זענען געווען. אָבער קיין זאך האָט ניט געהאָלפן. מיטאמאָל, ששעלט זיך דער גוי אויף פון זיין קליין ביינקעלע אויף וועלכן ער איז געזעסן, גייט אריין אין א זייטיק צימער ווו זיין ווייב איז געלעגן און מיר הערן ווי ער האָלט זיך מיט איר אן עצה וועגן אונז. נאָך א לאנגער באראטונג קומט דער פויער ארויס צוריק מיט אן ענטפער, אז ער קען אונז מיטנעבן עסן אויפן וועג, אבער שלאָפן דא, בשום אופן ניט.

איך האָב אים געענטפערט, אז צי ער ווילל צי ער ווילל ניט מוזן מיר היינט בלייבן דא נעכטיקן, מיר האָבן ניט ווו צו גיין, קיין עסן האָבן מיר ביי אים ניט געגומען און פארלאָזן זיין שטוב.

די נאכט איז געווען א קאלטע און א נעפלדיקע, די בייזע הינט פון הויף האָבן אונז באגלייט מיט א בייזן בילן.

מיר זענען צוגעגאנגען צו א שטאל יועלכער איז געווען אומגעפער 100 מעטער פון פויערס הויז, אויפגעעפנט דעם גרויסן טויער און אריין אינעווייניק. מיר זענען פארזיכטיק צוגעקראכן צו א גרויסן בארג שטרוי, וועלכער איז געלעגן אינמיטן שטאל, ארויפגעקראכן אויפן שפיץ, אויסגענראבן א טיפע לאך דארט, אריינגעקראכן, און זיך איבערגעדעקט מיטן שטרוי.

עס זענען נאָך ניט אריבער קיין 20 מינוט ווי מיר זענען זים אויפגעשלאָפן, הערן מיר ווי דורך דעם סקריפענדיקן טויער שרייט מען צו אונז: כלאפצי! מיר האָבן דערקענט דעם פויערס שטימע און זענען ארויסגעקראכן פון צווישן די שטרוי. ער האָט אונז געזאגט, אז דא ניט ווייט האָט ער א גוט באקאנטן הבר, וועלכער וועט מסכים זיין אונז אויסצו-

באַהאַלטן. אָבער אַזוי ווי ער איז ניט פֿאַרמעגלעך, וועלן מיר אים מוזן פֿאָר דעם באַצאָלן. מיר זענען אויפֿגעשפּרונגען פֿון פּרייד, אַזא גליק, האָבן א פּלאַץ ווו צו זיין.

דער פֿויער האָט אונז מיטגעגעבן ברויט מיט סלאנינע, מיר האָבן מיטגענומען א רונט שטרוי און אויף זיין אָנווייזונג האָבן מיר זיך געלייגט שלאָפן אויפן פּעלד אין א קאַרטאָפל-גרוב.

מיר האָבן אונטערגעלייגט א ביסל שטרוי אונטערן זייט, מיט דאָס רעשט פֿאַרשטאָפט דעם אַריינגאַנג פֿון גרוב און איינגעשלאָפן. ווען ס'האָט גענומען טאָגן האָבן מיר אָפֿגערוקט אַביסל שטרוי פון לאָך, ס'זאָל אַריין א קאָפּעטשקע ליכט און מיט אומגעדולד געווארט אויפן פויער.

אַרום 12 אזייגער בייטאָג, ס'באַווייזט זיך פּלוצלונג ביי דער לאָך פון גרוב אן אומבאַקאַנטער פויער. ער האָט זיך אויפן בויך אַראָפּגעקאָזט אין גרוב צו אונז. כאָטש מיר האָבן זיך ניט דערשראָקן איז אונז געווארן אומהיימלעך. זיין ערשטע פראַגע איז געווען ווי קומען מיר ביי אים אין קאַרטאָפל-גרוב? נאָך א קורצן געשפּרעך דערוויסן מיר זיך אז דאָס פעלד און די גרוב איז זיינס און דאָס איז ער דער גוי וועלכן טורעל האָט אונז רעקאָמענדירט. ער האָט אונז אָנגעהויבן ברענגן עסן אויפמאָל אין מעת-לעת, 10 אזייגער ביינאַכט. אין א פּאָר טעג אַרום האָט ער אונז אויסגעזאָגט, אז ער וויים פון נאָך צווויי סוכאָוואָלייער וונגעלייט וואָס באַהאַלטן זיך אויס, דאָס זענען מאַרינבערג לייזער און פּאַרבשטיין איטשע בערל. זיי זענען אנטראָפן פון גראָדנער געטאָ אין דער נאַכט פון דער ערשטער טרויעריקער אקציע. ס'האָט זיך אויסגעווייזן, אז דערזעלבער גוי באַהאַלט זיי אויס. ער האָט אויך מיטגעטיילט לייזערן מיט איטשע בערלען וועגן אונזער באַהעלטעניש.

אויף דער צווייטער נאַכט זענען מאַרינבערג און פּאַרבשטיין געקומען צו אונז אין גרוב אַריין.

אין גרוב זענען מיר שוין געווען זאַלבעפערט דעם גאַנצן ווינטער. כ'איז אונז געווען זייער ענג ווייל די גרוב איז געווען קליין, אומגעפער א מעטער א האַלב אין דורכשניט. געשלאָפן זענען מיר זיצנדיק. קיין אַנדער מיטל איז ניט געווען. דעם פויער האָבן מיר געצאָלט פאַרן עסן און זיין טרחה. מיר האָבן געמוזט טראָגן די וועש 6-7 וואָכן נאָכאַנאַנד. וואַסער האָבן מיר געקריגן זייער וויניק, ווייל א גאַנצן טאָג האָט מען אונז קיין זאַך ניט געקענט ברענגן צוליב מורא אז די שכנותדיקע קאָלאָניסטן זאָלן ניט באַמערקן. דערצו נאָך האָט דער פויער געהאַט א שלעכטע ווייב, פון וויעלכער ער האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן מיט ברענגן אונז דעם עסן. טורעל האָט דעם עסן צוגעגרייט און דער צווייטער האָט אונז דעם עסן געבראַכט.

אזוי זענען מיר אפגעזעסן אין גרוב די ווינטערדיקע חדשים מיטן גע-
דאנק און האפנונג, אפשר היינט, מאדגן, ס'וועט קומען דער טאג וועו
דער היטלער־באנדיטיזם וועט געבראכן ווערן.

דער פרילינג איז געקומען. יעדן טאג האט אויפגעשיינט די ליכטיקע
זון. פויערים האבן ארויסגעלאזט די שאף אויף די פעלדער, פייגעלעך האבן
זיך צעזונגען, אלץ איז געווען פריי, נאר מיר זענען געזעסן אין א גרוב, פאר-
שפארט ווי געפערלעכע פארברעכער, אן א שטראל זון און אן אביסל פרי-
לינג לופט.

אנהויב אפריל מאנאט, ווען די פויערים זענען ארוים באארבעטן די
פעלדער, איז אונזער לאגע געווארן פיל ערגער. דער קריסט האט מורא גע-
קראגן טאמער וועט א שכן באמערקן ווי עס טראגט אונז עסן ביינאלט. די
ווייב פון פויער שפיאנירט נאך איר מאן אויסצוגעפינען ווו ער ווערט פאר-
פאלן אלץ נאכט אין דערזעלבער שעה. זי איז אים חושה, אז ער גייט פאר-
ברייגען מיט יונגע שיקסעס. זי פלעגט אים דערגיין די יארן, ביז זי איז
אווען צום גלח און זיך פארקלאגט אויף דער אומגעטריישאפט פון איר
מאן. אלע נאכט ווערט דער מאן אירער פארפאלן און לאזט זי איבער אליין
מיט דריי פיצלעך קינדער. דער חשד האט זיך ביי איר נאך מער פאר-
שטארקט, נאכדעם ווי א שכנטע האט איר פארטרויט א סוד, אז זי זעט
דעם מאן אירן אלע נאכט מיט א פעקל אונטערן ארעם. אונזער גוי האט
געהאט געקירצטע יארן פון זיין ווייב, ביז דער גלח האט אים גערופן צו
זיך און געבעטן ער זאל לעבן בשלום מיט זיין פרוי. דער גוי האט אבער
דעם אמת ניט דערציילט. ווי קען מען דאס אויסזאגן, אז מען באהאלט
אויס יידן!? מען וואלט דאך אים פארשטיינערט. גענוג קלאנגען זענען שוין
ארומגענאנגען, אז אין דארף יאטשוועז באהאלטן זיך אויס יידן. אייגנאל
איז שוין די זשאנדארמעריע געקומען אין יאטשוועז און דורכגעפירט א
שטרענגע רעוויזיע ביי די קאלאניסטן און צום גליק קיינעם ניט געפונען.

די אלערליי חשדים און די אפטע רעוויזיעס האבן שוין אוממעגלעך
געמאכט פאר אונז אויף ווייטער צו פארבלייבן אין אונזער באהעלטעניש.
נאך א ישוב הדעת צווישן אונזער פויער און דעם פריערדיקן „באלעבאס"
האבן זיי באשלאסן אונז איבערצופירן אין דארף אריין און אייגקווארטירן
ביים פויערס א קוזין, אדאלף קיסלא. אונזער נייער „אפעקון" איז פון פאך
געווען א סטאליאר, זיין פאמיליע איז באשטאנען פון זיין פרוי חאנקא,
טאכטער מאניא און זון העניעק, פון א יאר זעקס. אדאלף קיסלא, א גוי
פון א יאר 48, מיט א גוטמוטיקן שמייכל אויפן פנים, איז געווען זייער
ארים. ער האט פשוט ניט געהאט מיט וואס צו באצאלן פאר שטייערן. זיין
גאנץ פארמעגן איז באשטאנען פון א קליין פעלד, בערך 4 העקטאר, א קליין

שוואך פֿערדל, א קו מיט א קאָלב, עטלעכע הינער און א פּאָר קליינע חזירימלעך.

אַדאָלף קיסלא האָט אונז אין א פּראָסטיקע נאכט איבערגעפֿירט פֿון גריב צו אים אין א שטיינערנעם קעלער. די ערשטע נאכט האָבן מיר מיט קיין אויג ניט צוגעמאכט, אי פֿון קעלט אין אי פֿון שרעק טאָמער האָט עמיצער פֿון די שכנים אונז באָמערקט. נאָכדעם ווי מיר זענען דאָרט אָפּ־געלעגן 2 מעת־לעת אָן קיין שום נייס, זענען מיר אריבערגענאנגען אויף א בוידעם אין איינעם פֿון אַדאָלפֿס שטאָלן. אונזער נייעם קוואַרטיר האָבן מיר איינגעאָרדנט בײַם „שטשיט" פֿון דאָך. דאָרט האָבן מיר אויסגעבויט א בײַדל פֿון שטרוי, אומגעפּער א מעטער פֿופציק אויף צוויי די גרויס, און אונזער „וואָנונג" איז געווען פּאַרטיק.

דער פֿויער פֿלעגט אונז אָלע טאָג ברענגען עסן אין דערזעלבער שעה ווען ער האָט גינפּאַשעט זיינע הזירים און אָנגעקאָרמעט דעם פּערד. ער האָט עס געמוזט טאָן מיט דער גרעסטער פֿאָרזיכטיקייט, כדי די שכנים זאָלן נאָרניט פֿאַרדעכטיקן.

אַוועק א שטיקל צייט איז אויף אונז אָנגעשיקט געוואָרן א פֿרישע צרה. דער סאָלטיס פֿון דאָרט פּיאַטער וואָלינסקי, וועמענס הויז ס'האָט זיך געפֿונען אין שכנות מיט אַדאָלף קיסלא איז געווען פֿאַרבונדן מיט די פּאַרטיזאַנער. אין א געוויסן אָוונט האָט מען אים געדאַרפט אַראָפּווארפן א פּעקל געוויר אין א באַשטימטן פּלאַץ, און כדי אויפצופּאַסן אויפן „סאמאָלאָט" ווען ער וועט קומען, האָט ער געדונגען א פֿויער מיטן צוזאָג אים צו באַלוינען פֿאַר זיין אַרבעט מיט א מתנה, א קו. דער סאָלטיס האָט זיין צוזאָג ניט געהאַלטן און דער „וועכטער" האָט דעם סוד צוטראָגן איבערן דאָרף, ביז ס'איז דערגאַנגען צו דער זשאַנדאַרמעריע.

טאָג און נאכט האָט מען געזוכט און גענישטערט אין אָלע הייזער פֿון דאָרף צו געפֿינען דעם סאָלטיס, וועמען ס'איז אין דער לעצטער מינוט געלונגען צו אַנטלויפן. מיר זענען געווען אין שרעק, פֿאַרשטייט זיך, אַז די רעוויזיע זאָל ניט דערגיין צו אונזער באַהעלטעניש. ווייזט אויס, אַז דער זשאַנדאַרמעריע איז נאָרניט אייngעפֿאַלן, אַז אין אָזא געפֿערלעכן פּלאַץ זאָל זיך עמיצער וואָגן אויסצובאַהאַלטן. ווידער האָבן מיר געהאט מזל.

די מאַנאַטן. זענען געלאָפֿן, דער ווינטער איז שוין אַוועק. די פֿויערים זענען שוין ארוים באַארבעטן די פעלדער, א גאָלדענע זון לייכט און וואַרעמט די ערד, פֿייגעלעך צווישטשען. אָלץ איז פֿרייַ און פֿרייַלעך, נאָר מיר 4 יונגעלייט זיצן פֿאַרשפּאַרט אין פּינסטערן שטאַל, אָן א שטראָל פֿון ליכטיקייט. מיר האָבן אינגאַנצן פֿאַרגעסן אז מיטן אָנקומען פֿון פֿרילינג, קומען אויך אונזערע באַפֿרייאונגס יום־טובים. די גויע טורעל אָבער האָט

גוט געדענקט וועז עס פאַלט אויס פּורים; פּלוצלונג קריגן מיר אַראָפּגעשיקט א גרויסע שיסל מאַן און פּריש געבעקס. ס'האָט אונז דערמאָנט אז מסתמא איז פּורים היינט. דורכן קאָפּ פליען דורך בילדער פון גאָר נאָנטן עבר. פּורים אין אונזער שטעטל. אין אַלע ידישע הייזער איז יום־טוב. צו דער בעודה לאדט מען אין אורחים. די טישן זענען געגרייט מיט אַלעם גוטם. די פּרישע המן־טאַשן צעטראָגן א געשמאַקן ריח. ביים טיש זיצט די פּרוי, דאָס קינד, אַלע לאַכן, אַלע פּרייען זיך.

יידן האָבן דערלעבט א נקמה, מען פּייערט דעם נצחון איבער המן הגזי צורר היהודים, און היינט — וועז וועט קומען דעם מערדער היטלערס מפלה? אַלעמען שוין פאַרלאָרן, די ליבע טאַטע־מאַמע, טייערע פּרוי און קינד. און די בעסטע און ליבסטע. פאַר די אויגן זע איך מיין קינד, צוזאַמען מיט זיין מאַמען, און ס'דוכט זיך ווי זייערע הענט וואַלטן זיך געצויגן צו מיר מיט רחמים פון די אויסשוויצער אויוונס. א שרעקלעכער טרויער פאַלט אויפן הארצן, שווער, זייער שווער מיטן פעדער איבערצוגעבן אָט די אַלע שטימונגען און פארביטערונגען, קיינער קען עס גאָרניט פארשטיין, סיידן נאָר דער יעניקער וואָס האָט עס אַליין דורכגעמאַכט און איבערגעלעבט.

טראָץ אַלעמען האָבן מיר זיך געריכט אויף א גיכע מפלה פון די נאַציס. דער פּויער פלעגט אונז אַלע פרייטיק ברענגען א צייטונג פון סוכאָוואָליע. מיר האָבן זיך דערוווסט, אז דער דייטש טרעט אַפּ פון אַלע פראָנטן. מיר האָבן געהאָפּט אז מיטן ענדע זומער וועט זיך ענדיקן אונזער גענעגעניש. מיר וועלן נאָך דערלעבן די באַפריאונג. די ביסלעך האָפענונג האָט אונז געשטאַרקט און צוגעגעבן מוט.

אַדאַלף קיסלע האָט געדארפט צאָלן אַלערליי שטייערן צו דער רעגירונג אין דער פאָרם פון שוה כסף, ווי וויץ, לייש, פלייש אאוו. יעדער מאָל, ביים טערמין פון די צאָלונגען זענען מיר געווען שטאַרק אומרואיק. אין פאַל דער פּויער דעקט ניט זיין חוב, וועלן קומען פאַרשטייער פון דער מאַכט און גענעמען זייער חלק מיט גוואַלד. דעמאָלסט וואָלט געווען א געפאַר מען זאָל אונז אַנטדעקן. ווי געזאָגט, איז דער פּויער געווען זייער אַרים. די תבואה פון זיין פעלד האָט קוים גענקלעקט צו שפּייזן זיין פאַמיליע. מיר האָבן אים געגעבן געלט צו קויפן די תבואה וואָס פעלט, אַבער מען האָט עס געדארפט כאָן זייער פאַרזיכטיק. די דאַרפּס־שכנים וואָלטן עפּעס פאַרדעכטיקט, ווי קומט צו אַדאַלפן געלט צו קויפן תבואה? מיר האָבן דעם פּויער געגעבן אַלערליי עצות, ער זאָל איינקויפן די קאָרן פאַמעלעך. ער זאָל ליין ביי א שכן א מעטר קאָרן שפּעטער אפּצוגעבן און זיך ניט ווארפן מיט קיין געלט. ער האָט אויך געהאט א סטאַלערי, עס האָט געהייסן, אז דורכדעם האָט

ער אויך געקענט אפֿשפּאָרן א ביסל געלט צו קויפן פּאַרשידענע זאכן. צו־זאמען מיט אַדאָלפֿן האָבן מיר געזאָרגט וועגן זיינע הכנסות און הוצאות. וואָס שייך געלט־דאגות האָבן מיר נאָך געקענט אַדאָלפֿן העלפֿן, אָבער כ׳איז אים און גלייכצייטיק אונז אונטערגעשפּרונגען א פּרישע צרה. די מאַכט האָט אַרויסגעגעבן א פּאַראַדנונג אז אַלע פּרויען פון 15 יאָר אָן מוזן זיך צושטעלן אין אַרבעטס־אינזאץ קיין דייטשלאַנד. די טאַכטער פון פֿויער איז געווען אין דעם עלטער. אָן אומגליק איז געשען צו די עלטערן. די מאַמע פֿלעגט אונז, ביים עסן ברעקלעך, באַקלאָגן און באַווייגען, זי וועט איר טאַכטער ניט שיקן קיין דייטשלאַנד, זאָל געשען וואָס עס וויל זיך. מיר האָבן געווסט, וואָס פּאַרא אומגליק אזא באשלום קען ברענגען דער משפּחה. אין אזוינע פאַלן נעמט די זשאַנדאַרמעריע צו ביים פֿויער אלץ וואָס ער פּאַרמאָגט. וויידער האָבן מיר געמוזט זוכן אָן אויסוועג. אָפּקויפן דעם פֿוי־ער אָן אַנדער טאַכטער קענען מיר ניט אפֿילו פּאַר געלט. אָבער אין אָן עת־צרה געפֿינט מען אָן עצה. מיר האָבן ביי די עלטערן אויסגעפונען אז זיי האָבן א עלטערע, פּאַרהייראָטע טאַכטער וועלכע איז אין אַנדערע אומ־שטענדן; זענען מיר געפאַלן איוף א פּלאַן: זאָל די שוואַנגערע טאַכטער זיך צושטעלן אָנשטאָט דער אינגערער שוועסטער. און כך הוה, די קאָמי־סיע וואָס האָט אונטערזוכט די פרויען פּאַרן אָפּשיקן, האָט פעסטגעשטעלט, אז אַדאָלפּס טאַכטער איז שוואַנגער און מען האָט איר, פּאַרשטייט זיך, באַפּריידיגט. אַזוי האָבן מיר געראַטעוועט דער טאַכטער פון אַדאָלפֿ קיסלע.

טיפער אין זומער, וועו די אַרבעט אויפן פעלד האָט זיך פּאַרגרעסערט, האָט אונז אָנגעהויבן ברענגען עסן קיסלעם „געראַטעוועטע" טאַכטער מא־ניע, וועלכע איז באמת געווען פּאַר אונז ווי א שוועסטער.

די היצן זענען געווען שטאַרק און אין אונזער באַהעלטענישׂ איז געווען היים ווי אין א קעסל. מיר האָבן פּשוט ניט געהאַט קיין לופֿט מיט וואָס צו אָטעמען. מיר האָבן געמאַכט א שפּאַרונג אין „שטשיט" פון דאַך און פֿלעגן אַרויסקוקן צו דער פרייער וועלט. באַזונדערס זונטיק פֿלעגן מיר מיט קנאה נאָכקוקן די יונגע פֿויערים, קינדער און אַלטוואַרג וואָס גייען אויסגעפּוצטע אין קלויסטער, פרייַלעכע און מונטערע באַווענען זיי זיך פריי, און זינגען. ווי טייער עס איז די פרייהייט, האָבן מיר כסדר געקלערט. פּאַר־וואָס קומט עס אונז אזויפיל פּיין, אזויפיל לידן? איז דאָך שוין דעם פּשוטן פֿויער טויזנט מאָל בעסער, באַטש ער קען ניט מער ווי די שטיקל ערד אויף וועלכער ער זיצט.

די קריג ציט זיך נאָך אלץ, דער זומער גייט שוין צו ענדע, דער פֿויער ווערט אלץ אומרואיקער, עס העלפּט שוין באַלד קיין געלט אויך ניט, מען וועט אים שוין באַלד ניט קענען אָפּקויפן.

ביסלעכווייז זענען די הויפּט-איניציאַטאָרן פון אויסבאַהאַלטן אונז געוואָרן קעלטער; ביז אַהער האָבן מיר נעביטן וועש יעדער 6 וואָכן; דער-נאָך שוין אַלע צ וואָכן. אונזערע „אפיטרופּסים" האָבן אָננעהויבן פּאַרלירן דעם געדולד. ס'איז אַוועק דער זומער. די ביסל שטרוי פון אונזער שטאַל האָט דער פּויער פּאַרניצט אויף פּאַשע. אונזער באַהעלטעניש איז געבליבן אָן א צודעק. וועז די זשאַנדאַרן פלענן קומען אין דאָרף אויף רעוויזיעס, זענען די באַלעבאַטים אַוועק פון הויז, אַלץ צוזאַמען מיט אונז איבערגע-לאָזט אויף הפקר.

מיר האָבן זיך דערוווסט פון איטאַליעס פאַרראַט צום אַקס. דעם פּוי-ער האָט די ידיעה אַביסל דערמוטיקט. מיר זענען אַלע שוין געווען זיכער אז אָט באַלד וועלן אָנקומען די רוסן און א ניי לעבן וועט זיך אָנהויבן.

דער ווינטער האָט זיך אָבער געשטאַלט פריער ווי די רוסן האָבן גע-זאַלט אָנקומען, פריער ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט. מיר מוזן בלייבן אין שטאַל און דורכמאַכן דעם שרעקלעכן פוילישן ווינטער, אָן וואַרעמע בגדים, אָן געניג שטרוי. קאַלטע פינסטערע נעכט רוקן זיך אָן אויף אונז. דער פּויער האָט צו אונז אַרויסגעווייזן א סך וואַרימקייט און א שטאַרקן מיטגעפיל. ער איז אַריין אין אונזער טרויעריקער לאַגע, אָבער העלפן אונז האָט ער ניט געקענט.

די טעג זענען געוואָרן אַלץ קלענער. ס'האָט אונז שוין קיין צייט ניט געקלעקט איבערצוקוקן די וועש, ווי מיר האָבן עס געטאָן טאָג-טעגלעך. עס האָט אָבער ניט געהאָלפן, מען האָט עס געמוזט טאָן אין די גרעסטע פרעסט, ווייל די בייסעניש פון אומפּלי איז געווען אומדערטרעגלעך. מיר האָבן זיך צוגעווויזנט צום שטיין נאַקעט שעהן לאַנג אין דער גרעסטער קעלט. מיר האָבן זיך אויך צוגעווויזנט צו עסן אין דער פינסטערניש (ווייל 3 אזיי-גער איז שוין געוואָרן נאַכט). מיר האָבן געגעסן די קאַרטאָפל-זופ מיט אַזא געשיקטקייט אז קיינמאָל האָט זיך דער טעפל ניט אויסגעקערט.

מיר האָבן מיט א גלייכגילטיקייט אויפגענומען די שווערע ווינטערדי-קע טעג און נעכט, נאָר מיטן אינציקן געדאַנק אויסצוהאַלטן, מיט אויס-דויער פאַרזעצן דעם קאַמף פאַרן לעבן, כאָטש אויפן הארצן איז געווען אזוי ביטער. ס'איז ביי אונז צוגענומען געוואָרן יעדער שמייכל פון אונ-זערע ליפּן.

מיר האָבן זיך אויף אונזער נאַרע אויסגעלערנט זיך צו באַווען אין דער פינסטער מיט דער גרעסטער פאַרזיכטיקייט, ווי קעץ, אז מען זאל ניט דערהערן קיין שאַרך, קיין קלונג מיטן לעפל אַדער טעפל. די קעלט האָט דורכגענומען די ביינער אָבער ניט דערנאַנגען צו אונזער גייסט, עס

האָט אונז געשטאַרקט די האָפענונג, אַז אין קומענדיקן פרילינג וועט זיך ענדיקן דער היטלער-רעזשים.

עס איז אָנגעקומען דער פרילינג, ווידער האָבן זיך די פעלדער באַפרייט פון ווייסן שניי. ס'האָב זיך באַווײַזן שטיקער גרינע ערד פון צווישן דעם צולאָזענעם שמוציקן אייז. די פייגעלעך זענען ווידער געקומען צו פלײַען אונטער אונזער דאַך, געצווישטשעט און געפייפט; דער טאָג ווערט גרעסער און ליכטיקער, אַלץ שטייט לאַנגזאַם אויף פון ווינטער־שלאָף. אויף די גאַסן פון דאָרף באַווײַזן זיך פויערטעם מיט קלײנע קינדערלעך. עס ווערט פון טאָג צו טאָג וואַרעמער. אַלץ לעבט אויף פונדאָנעניי. נאָר אונזערע שייערסטע און ליבסטע זענען שוין אויף אייביק פאָר אונז אָפגעשטאָרבן. טויט! ניטאָ פאָר זיין קיין ווידעראויפלעבונג, זיי זענען צוגעדעקט מיט שוואַרצע שיכטן ערד, וועלכע די זון, די ערלעבע, גאָט-געבענטשטע זון, האָט ניט קיין כוח זיי די מיליאָנען הרוגים אָפצוווּאַרימען און אויפלעבן.

אין משך פון ווינטער האָבן די פויל זשאַנדארמען, וועלכע האָבן געציטערט פאָר קעלט, וויניק באַזוכט די דערפער, זיי פלעגן נאָר קומען אין דרינגנדע פאַלן. אָבער מיטן אָנקומען פון די וואַרימע טעג האָבן זיך אין דאָרף ווידער באַווײַזן אוסגעפוצטע קאָטשן פול מיט גראָב-בייסיקע זשאַנדאַרן. ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן וויזיטן און אָבלאַווּעס. אונזער פויער האָט שוין פאַרלאָרן יעדע האָפענונג, אַז די קריג וועט זיך ענדיקן און ער וועט שוין פון אונז פטור ווערן. מיט אַלע מיטלען האָבן מיר זיך ביי אים געבעטן צו האָבן געדולד. ס'וועט לאַנג ניט אָנהאַלטן, און ווי גיך די קריג וועט זיך ענדיקן וועלן מיר אים באַלוינען מיט אַלדאָם גוטס. די פויער-טע איז שוין צו אונז ווייניקער געקומען, חוץ דער טאָכטער מאַניע, וועלכע פלעגט אונז ברענגען עסן, האָט זיך אין שטאָל ביי אונז קיינער ניט געווײַזן.

איינמאָל, אין אַ געווײַסן פרימאָרגן, מיר דערזעען אַ קאָפּ פון אַ מענטשן רוקט זיך אַריין דורכן טויער; ס'איז געווען אַדאָלפּס 6-יעריקער יינגל. דאָס קינד איז געקומען זוכן אַ שטעקל כדי צו מאַכן אַ וועגדקע צו כאַפּן פיש. ער האָט ניט געווווסט, מען האָט פאָר אים ניט אויסגעוואָגט, אַז יידן באַהאַלטן זיך אין שטאָל. מיר האָבן זיך איינגענורעט אין שטרוי דאָס קינד זאָל אונז ניט באַמערקן. אָבער דערהערנדיק אַ באַווענונג האָט זיך דער יינגל זייער דערשראָקן און האַסטיק אַרויסגעלאָפן פון שטאָל. מיר זענען געבליבן אין גרויס שרעק טאָמער מאַכט ער אַ געוואָלד איבערן דאָרף און דעמאָלסט איז עס אונזער סוף. אין אַ ווילע אַרום קומט דער יינגל מיטן פויער אין שטאָל אַריין, זאָגנדיק צום טאַטן אַז אַ ווילדע חיה געפינט זיך אויבן אין שטרוי. דער פאָטער האָט דעם יינגל צוגעפירט צו אונז. מיר האָבן זיך מיטן קינד באַקענט און געוואָרן גוטע פריינט. דער יינגל האָט פונדעמאָלסט אַן

געהאלפן ברענגען אונז דעם עסן. א סך מאל, וועו די היץ האט געברענט, פלעגט ער אונז ברענגען וואסער צום טרינקען און בכלל געהאלפן מיט וואס ער האט געקענט.

די שטימונג ביים פויער און ביי אונז ווערט א פריילעכערע. ס'קומען אן ידיעות, אז דער מינסקער פראנט רוקט זיך פארויס און פארטרייבט די נאצים. די באפרייאונג דערנענטערט זיך.

דער פויער ברענגט אונז א טרויעריקן גרום, אז אין וועלד ביי סוכא-וואליע האט מען געכאפט 2 יידן, שניידערס, וועלכע האבן געשטאמט פון אונזער שטעטל. מען האט זיי ביידן גלייך דערשאסן. זיי האט ארויסגענעבן, דערציילט אונז דער פויער, א סאלטים פון דארף לעשניקי ביי וועלכן זיי זענען אריין צו קויפן א שטיקל ברויט. די צוויי געשאסענע יידן זענען עם גע-וען באברי ברוך און בערעק שלום.

די ידיעה האט אונז פארשאפט זייער א סך צער און וויטאק. צווי יונגעלייט האבן זיך אזויפיל געפלאגט און געמאטערט וואלגערנדיק זיך ער-געיז אין א גרוב אין וואלד. אזויפיל שוועכע מאנאטן אין צרות, שמוץ און פיין, און צום סוף — אומגעקומען ביים מערדער אין די הענט.

מיר האבן באשלאסן צו זיצן אויפן „ראשטש" ביז דער לעצטער מי-נוט. קיין געניע ידיעות פון ערגעץ האבן מיר ניט געקריגן. אין אונזער געגנט ארום, זענען קיין פארטיזאנער ניט געווען. קיין שום פארבינדונגען מיט עמיצן האבן מיר ניט געקענט האבן. אויף די פאליאקן האט מען זיך ניט געקענט פארלאזן, אלע האבן געקענט מסרן. מיר האבן נאר געהערט פון דערווייטן דעם אפקלאנג פון שיסעריין בייטאג און קאנאנאדעס פון דער שווערער ארטילעריע בינאכט. פונדערווייטנס האבן מיר דערזען וואלקנס רויך, סימנים פון שריפות וואס קומען ערגעץ פאר. וואס אפטער הערן מיר ווי עס רייסן אויף באמבעס שוין גאר נאנט, א רוישן פון עראפלאנען פאר-טויבט און הילכט אפ אין דער שטילקייט פון דער נאכט. מיר זענען שוין כמעט ווי זיכער אז גאר אינגיכן וועלן מיר ווערן פריי. דער פויער ברענגט אונז יעדן טאג פרישע נייס. די רוסן זענען שוין אין וואלקאווישק, זיי זע-נען שוין אין גראדנע, באלד וועלן זיי אנקומען דא און אונז באפרייען. דער פויער פלעגט מיט אויפריכטיקער פרייד אונז ברענגען כסדר נייע פריילעכע ידיעות. ער האט באמת געוואלט שוין זען אונז ווי פרייע מענטשן. האט ער דאך פאר אונז, טראץ זיין גרויסער ארימקייט, געטאן אלץ וואס איז געווען אין זיין מעגלעכקייט. דורכגעמאכט צוליב אונז שרעק, געשטעלט זיין און דער פאמיליע לעבן אין קאן אין פארלויף פון 14 מאנאטן מיטן אויסבאהאלטן אונז.

די קאנאנאדע האט זיך פון טאג צו טאג פארשטארקט. פאר אלעמען

איז שוין קלאָר געווארן, אז די באַפרייאונג איז גאָר נאָנט. יעדער טאָג איז צו דערוואַרטן אז די רוסן קומען אָן.

פּלוצלונג זענען אַראָפּגעקומען דייטשן אין דאָרף און גענאָלדן דעם סאָלטיס, אז מאָרגן 5 אזייגער זעט מען דאָ איינקוואַרטירן מיליטער. די ידיעה האָט אונזער פּויער געטראָפן ווי א דונער. ער איז צו אונז אַריינגע-לאָפן האַלב משוגע, וואָס וועט מען איצטער טאָן? דער טערמין איז אזוי קור! באַלד איז אויך געקומען צו אונז אין שטאַל דעם פּויערס קוזין, וועל-כער האָט אונז געבראַכט אהער און אַלע צוזאַמען האָבן מיר באַשלאָסן, אז ס'איז קיין אַנדער ברירה ניטא ווי צו פאַרלאָזן דעם דאָרף, און דאָס דאָרף געטאָן וועלן באַלד היינט, ווייל מאָרגן קען שוין זיין צו שפּעט.

דער פּויער האָט איינגעשפּאַנט זיין גרויסן פּעלד-וואָגן, אויסגעלייגט מיט שטרוי און הינטער זיך אים אַריינגעשטופט אין שטאַל אַריין. מיר האָבן זיך אַלע פיר אַריינגעלייגט אין וואָגן, צוגעדעקט מיט שטרוי און פון אויבן האָט דער פּויער אַרויפגעלייגט א „בראָנע". אזוי האָט אונז דער פּויער אוועקגעפירט צום זעלבן גוי אויף וועמנס פעלד מיר זענען געלעגן דעם פאר-גאַנגענעםווינטער אין גרוב. דאָס מאָל זענען מיר געזעסן אויפן פעלד אין כאָרן ביז נאַכט. וועז ס'איז געווארן גוט פינסטער זענען מיר אַוועק צום גוי אין שטאַל אויפן בוידעם, זיך איינגעגראָבן דאָרט אין די שטרוי און געזעסן. מיר זענען דאָרט געזעסן באַהאַלטן עטלעכע וואָכן מיט דער גרעס-טער פאַרזיכטיקייט, ווייל די ווייב פון פּויער האָט זיך ניט געטאָרט דער-ווייסן וועגן אונז. זי וואָלט געווים געמאַלדן דער זשאַנדאַרמעריע, ווייל זי איז געווען זייער א שלעכטע און דערצו נאָך ניט געלעבט בשלום מיטן מאַן.

פון שטאַל האָבן מיר אַבסערווירט דעם גאַנצן אָרום, פונדערווייטנס ביים האָריזאָנט האָבן זיך געזען סימנים פון גרויסע שריפות. יעדער טאָג פלעגט זיך אָנצינדן א פרישער דאָרף. די וואָלקנס רויך האָבן זיך געצויגן ביזן הימל.

דער פּויער האָט אונז באַזוכט יעדער פאָר שעה און שטענדיק גע-בראַכט פרישע נייעס. די רוסן דערנענטערן זיך זייער שנעל, אָט זענען זיי שוין 15 קילאָמעטער פון אונזער דאָרף, אָט זענען זיי שוין 10 קילאָמעטער, אַלץ גייט צו מיט א קינעמאַטאָגראַפישער שנעלקייט.

אונזער קאָלאָניע אין וועלכער מיר באַהאַלטן זיך אויס, געפינט זיך א 100 מעטער פון טייכל בערעזווקע, ס'איז אויפן גרענעץ פון סאָקאָלקער און ביאַליסטאָקער קרייז. מיטאַמאָל באַווייזן זיך גרויסע גרופּן דייטשן. עט-לעכע אָפיצירן זענען אַווק צום טייכל, אַדורכגעקוקט זייערע מאַפּעס און זענען שנעל אַווק. ווידער זענען מיר ווי דייטשע סאָלדאַטן נעמען צענויף די

בהמות וואָס פֿאשען זיך אויפן דערבייאיקן פעלד און זיי געטריבן אין דער ריכטונג פון דאָרף דאלימסטאווא.

מיר האָבן פֿאַרשטאַנען, אז אויב מען רעקווירירט שוין בהמות איז א סימן אז די דייטשע חילות טרעטן שנעל אפֿ. ס'איז שוין זייער לעצטער עטאפּ.

עס איז צווישן די פּויערים אויסגעבראָכן א שרעקלעכער פּאניק. יעדער איינער האָט געוואָלט ראטעווען א טייל פון זיין לעבעדיקן אינווענטאר. פּאַרן קלענסטן פּרווו עס דורכצופירן האָבן די דייטשן געענטפערט מיט א שיסערייַ. אזוי אז די פּויערים זענען קוים מיטן לעבן אנטלאָפן.

פּאַרנאָכט האָט אונז דער פּויער געזאָגט אז אויף דעם זייט טייכל שטעלן די דייטשן איין זייער פּאַרטיידיקונגם-ליניע, און ס'איז זייער שלעכט, מיר זענען אין גרויס סכנה, די לאָגע ווערט האָפענונגסלאָז. שוין נאָענט צו דער באפרייאונג און מיטאמאל — אומקום. מיר האָבן זיך געבעטן ביים פּויער אז אייַדער די דייטשן קומען אָן, און נאָך דיזעלבע נאכט, זאל ער אונז ארויבערפירן דעם טייכל, ווייל ער ווייס גענוי ווו דער טייך איז פלאַך און ווו ער איז טיף. דער פּויער האָט אונז צוגעזאָגט, אָבער ניט געקומען דיזעלבע נאכט, נאָר אויף מאָרגן, ווען ס'איז שוין געווען צו שפּעט. פֿרום און פֿרום איז שוין געווען באזעצט מיט מיליטער. מיר האָבן שוין גענוי געזען אוו געווסט יעדער דאָרף וואָס ברענט. אפֿילו די דערפּער וואָס רינגלען פֿרום אונזער היימשטאָט סוכאָוואליע. פּאַרנאכט פון זעלבן טאָג זענען אויפגעריסן געוואָרן די פּאַרמינירטע בריקן אין סוכאָוואליע ווי אויך דער קלוים-טער פון שטעטל.

דער ברעג טייך איז באזעצט געוואָרן מיט דייטשיש מיליטער אלס הויפּט-פּאַרטיידיקונגם-ליניע. איצט האָבן מיר שוין קיין שום אויסוועג ניט געהאט נאָר זיצן און וואַרטן אויפן טויט.

צומאָרגנס האָט אונז שוין דער פּויער כמעט קיין עסן ניט געבראכט, ער האָט געהאלטן אז אלץ איז פּאַרשפּילט. געמאכט א פעלער, אָבער מען קען אים שוין צוריק ניט כאפּן. דורך די דאָך-לעכער האָבן מיר געזען די רוסן וועלכע געפינען זיך אויפן צווייטן זייט טייך. דער פּראָנט האָט זיך איינגעשטעלט, ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די קאמפּן; ווי נאָר ס'פלעגט ווערן טונקל האָט זיך אָנגעהויבן א באוועגונג פון מיליטער, יעדער אפּטיילונג האָט פּאַר-נומען זיין סטראטעגישן פונקט, די שיסערייַ פלעגט אנהאלטן א גאנצע נאכט ביז אינדערפרי. מיט יעדן טאָג האָבן זיך די שיסערייען פּאַרשטאַרקט.

אין די ערשטע טעג זענען נאָך די פּויערים פּאַרבליבן אין די הייזער. דערנאָך איז געקומען א באפעל צו עוואקואירן די קאָלאָניעס. מיר האָבן זיך נעזען דעם דערוווסט ערשט ווען דער פּויער איז צו אונז געקומען, גע-

ברעכט ביי א צווי קילא ברויט, א שטיקל סלאנינע און א קרוג מיט וואסער, צוגעזאגט צו קומען פארנאכט, און איז פארשוווונדן. ס'זענען ארויבער עטלעכע טעג און מיר האבן דעם פויער ניט אנגעזען. מען האט שוין בכלל אין גאנצן ארום קיין ציווילן מענטשן ניט אנגעזען. מיר האבן זיך געזומען אנשטויסן וואס דא קומט פאר, — עוואקואציע. מיר האבן עס אויך פארשטאנען אן די ארלאזענע בהמות וועלכע האבן געשריגן אויף אלערליי קולות און קיינער איז ניט געקומען צו זיי. קיינער האט זיי קיין פעשע ניט געבראכט. די קאמפן האבן אנגענומען שטארקערע פארמען. גאנצע נעכט האבן די קוילן געפייפט איבער אונזערע קעפ, דורכגעלעכערט דעם דאך פון שטאל ווי א זיב. דורך די קויל-לעכער איז אין שטאל ליכטיק געווארן.

דאס עסן איז אונז אויסגעגאנגען, זענען מיר געלעגן 4 פערזאן אן שפייז און אן וואסער און אן קיין שום אויסזיכטן. מיר שטייען פאר דער .געפאר פון א הונגער-טויט. דאס איז אונזער צוקונפט. די ביסל שפייז וואס מיר האבן געהאט האט ניט געקלעקט, כאטש מיר האבן זייער געשפארט, מיר האבן זיך איינגעטיילט צו 2 דעקא ברויט א טאג פאר א פערזאן. עס זענען אנגעקומען שרעקלעכע הונגער-טעג. די קאנאנאדע האט זיך פארשטארקט. די רוסישע מינען-ווארפער האבן אן אויפהער געהאגלט מיט באמבעס.

אונזער חבר מארינבערג האט שוין אנגעהויבן געשוואלן ווערן פון הונגער. דער חבר טיקטין משהל איז שוין געלעגן באוווסטלאז אין אנמאכט, וויפל קען מען לעבן אן עסן? שוין פארביי טרויעריקע 9 טעג. אויפן צענטן טאג האבן מיר באשלאסן צו פרובירן מעלקן די קי וועלכע זענען אנגעלאפן צו אונז אין שטאל. דער חבר פארבשטיין און איך זענען מיט דער גרעסטער פארזיכטיקייט אראפ פון בוידעם און טאקע אויסגעמאלקן ביי א ליטער מילך. מיר האבן זיך פשוט מהיה געמאכט, אזויפיל טעג אן א פיצל ברויט און אן עפעס א טרונק.

מיר האבן נאר באוויזן צו מעלקן צווי מאל די קי, ווייל די קוילן האבן אוועקגעהרגעט אלע בהמות אין שטאל, עס איז ניט געווען ווו צו קריגן א ביסל וואסער, מיר באנעמען די גרויס געפאר פון הונגער-טויט, וואס רוקט זיך אויף אונז אן. מיר האבן שוין אלע אויסגעזען ווי האלב טויטע, איינגעצוויגענע הויט אויף די פנימער, שוואך און ניט ראזירט, די גרויסע אויסטארטשנדיקע אויגן פון מיינע חברים האבן ווי עפעס געמאנט ביי מיר. זיי האבן אין מיר ארויסגערופן אן אויסערגעווינלעכן מוט. ניין, כ'וויל זיך ניט לאזן טויטן פון שרעקלעכן הונגער.

דערווייל הערן מיר געשרייען פון פארוונדעטע סאלדאטן, האנס, רעטעט! רעטעט! קולות פון די רוסישע סאלדאטן הורא, הורא, הייזעריקע שטימען פון דייטשע אפיצירן מיט באפעלן צו זייערע אנטלויפנדיקע מחנות.

די שיסערייַ וועלט שטאַרקער און נענטער, מיר הערן אויסרופן, ערשטע ליניע, צווייטע ליניע!

דייטשן כאַפּן אונז און מיר קומען שיעור אום פּאַר דער באַפרייאונג.

מיר האָבן געמיינט אַז מיטן אָנקומען פון פּרימאַרגן וועט שוין געוויס אונזער קאָלאָניע זיין באַזעצט דורך רוסן, צום סוף הערן מיר ווי ביי די וועגט פון אונזער שטאָל גראָבן דייטשע סאָלדאַטן מיט לאָפּאַטעס, ווייזט אוים זיי טרעטן נאָך ניט אָפּ. דער הונגער און דורשט מאַטערט און נאָגט, איך פּיל אַז מיר וועלן אומקומען. איך האָב באַשלאָסן אין לעצטן פאַל גיין דער ערשטער ברענגן וואַסער פּאַר מיינע שטאַרבנדיקע חברים, כדי זיי צו דערהאַלטן ביים לעבן. דער ברונעם איז געווען אומגעפער 15 מעטער פון שטאָל.

פּאַרטאָג, מיר הערן א סקריפּען פון שטאָל־טויער; דורך א קליין שפּעלטעלע וואָס איך האָב געמאַכט אין אונזער באַהעלטעניש, זע איך ווי א יונגער דייטשער סאָלדאַט קריכט אויפן לייטער צום אָרט ווו די הינער געפינען זיך. איך זע ווי דער דייטש נעמט ארויס עטלעכע אייער פון אונטער די הינער און גייט צוריק ארויס פון שטאָל. אזא באַזוך פלעגט דער דייטש מאַכן אַלע טאָג. ביז איינמאָל וועט ער איז צוגעקומען צום שטענדיקן פּלאַץ ווו די הינער זענען געווען האָט ער שוין קיין אייער ניט געפונען וועל די הינער זענען, פון שרעק פּאַר דער שיסערייַ, זיך צולאָפן. דער דייטש האָט געמיינט, אַז די הינער האָבן איבערגעטראָגן זייערע נעסטן אויף א צווייטן פּלאַץ, האָט ער אָנגעהויבן קריכן איבערן בוידעם און זוכן אין אַלעווינקלעך. מיין חבר מאַרינבערג האָט זיך וואַרשיינלעך ניט אריינטירט (מיר זענען יעדער געלעגן אין באַזונדערע באַהעלטענישן) און האָט זיך א ריר געטאָן פון אָרט באַוועגנדיק די שטרוי אַרום אים. ווי גיך דער דייטש האָט געהערט א שאַרך איז ער האַסטיק צוגעשפרונגען צום אָרט, מיינדיק געווים, אַז אויף דעם פּלאַץ ליגט א הון אויף אייער. ער האָט אריינגעשטעקט די האַנט אונטערן שטרוי און אָנשטאָט א הון, אָנגעכאַפט מאַרינבערגן פאַרן קאָפּ. פון שרעק האָט דער סאָלדאַט א שפרונג געטאָן אויף צוריק מיט אַן אויסגעשריי, קאַמעראַדן, רוסן זינד איר דאַ! און אויף שנעל אַרויסגעכאַפט זיין רעוואָלווער. אויף זיין געשריי זענען באַלד אָנגעלאָפן סאָלדאַטן מיט מאשין־געווער.

איך האָב זיך אויפגעלייקלעך אריינטירט אין דער שרעקלעכער לאַגע, ארויסגעשפרונגען פון מיין באַהעלטעניש מיט די ווערטער:

— קאמעראדן, ווייר זינד קיינע רוסן, האבן זי קיין אנגסט!

מיינע איבעריקע חברים זענען אויך שנעל ארויסגעשפרונגען פון זיי-ערע באהעלטענישן. אויסגעזען האבן מיר ווי לעבעדיקע מתים און נאך 17 מאנאטן רעדן אין דער שטיל האבן מיר קיין העכערן ווארט ניט געקענט ארויסרעדן, אונזערע שטימען האבן פשוט פארלאָרן דעם קלאנג.

געשען איז עס אויפן 12-טן טאג פון די שלאכטן אין אונזער קאלאניע. 4 אזייגער באגינען.

באלד האט אונז ארומגערינגלט א קאמפאניע סאלדאטן און אונז גענו-מען אויספרעגן. מיר האבן אלע ווי איינער דערקלערט זיך פאר פאליאקן איז וואס טוען מיר דא? מיר האבן ניט געווסט וועגן עוואקואציע-באפעל, פארוואס זענען מיר געבליבן זיצן אין שטאל? ווייל מיר האבן מורא געהאט ארויסצוגיין צוליב דער גרויסער שיסעריי. נאכן אויספרעגן האט מען אונז געגעבן צום עסן און טרינקען.

קיין אפיצער איז צווישן דער קאמפאניע ניט געווען, נאר אן אונטער-אפיצער, האט ער אונז צוגעטיילט א סאלדאט מיט אן אנגעשריבענעם צע-טעל, ער זאל אונז אוועקפירן צום אפיצער, וועלכער צפינט זיך אומגעפער 4 קילאמעטער ווייטער אין א וואלד. דער אונטעראפיצער האט פארדרעט מיר זאלן באלד אפמארשירן, ווייל די רוסן קענען אונז נאך זען פונדער-ווייטנס מיט זייערע אויסערגעווינלעכע פארגרעסער גלעזער. ניט ווייט גע-פינט זיך א רוסישער סנייפער פולק און ווי נאר זיי באמערקן עפעס, האג-לען זיי מיט קוילן.

דער שומר אונזערער האט געקענט א ביסל פויליש, מיר האבן אויפן וועג געשמועסט, ער האט אונז געגעבן פאפירסאס צום רויכערן און געגאנ-גען ביזן וואלד. וועגן אנטלויפן האט קיין רייר ניט געקענט זיין, ווייל מיר זענען געווען זייער אפגעשוואכט.

פארן וועלדל האבן אונז אפגעהאלטן אייניקע וואך־פאסטנס. דער שומר אונזערער האט זיי געמאלדן וועגן וואס ס'האנדלט זיך און מיר האבן פאר-געזעצט דעם מארש. מיר זענען צוגעשטעלט געווארן צום אפיצער אין וואלד. מען האט אונז אויסגעשטעלט אין איין רייע, דער היטער אונזערער האט דעם אפיצער פארמאלדן, אז ער האט געבראכט 4 פאליאקן, וואס האבן ניט געווסט פון עוואקואציע-באפעל.

דער אפיצער האט אונז באטראכט און געהייסן זיצן בלייבן אויף דער ערד. אזוי זענען מיר אפגעזעסן עטלעכע שעה. סאלדאטן האבן אונז געגעבן צום עסן און טרינקען. מיר האבן פון זיי אלץ געזומען מיט דער זיבער-קייט אז נאר היינט וועט מען אונז דערשיסן.

מיטאג-צייט האבן מיר דערזען ווי 2 סאלדאטן גייען פארבי מיט לאַ־

פֿאטעם אין די ענט און שמייכלען. מיר האָבן זיך איבערגעווונקען אייַ-
נער צום אַנדערן, ווי אייַנער רעדט, עס איז באַשטימט פֿאַר אונז דער סוף,
כּען גרייט שוין צו א גרוב און די מינוטן אונזערע זענען געצייַלטע.

פּיר א זייגער בייטאָג איז צוגעגאַנגען צו מיר א סאָלדאַט און מיר גע-
הייסן כ'זאָל אים העלפֿן אַנטרינקען די פערד. איך בין מיט אים אַוועק.

צוריקקומענדיק פון מיין „אַרבעט" האָב איך נאָך מיינע חברים גע-
טראָפֿן זיצנדיק אויפֿן זעלבן פּלאַץ. דער אָפּיצער מיט א גרופּע סאָלדאַטן
האָבן זיך גוט אָנגעטרונקען מיט שנאַפּס און זענען אַוועק אין דער ריכטונג
ווו כ'זענען פֿאַרגעקומען די שלאַכטן. זיי האָבן זיך געזאַמט א קורצע צייַט
און ווען זיי זענען צוריקגעקומען, אויסגעשמירט אין בלאָטע און שטויב
האָבן זיי מיטגעבראַכט א רוסישן געפֿאַנגענעם, קענטיק פון די פֿאַרשטע
ליניעס.

דער אָפּיצער האָט פֿאַר די איבעריקע חברים זיינע דערציילט ווענן זיי-
נע העלדישקייטן. אין א בונקער ביים דאָרף קאַרפֿאוויטש האָט ער מיט
זיין גרופּע דערדריקט א רוסישן מאַיאָר מיט 5 אָפּיצערן און סאָלדאַטן. ביים
ענדיקן דערציילן זיינע אויפּטואונגען האָט דער אָפּיצער ווידער ענומען א
שנאַפּס, גוט צוגעבישן, אריינגעזעצט דעם געפֿאַנגענעם סאָלדאַט אין א מא-
טאַציקל און אויף שנעל אָפּגעפֿאָרן אין שטאַב אַריין.

ווען דער אָפּיצער איז אָפּגעפֿאָרן, האָבן די איבעריקע פון דער גרופּע
אויסגערעכנט אַלע זייערע חברים, וועלכע זענען אין קאָמף אומגעקומען און
ווער פֿאַרוווּנדעט. מיר האָבן זיך אויך דערווויסט, אַז די צוויי סאָלדאַטן,
ויאָם זענען גענאַנגען מיט די לאָפֿאַטעם האָבן ניט געגראָבן פֿאַר אונז קיין
קברים, נאָר א גרוב פֿאַר אָפּפּאַל.

איגאַוונט האָט מען אונז אַוועקגעפֿירט אויף א קאָלאָני ביים דאָרף
צאליסטאַווע, ווו מען האָט אונז געהאַלטן אונטער דער שמירה פון עטלעכע
סאָלדאַטן. מיר זענען די נאַכט אָפּגעלעגן אונטערן פֿרייען הימל ניט צו-
מאַכנדיק מיט קיין אויג. מיר האָבן געציטערט פון קעלט, דערצו נאָך האָט
זיך צום חבר פֿאַרבישטיין צוגעטשעפּעט א סאָלדאַט וואָם האָט געקענט א
גוטן פּוילישׁ. אונזער חבר האָט אין זיין שלעכטן פּוילישׁ געמוטט אָנהאַלטן
דעם שמועס מיטן סאָלדאַט און ענטפֿערן ענגוי אויף יעדער געשטעלטער פֿרא-
גע. לויט פֿאַרבישטיינס שלעכטן פּוילישׁ האָט דער סאָלדאַט חושד געווען אַז
ער האָט דאָ צו טאָן מיט א יידן. ער האָט דווקא געוואָלט דערגיין דעם
אמת. דער סאָלדאַט האָט אים זאָגאר געסטראָשעט מיט שלאָגן און שיסן
אויב ער וועט זיך ניט מודה זיין. א גאַנצע נאַכט האָט ער אונז לעבן ניט
געלאָזט. ביז איך האָב זיך אריינגעמישט און געבעטן אים זיך אָפּטשעפּען
און ניט דערקוטשען. איך האָב אים געזאָגט, אַז די דייטשן אַליין מאַטערן

אונז ניט אזוי פיל, און דו אַ ברודער אונזערער, אַ פּאָליאַק ווי מיר אַלע, לאָזט ניט צומאַכן מיט קיין אויג. די וועלט מיינע דאָבן אים געשטאַכן ווי מיט שפּילקעס, אָבער לעצט ברירה איז ער אַנטשווינגן געוואָרן.

מיר האָבן קוים דערלעבט עס זאָל ווערן טאָג. 8 אינדערפרי איז אונז צוגעטיילט געוואָרן 2 סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אונז אָפּגעפירט אין דאָרף קלעוויאנקע, עטלעכע קילאָמעטער פון גאניאנדז. מיר זענען דאָרט צוגע-טיילט געוואָרן צו אַן ארבעטער-אָפּטיילונג. צו דער אָפּטיילונג האָבן געהערט ביי א 30 פויערים וועלכע מען האָט געהאַלטן אין א הויז אונטער א שטרייג-גער וואך. צווישן אונזערע היטער איז אויך געווען א סאָלדאַט אַן אוקראַינער. און ווידער איז אויסגעפאַלן דער גורל אויף אונזער הבר פּאַרבשטיין מען זאָל זיך טשעפּען צו אים אלס ייד. דאָסמאָל איז עס געווען דער אוקראַינער סאָלדאַט. ווידער איז אונז טרויעריק געוואָרן אויפן האַרצן. א נס איז גע-ווען וואָס פּאַרבשטיין איז אמאָל געווען א דאָרפס־העגדלער און גראָד האָט ער געקענט עטלעכע פויערים פון דעם דאָרף, ער האָט זיי שטילערהייט גע-בעטן זיי זאָלן בארואיקן דעם אוקראַינער און ניט אָנמאַכן קיין אומגליק. די פויערים האָבן איבערצייגט דעם אוקראַינער, אז פּאַרבשטיין איז ניט קיין ייד און ער זאָל אים לאָזן צורו. אזוי ארום זענען מיר פּטור געוואָרן פון נאָך א צרה. פּאַר די דייטשן איז קיין אונטערשייד ניט געווען פון א ייד ביז ניט קיין יידן, זיי האָבן זיך פּשוט ניט אָריענטירט.

אונזער אַרבעט איז באַשטאַנען פון באַגראָבן די טויטע אויף- דער פראָנט־ליניע ביים דאָרף קארפאוויטש. מיר האָבן געדאַרפט מאַרשירן אונ-טער א וואַך הין און צוריק 30 קילאָמעטער, ארבעטן פלעגן מיר א גאַנצע נאַכט און מיטן טאָג זיך אומקערן צוריק אין דאָרף אריין. א סך מאָל האָבן אונז די רוסן באַמערקט און ניט איינמאָל אונז באַשאָסן מיט קוילן און אַרטילעריע.

אין א שיינעם פרימאָרגן מיר זענען, מען לאָדעוועט אין געאיל די אָבאָזן און אויטאָס. קענטיק מען קלייבט זיך אַנטלויפן פון דעם דאָרף, דאָס מילימעטער מוז אָפּטרעטן. מען האָט אלץ געטריבן אין דער ריכטונג פון אסאוויעץ. מען האָט אונז מיטגעשלעפּט צוזאַמען מיט די אָבאָזן, ס'איז גע-ווען א פינסטערע נאַכט, אלץ ארום האָט געברענט, ווייל די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן אלץ וואָס זיי האָבן געטראָפן אויפן וועג. די פעלדער ארום זענען פול געווען מיט מיליטער, אלץ איז געווען באַלאַנגערט. ווען מיר זע-נען צוגעקומען צו אסאוויעץ איז אונז זייער אומהיימלעך געוואָרן. דא האָבן מיר געקלערט וועט דער פראָנט זיך שטעלן אויף לאַנגע מאָנאַטן. ווייל אויב ביים טייך בזאזובקא לעם סוכאוואָליע, איז מען געשטאַנען 14

טעג, וועט מען דאָ, ביי דער פעסטונג אסאוויץ, וואָס איז אין דייטשע הענט, געווים שטיין מאַנאַטן.

מיר האָבן זיך אריינגענומען א געדאַנק אויסצוניצן די מהומה און אַנטלויפן, אָבער ווי אזוי, אז אלץ ברענט און אומעטום איז פול מיט מיליטער?

אונזער קאָמפּאַניע איז געבליבן שטיין אין דאָרף בזאזווע-ווילקא. צוזאמען מיט אונז זענען אויך געווען צוויי באַאַנטע קריסטן פון דאָרף זאביעלא. זיי האָט מען צוגעטיילט צו אונז צום גראָבן שוין-גריבער פאַר אויטאָם, צוזאמען האָבן מיר געמאַכט פּלענער ווי אזוי צו אַנטלויפן.

די רוסישע ערשפּלאַנען האָבן געמוזט אויסשפּירן די דייטשע פּאָזיציעס און דורך באַמבאַרדירער אַנגעמאַכט חורבונות אין די דערפער ווו ס'איז געווען איינגעקוואַרטירט דייטשיש מיליטער. די פעסטונג אָסאָוויץ איז נאָך א שווערן קאָמף געווארן פארנומען פון די רוסן, ווידער האָבן די דייטשן געמוזט זיך לאָזן אין וועג און אַנטלויפן אין א צוויטער ריכטונג. די צייט האָבן מיר געהאַלטן אַמפאַסיקסטן צום אַנטלויפן. מען האָט אונז געצוווונגען נאָכגיין צופוס דאָס מיליטער, ווייל די אויטאָס זענען געווען פול מיט סאָלדאַטן. מיר זענען געגאַנגען צוזאמען מיט אונזערע צוויי באַקאַנטע קריסטן ביי א צווייי קילאָמעטער. דערנאָך האָבן זיי זיך מישב געווען אז צו וואָס זאָלן זיי גיין מיט יידן און זייער לעבן זיין אויסגעשטעלט אויף געפאַר, בעסער גיין אליין און באַזונדער.·און זיי זענען אוועק.·

מיר זענען געבליבן זאַלבעפערט ניט ווייט פון א וואַלד אין איינער פון די קאָלאָניעס ביים דאָרף בזאבזווווא-ווילקא. מיר האָבן אויפגעזוכט א קריסט מיטן נאָמען באבזיק, וועלכער איז געווען א שוסטער פון פאַך און געווויינט אין א קליין אָרעם הייזעלע. מיר האָבן זיך דאָרט איינגעקווארטירט, פאַרבשטיין און איך אויפן בוידעם, טיקטין און מאַרינבערג — אין די אָפּגעשניטענע סנאָפּעם קאָרן וועלכע זענען געשטאַנען אויף די פעלדער.

די ווייב פון שוסטער האָט זיך צו אונז זייער גוט באַצויגן, כאָטש זי האָט געוווסט, אז מיר זענען יידן, אָבער עסן פאַר נאָך 4 פערזאָן האָט זי ניט געהאַט. דערצו נאָך זענען אין דער און אין די ארומיקע קאָלאָניעס אָנגעלאָפן א סך פויערים וועמענס דערפער און הייזער ס'זענען פאַרברענט געווארן. אָבער צו הונגער זענען מיר שוין געווויינט געווען, דער עיקר האָבן מיר זיך געדארפט אויסהיטן פון די נייע פויערים צווישן וועלכע עס זענען געווען געוג פינסטערע פּאַרשוינען. א סך פון זיי האָבן געוג יידישע לעבנס אויף זייער געווישן. נאָכן אָפּזיץ אין דער קאָלאָניע ביי א 14 טעג, איז אָנגעקומען א באָפעל, אז אלע איינווינער פון די קאָלאָניעס מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען. פאַר אונז איז די גזירה געקומען ווי א דונער פון הימל. דער איינציקער פרייער וועג איז קיין יעדוואבנע און סטוצין. די געגנט קענען

מיר ניט, מיר האָבן נאָר געווּסט אַז די דאָרטיקע פֿויערים פֿאַליאָקן זענען בלוטדורשטיקע מערדער, זיי האָבן אויסגעשאָכטן גאַנצע יידישע שטעט און שטעטלעך ווי רייגראָד, גראיעווע, סטוצין און גאניאנדז. אין די שטעט זענען די יידן פֿאַרניכטעט געוואָרן מאַסנווייז דורך שרעקלעכע הריגות און גרויל-טאַטן.

עס העלפּט ניט קיין שום זאַך, אַוועקגיין אָבער מוז מען. האָבן מיר באַשלאָסן זיך פֿאַנאַנדערטיילן אין פּאָרן און יעדער פֿאָר זאָל זוכן זיין מזל. פֿאַרבישטיין און איך האָבן מיט טרערן אין די אויגן זיך געזעגנט פּון מאַרינ-בערגן און טיקטינען. זיי זענען צוזאַמען אַוועק אין איין ריכטונג און מיר אין אַ צווייטער. פֿאַרנאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין דאָרף אפּאַרטאַווע. מיר האָבן געטראָפֿן אַ קריסט פּון אַ יאָר 70 און צוזאַמען מיט אים איבער-גענעכטיקט אויפֿן בוידעם פּון זיין שטוב. אויף מאָרגן אינדערפרי און אין אַוונט האָט אונז זיין ווייב געגעבן עסן, ווי גיך אָבער זי האָט זיך דער-וווסט אַז מיר זענען יידן, האָט זי זיך אָפּגעזאָגט פּון געבן אונז עסן און אַ דערלויבעניש צום שלאָפֿן. דער אָפּזאָג פּון דער קריסטן האָט אונז אינגאַנצן צושמעטערט. מיין חבר פֿאַרבשטיין, וועלכער האָט אויסגעזען בלייך און באַוואָקסן איז געוואָרן זייער אומרואיק. איך האָב אים מיט מיין ראַזיר-גע-צייג אָפּגעראַזירט כדי ער זאָל ניט אויסזען אַזוי פֿאַרדעכטיקט, אים בארו-איקט ווי ווייט מעגלעך און כמעט שווייגנדיק האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר מוזן זיך צושיידן. ניט אויסרעדנדיק כמעט קיין וואָרט, אין אַ טרויעריקן שטיל-שווייגן, מיט טרערן אין די אויגן, האָבן מיר זיך איינער מיטן אַנדערן געזעגנט. מיר זענען אַוועק אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען. דאָס מיין חבר פֿאַרב-שטיין איז אַהינגעקומען האָב איך ניט געוווסט.

איך בין אַרויס אויפֿן וועג. נאָכן אָפּגיין אַ קילאָמעטער פון דאָרף, האָב איך זיך געפּונען צווישן צוויי וועלדער. איך האָב פֿאַרגעזעצט מיין מאַרש ניט וויסנדיק וווהין צו גיין. אַרויסגייענדיק פון וואַלד האָב איך אויפֿן פּרייען פּעלד דערזען אַ שיקסל פון אַ יאָר 14 ביי דער אַרבעט. איך בין געווען אָנגע-טאָן אין אַ מאַנטל איבערגעניים פון אַ פּויליש מיליטערישן מונדיר. פּונדער-וויטן אויפֿן וועג איז אָנגעקומען אַ וואָגן מיט מיליטער. כדי זיי זאָלן מיר ניט באַמערקן האָב איך זיך אויסגעדרייט מיטן פּלייצע צום וועג און געגנו-מען שמועסן מיט דער שיקסל. כ'האָב איר אויסגעפרעגט פונוואַנען זי קומט, האָט זי מיר דערציילט, אַז מען האָט זיי אַרויסגעטריבן פון אָסאָוויעץ נעבן דער פעסטונג, און איצט געפינט זי זיך אויף אַ קאָלכאָזניע. דער מיליטערישער וואָגן האָט זיך דערנענטערט און איז שטיין געבליבן נעבן מיר. אויפֿן וואָגן וועלכער איז פול געווען מיט פֿאַמידאָרן איז געזעסן אַ דייטשער אונטער-אָפיציר און אלם אָנטרייבער אַ סאָלדאַט. איך האָב זיך ניט וויסנדיק גע-

מאכט און ווייטער פארגעזעצט דעם שמועס מיט דער שיקסל. דער אונטער-
אפיצער האט זיך צו מיר געווענדעט מיט אלערלייי פראגעס, ווער בין איך,
וואס טו איך דא, פונוואנען. קום איך און צי האב איך דאקומענטן. איך האב
אים געענטפערט, אז איך בין א שאטאר, קיין דאקומענטן האב איך ניט, מען
האט אונז געהייסן פארלאזן דעם דארף ווו כ'האב געווויינט וויל ס'זענען
דארט אריין די רוסן, דעם מיליטערישן מאנטל האט מיר א פויער געשאנקען
און איך גיי קיין וואנסעם, א קליין שטעטעלע ניט ווייט פונדאנען. דער אונ-
טעראפיצער האט מיט געדולד אלץ אויסגעהערט און געפרעגט פונוואנען
קען איך רעדן דייטש. איך האב אים אויף דעם געענטפערט, אז בעת דער
ערשטער וועלט-קריג זענען ביי אונז געווען דייטשן און כ'האב געלערנט אין
א דייטשער שולע. נאכן פארהער האט מיר דער אויספרעגער איינגעלאדן
זיך צו זעצן מיט אים אויפן וואגן און מיטפארן. כ'האב גלייך געמאכט מיין
חשבון און דעצידירט מיטצופארן, ווייל וואלט איך ניט מסכים געווען, וואלט
עס אים אויסגעפאלן פארדעכטיקט און ער וואלט מיר געצוווונגען מיצופארן,
איז שוין גלייכער ענטפערן מיט הסכמה. כ'האב זיך ארויפגעזעצט אויפן
וואגן. מיין „גוטער פריינט" האט מיר געפרעגט צי כ'בין הונגעריק, כ'האב
אים פארשטייט זיך געענטפערט אז יא. באלד האט ער מיר געגעבן 4 פאמי-
דארן מיט א שטיק ברויט און כ'האב עס זייער געלאסן געגעסן ווי ניט מיר
מיינט מען דאס. איך האב ניט געוואלט ארויסווייזן די מינדעסטע אומרואי-
קייט, ווייל כ'האב סיי ווי ניט געהאט וואס צו פארלירן, דער טויט האט מיר
ניט איבערגעשראקן, כ'האב עס געזען פאר מיינע אויגן זייער אפט.

נאכן אפפארן א 4 קילאמעטער האט זיך דער וואגן פארנומען לינקס
אין וואלד אריין. דארט האבן מיר געטראפן א סך סאלדאטן, וועגענער ארום
וועלכע עס האבן זיך געפארעט מענטשן. צווישן די בוימער איז געשטאנען
א טיש מיט שטולן און לעם א שיסל מיט וואסער וואס האט זיך געפונען
אויף א באנק איז געשטאנען א האלב-נאקעטער פארשוין און זיך געוואשן.
מיין באגלייטער, דער אונטעראפיצער, האט פארמאלדן דעם האלב-נאקעטן
פארשוין אז ער האט געבראכט א פאליאק א טאטאר, וועמען מען קען
אויסניצן צו דער ארבעט.

דער פארשוין האט געהייסן אפוואשן ביז ער וועט זיך ענדיקן וואשן
און ווען ער וועט פארטיק ווערן, זאלן מיר זיך ווידער מעלדן.

ס'האט געדויערט ביי א שעה צייט, ביז דער פארשוין האט געענדיקט
זיין אויספוצן זיך, גלאט פארקעמט די האר, פארוויכערט א פאפיראס און
זיך געוועגדעט צו מיר מיטן זעלבן צעטל פראגעס ווי פריער דער אונטער-
אפיצער. איך האב אויף אלץ געענטפערט מיט דער זעלבער פינקטלעכקייט
ווי דעם אונטעראפיצער. ווען ער איז פארטיק געווארן מיט די פראגעס האט

ער געפרעגט דעם אונטעראפיצער צי אלץ שטימט, אויף וואס ער האט גע-ענטפערט יא וואל!

אויף צומארגנס האבן זיי מיר איבערגעשיקט אין אן ארבעטס-לאגער קיין מזרח-פרייסן, וווּ איך האב געארבעט ביז דעם 28-טן מערץ יאר 1945, פונוואנען כ'בין באפרייט געוואָרן.

נאך דער באפרייאונג האב איך זיך געלאזט אין דער בריטער וועלט ארייַן צו זוכן ערגעץ וווּ א באדן, צו געפינען א נייע היים.

אַ קינדער-שולע אין סוכאָווּאָליע אין יאָר 1918.

אַ קלאַס פון ווער יידישער פאָלקס-שול אין סוכאָווּאָליע אִין אָנהויב
פון די צוואַנציקער יאָרן.

עלטערע שילער פון העכערע קלאַסן ביים ענדיקן אַ שול-יאָר.

אַ לג-בעומר פּייעראָנג — קינדער אין ווייסן באַגלייט פון רב אוו שוחט...

אויסגעצייכנטע שילער און זייערע לערער ביים פאַרענדיקן אַ שול יאָר.

●

אין סוף פון די 20-ער יאָרן — אַ נייער שול-בנין פאַר די קליינוואַרג; די לערער זענען די זעלבע ווי מיט יאָרן צוריק.

די פרי... פייערלעשער אין סוכאָוואָליע - באַשטאַנען דאָס ווי פוו יידן.

צו אונזערע לאַנדסלייט אוֹן לעזער:

די דאָזיקע בראָשור איז ארויסגעגעבן, ווי איר ווייסט דורך א גרופע סוסאַוואַליער לאנדסלייט אין מעקסיקע. די אויסגאַבן האָבן מיר געמוזט אויף זיך — אַבער דעם אייגנקונפט פון דער בראשור, האָבן מיר באשטימט פאַרן מחבר, אונזער לאנדסמאַן ש מ ח ה ל א ז א ר, וועלכער געפינט זיך איצט ווי א פליט אין איטאַליע.

מיר וועלן דאנקבאַר זיין יעדן לאנדסמאַן אוֹן יעדן לעזער, וואָס וועלן דורכן באטרעף פאַר דער בראָשור, אונז דערמעגלעכן איבערצושיקן דעם מחבר זיין האָנאָראַר, אוֹן אזוי אַרום אים העלפן אין זיין נויט-לאָגע.

די בראָשור קען מען באַקומען אין מעקסיקע ביי די בריעדער דריכאַנסקי אויפן פאַלגנדן אדרעס:

S. Drijansky, Uruguay 126 Desp. 201, México, D. F.

"JURBN SUJOVOLE"

Editado por la Sociedad de Amigos de Sujovole en México.

— 1947 —

דרוקערײ „די שטימע", מעקסיקע, ד.פ.